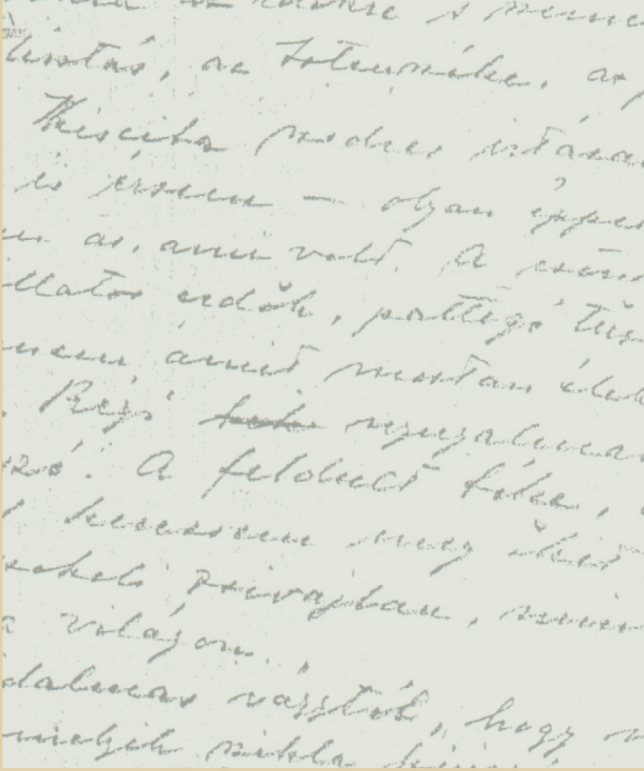

„Látható az Isten”
Wass Albert hitvilága

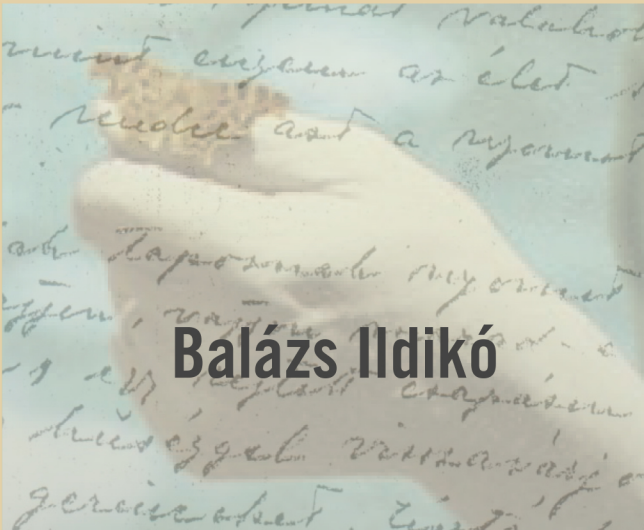

Balázs Ildikó

Balázs Ildikó

„Látható az Isten”

Wass Albert hitvilága

Balázs Ildikó

„Látható az Isten”
Wass Albert hitvilága

Budapest, 2018
magankiadas@my-book.hu
www.my-book.hu

ISBN 978-615-00-1272-8

Nyomdai kivitelezés:
Cypress Nyomdai Szolgáltató Kft.

Minden jog fenntartva! A mű egyetlen részlete sem használható fel és nem sokszorosítható a szerző előzetes, írásbeli engedélye nélkül.

Tartalomjegyzék

Bertha Zoltán: Wass Albert hitvilága.
Balázs Ildikó új könyve elé 7

Wass Albert motívumrendszere, hitvilága 18

Változatok a Trianon utáni vallásos-gondolati lírára.....36

A temető megindul. Kórusjáték 85

Sorsvállalás. Elbeszélések (1924-1944).....106

A titokzatos őzbak 137

Tavak könyve 159

Hol lakott a funtineli boszorkány?
A *Kunyhó a Komárnyikon* című regény nyelvi világa.....180

Wass Albert istenkeresése:
Elvész a nyom; Hagyaték 206

Egy forgatásra váró forgatókönyv.
Az Antikrisztus és a pásztorok 236

Zsoltár és trombitaszó mellett.
Wass Albert közéleti munkássága 239

Hol áll Wass Albert rehabilitációjának ügye? 248

Két levél. Adalék egy készülő Wass-monográfiához 260

Mi a titka?
Gondolatok a Wass Albert-díj átvételét követően 269

Felhasznált irodalom 272

Wass Albert hitvilága
Balázs Ildikó új könyve elé

Balázs Ildikó, Wass Albert pályájának, életművének legkiválóbb ismerője, kutatója, értelmezője, 2004-ben megjelent Wass-bibliográfiáját és 2010-ben közreadott kitűnő monográfiáját (*Wass Albert erdélyi korszaka*) követően most azokat a tanulmányait gyűjtötte kötetbe, amelyek elsősorban a nagy író vallásos beállítódásáról, rendíthetetlen hitvallásos szellemiségéről, örök emberi és isteni eszményeket óvó, humánus életfelfogásáról és spirituális látóköréről szólnak.

A bravúros filológiai elemzéseket érzékeny, mélyértelmű, egyszersmind rendkívül tág horizontú gondolatmenetekkel, fejtegetésekkel szintetizálja, s így a páratlanul fontos irodalom- és eszmetörténeti felfedezéseket különlegesen intuitív műinterpretációkkal és világkép-áttekintésekkel tudja összeegyeztetni. Tőle értesülhetünk például arról, hogy Wass Albert műveit hét idegen nyelvre is fordították, hogy a második világháború után az erdélyi és az összmagyar irodalomnak a köztudatból is messzire száműzött (a kommunista diktatúra által ostobán megbélyegzett) kiválóságáról korábban mennyi sokan és milyen elismerően írtak, nyilatkoztak, s hogy például *A funtineli boszorkány* című nagyszabású regényéről mennyire megbecsülőn vélekedtek még az értő román kritikusok is.

Személyes erdélyi elkötelezettséggel és vallomásossággal, keresztyén és nemzeti erkölcsiséggel, hiteles bölcseleti és esztétikai empátiával, analizáló precizitással,

eszmei tisztasággal boncolgatja a lírai művek, a regények, az elbeszélések, a novellák s a többi prózai, drámai, esszéműfajú alkotások sokaságának motívumrendszerét (a magyar és az egyetemes mitologikus, archaikus, ősi-sámánisztikus szimbólumok, a bőségesen változatos növényi, állati, emberi, vagy tárgyi képzetek átvalósult látomásos-metaforikus alakzatait és azok összefüggéseit), akkurátusan veszi számba a hatalmas oeuvre különféle meghatározó, jellegzetes műtípusait, vagy éppen különlegesen sajátos, izgalmasan egyedi produktumait, az egyes darabok külön-külön, de egységesen is jelképes vagy megkapón, megrendítőn intelemszerű üzeneteit. Alaposan (az indulás zsengéit is páratlan elmélyültséggel tárgyalva) vizsgálja a költői kibontakozás fejleményeit (köztük a kapcsolódásokat a klasszikus transzszilván lírikusok – Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő – szuggesztív, expresszív sorsköltészeti téma- és hangulatvilágához, de még Ady sorsszimbolizmusához is), a gondolati, intellektuális, közéleti írásművészet kiteljesedésének folyamatait, s az enthuziasztikusan átlelkesült, pneumatikus, metafizikai ihletettségű kifejezésformák sugallatosságának és lenyűgöző erőteljességének művészi hatásformáit. Dokumentatív értéke és felemelő morális, irodalom- és kultúrtörténeti jelentősége révén Balázs Ildikónak ez a munkája is egyaránt lebilincselő szaktudományos, illetve széles közérdeklődésre is számot tartó könyvremekké minősülhet.

A napról napra gyarapodó Wass Albert-szakirodalomban (Szücsné Harkó Enikő, Turcsány Péter, Takaró Mihály könyvei, a számos többszerzős tanulmánykötet, s Beke György, Nagy Pál, Pomogáts Béla, Szakács István Péter, Medvigy Endre, Márkus Béla, Adamikné Jászó Anna, Vekov Károly, Lukácsi

Éva, Arany Lajos és mások alapvető és eligazító értekezései nyomán is) örvendetesen nő meg a tárgyilagosságra törekvő, igényes értelmezések száma; s az újabb és újabb biográfiai, recepció-, sajtó-, intézménytörténeti vizsgálódások hozadékának, meg a legfrissebb kiadástörténeti eredményeknek köszönhetően egyre többet tudhatunk meg Wass Albertről – az emberről, az erdélyi és az emigráns magyar írástudóról, s a bölcselő, elmélkedő, vallásos érzülettől áthatottan alkotó, nagy hatású személyiség írásművészetének jellegadó vonásairól.

Balázs Ildikó a megértő szoros olvasás módszerével tekinti át az életmű egészét a kezdetektől (kolozsvári diákkorától) a második világháború végéig és tovább az emigráns író erdélyi, kisebbségi és egyetemes magyar közügyekben is aktív szépirodalmi és kultúraszervező, kultúrpolitikai tevékenységének, vállalkozásainak (s ekkor is folyvást „zsoltár és trombitaszó" hangolta) rengetegéig: a versek, az elbeszélések, a novellák, a regények, a mesék, a színművek, az esszék színes és eleven világát autentikus érzékenységgel felidézve. A szövegközpontú és újszerűen tipologizáló elemzéssorozat pedig gazdagon egészül ki a fogadtatástörténet minden eddiginél pontosabb feltérképezésével.

Hogy miképpen vélekedtek a kortársak és a jelenkor írói, ítészei erről a napjainkban sokat vitatott életműről, miképpen értékelte ígéretesnek a költő indulását például Dsida Jenő is, hogyan vált népszerűvé és a transzszilvánista meg az azután kiformálódó új nemzedéki kánon egyik reprezentatív alakjává az a prózaíró, aki élesen szembenézett a felelős erdélyi arisztokrácia és középosztály súlyos történelmi mulasztásaival éppúgy, mint elkötelezett nemzetmegtartó erőfeszítéseivel, aki

historikus és társadalmi regényeiben, elbeszéléseiben az erkölcsi és közösségi önismeret máig ható értéktartalmait tudta művészi közkinccsé tenni, aki Babitstól Baumgarten-díjat is kapott, s akinek a műveiről a *Nyugat*ban is többször elismerően írtak (Schöpflin Aladártól Kádár Erzsébetig, aki 1940-ben egyenesen azt állította róla, hogy „Tamási Áron hangja mellett ma a legbiztatóbb üzenet Erdélyből" az övé).

Sokszempontú analízisek révén és körében pillanthatunk rá itt nemcsak a közismert és mára bestsellerekké vált regényekre a *Farkasverem*től a *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* remekléseiig, hanem például az olyan színjátékokra is, amelyek romantikus-szimbolikus stilizációi érdekes dramaturgiai kísérleteknek is bizonyulnak. Vagy azokra a legendás témákat, motívumokat mozgósító történetekre, amelyek a magyar mitológia megtartó üzeneteinek a hatásos továbbírhatóságát és távlatos etikai-esztétikai átörökíthetőségét igazolják (*Csaba, Vérben és viharban*). S ezek a tüzetes eszmei-műfajpoétikai, nyelvi-stilisztikai vizsgálódások egyszersmind rendre olyan élvezetesen olvasmányos, dúsan atmoszférateremtő és elsőrangú természetleíró, tájmegjelenítő stílusművésznek láttatják Wass Albertet, aki elsősorban erdők, mezők, hegyek, völgyek, fenyvesek, folyók és sziklabércek mitikus elénk festésével ragadhatja meg olvasóit. A változatosan és varázslatosan lenyűgöző erdélyi vidékek minden szépsége és méltósága belesűrűsödik ezekbe a szuggesztív tájképekbe. „Az erdélyi táj rejtelmes világa ihletforrás volt Erdély írói számára, akár lírát fakasztott, akár prózai művek kulisszájává vált. A két világháború közötti időszakban az erdélyi írók gyakran merítettek erőt, ihletet a tájból" – nyugtázhatjuk valóban, Kós, Nyirő, Tamási, Bánffy, Kemény és mások mellett mérlegelve

Wass artisztikus teljesítményeit. Akinek epikusi vénája a cselekményszövés fordulatosságának, a feszültségkeltő és konfliktusteremtő eseményrajznak, a gördülékeny történetmondásnak és szerkesztésmódnak, s a természetábrázolás általánosan elismert szépségének elbeszéléstechnikai erényeiben mutatkozik a leginkább – kombinálódva gyakran az erkölcsnemesítő tanítómesei érzelmességgel vagy a példázatos pátosszal, a fabulisztikus-parabolisztikus didaktikai célzatossággal, de a szarkasztikusan ironikus, a szakrális és a profán, a keserű-letargikustól a játékos derűig villódzó hangnemi modalitásváltozatok végtelen sokféleségével is.

A titokzatos őzbak című kötetnyi történetmesélő novellaciklus sokrétűségéről például szintén pontosan láthatjuk, hogy mindez egyszerre „novellasorozat, mese, korrajz, ballada, vallomás, töprengés, vallomásos-pszichologizáló líra, vadászirodalom. A korabeli kritikusok sokféle megnevezéssel próbálkoztak a műfaj meghatározásakor. Maga Wass Albert a kötet elé írt bevezetőjében a mű keletkezésével kapcsolatosan megvallja, hogy élete 'zagyva kavargásában' néhány olyan 'hangulatra' tett szert, amelyekből megszületett egy nagyobb összefüggés felismerése, melyből 'az írás gyönge selyemszálával papírhoz kötni' kívánt.”

Rendkívül izgalmas azután *A temető megindul* című oratorikus színdarab vagy dramatikus kórusjáték („verses misztérium”) elemző megközelítése is (a többi között lényeges teológiai aspektusokkal is színezett értelmezése), s ennek során például az avantgardizmus bizonyos hangnemi jegyeivel való meggyőző összefüggésbe hozatala. Érdekes egyébként – a halálmítosz, a temetőkultusz szecessziós vagy expresszionista

vétetésű sajátosságainak körét tekintve –, hogy a modernizmus világképi és stiláris ihletésétől szintén nem idegenkedő Tamási Áron és Szabó Dezső is éppen ekkoriban (pontosabban valamivel előbb, 1931 őszén) írja, majd jelenteti meg az inverz reszurrekció profán-protestáló hangvételű novellisztikus példázatát, *Rendes feltámadás*át, illetve a *Feltámadás Makucskán*t (amely még expresszív versbetétet is tartalmaz). De ugyancsak magával ragadó Wass Albert két háború közötti és a második világháború alatti novellisztikájának az áttekintése is. Valóban: a nagyrészt az autobiografikus élményközegből, s aztán a családi, historikus, történelmi és társadalmi léttapasztalatok sűrejéből, a természetközelségből (a mezőségi barangolások, erdőjárások, vadászatok emlékeiből) kinövő epikus dimenziók igazán szervesen kapcsolódnak az addigra már különlegesen sokszínűvé terebélyesedett erdélyi elbeszélőművészet markánsan jellegadó mintáihoz. A folklorisztikus, mesei, balladai, hős- vagy hiedelemmondai, adomás-anekdotikus, krónikás-útirajzos, naplós-memoáros, kalandos, vadászhistóriás tradíciókhoz éppúgy, mint a lélektani, történelmi, leíró-esszéizáló, tájtranszszilvánista vagy dokumentatív hagyományvonulatokhoz. Világirodalmi vonatkozásban pedig valódi felfedezésszámba megy a Selma Lagerlöfhöz vagy a Knut Hamsunhoz kötődő párhuzamoknak, epikai analógiáknak a felvillantása is.

Az író széles körű értéktiszteletéről tanúskodik egyébként például az 1936-ban Marosvásárhelyen közreadott kétnyelvű (román–magyar) *Cot la cot – Vállvetve* című kötet, amely önmagában is tökéletes cáfolata a primitív románellenesség Wass Albertet érő hamis vádjainak. (Ezzel a kérdéssel és éppen ezt az antológiát a középpontba állítva, hogy

miképpen vállalt szerepet Wass Albert e könyv létrehozatalában, Bartis Ferenc foglalkozott behatóan és revelatív érvénnyel *A Céh* című folyóirat 2003. nyári számában.) S helyesen látja Balázs Ildikó azt is, hogy a Wass-regények atmoszferikus telítettségében két egymásnak látszólag ellentmondó minőség teremt sajátos hangulatiságot: a spleenes melankólia egyfelől, s a morális heroizmus eszmeisége másfelől (a „*Csabá*val új úton indít, s későbbi írásművészetében egyensúlyba kerül a csöndes, olykor rezignált önreflexió a cselekvés heroizmusával"). A széttartó esztétikai minőségek keveredése pedig valóban egyénivé teszik a különböző elbeszélésformák érzelmi karakterjegyeit, a különös – mert gyakran szinte versszerű ritmikussággal, olykor csaknem „időmértékes lüktetéssel" hullámzó – mondatáramlások morajló zeneiségével, poétikus dallamretorikájával feldúsultan („Wass Albert ugyanúgy 'a fülével írt', mint Jókai, prózája ritmikus, mondatainak szabálytalan lüktetése szabályos líraiságot kölcsönöz prózájának"). Minderről eddig Adamikné Jászó Anna is többször értekezett, s a mondatszerkezetek átható muzikalitásán felbuzdulva Turcsány Péter pedig már egyenesen bizonyos prózarészletek versszerűvé tagolására is ragadtatja magát, ezzel téve kísérletet a Wass-féle prózapoézis tagadhatatlan hatásalakzatainak igazolására. És nem véletlenül nyomatékosítja annak újdonságértékét sem, amire Erdélyi Kiss Mihály tapintott rá: a csönd, az elhallgatás, a sejtetés esztétikumképző textuális effektusaira.

Kiss Mihály szövegnyelvészeti módszerekkel járta körül ezt az emotív hatáskeltő formanyelvi eszközrendszert, az egyszerű közlésekben rejlő sugallatosság, a jelentéstelített kimondatlanság, a rejtélyeskedő kifejezhetetlenség

melankolikus-bölcseleti hangoltságának eredőit. Olyasmit feszegetve, ami megint csak Tamási, Nyirő, Kós titokzatosságteremtő eszközeihez hasonlatos, s amire a Balázs Ildikó által is idézett Schöpflin Aladár így utalt: „Az alakjai lehetnek egyoldalúan megvilágítottak, de lélektanilag hitelesek. Belső törvényeik szerint mozognak, a beszédjük épp olyan életízű, mint a hallgatásuk.

Az író kitűnően érti az emberek szótlan érintkezésének éreztetését, ahogy mennek vagy ülnek egymás mellett, alig van egy szavuk egymáshoz és mégis érzik egymáshoz való viszonyukat s ez a viszony szavak nélkül, kölcsönös megérzések révén fejlődik, melegszik és elhűl. Olyan emberek ezek, akik a legfontosabb szavakat nem mondják ki és mégis tudják. Az elhallgatás hatásait Wass Albert épp oly jól érzi, mint a táj-atmoszféra kapcsolatát az emberekkel."

Bóka László – egy Balázs Ildikó által bravúrosan felkutatott, 1941-es olasz nyelvű (és Tusnády Lászlótól lefordított) recenziójában – pedig szintén így írt: „Erdély olyan *balladá*knak a termékeny talaja, amelyeket a kihagyásos cselekmény jellemez, ahol az elbeszélések hiányát a csend tölti ki, az a csend, amelynek az értelmét már elvesztette az agyoniparosított városok embere, de amely még él azoknak a lelkében, akik fegyverrel a vállukon járják Erdély sűrű erdeit".

A bűvös, mágikus erejű *Erdők könyve*, *Tavak könyve* – de az *Elvész a nyom*, a *Hagyaték*, *Az Antikrisztus és a pásztorok*, a *Kunyhó a Komárnyikon* és mind a többi – valóban alkalmat ad a szakavatott irodalomkutatónak, hogy a természetáhítat és az istenkeresés, a numinozitásvágy és a transzcendenciaigézet számtalan módozatát ezekben is érzékenyen – s finoman

rezonálva rájuk –, hajszálpontosan kitapintsa, kimutassa, kifejtse az író szemléletvilágában.

Balázs Ildikó helyesen domborítja ki a Wass Albert-i kritikai és önkritikai történelemszemlélet aktuális igazságtartalmait, helyzetábrázolásainak konkrét, megélt valóságreferenciáit és sorstapasztalatait, a személyes és kollektív önazonosságtudat érzelmi-morális összetevőit. Mind az erényekben és bűnökben bővelkedő, sokarcú arisztokrácia nemzetvesztő, illetve nemzetféltő viselkedését, mind a magyarság folyamatos sorvadásának tényszerűségeit illetően. Cáfolva például a származási alapú romángyűlöletet szimatoló rosszindulatú rágalmakat – éppen azzal, hogy a megjelenített szereplők sokaságában sohasem a származás, hanem a magatartás, a vállalás (a sors- vagy feladatvállalás: az elemi emberség és az autochton szolidaritás vállalása) dönti el az erkölcsi pozíció megítélhetőségét, illetve a bekövetkezett demográfiai tények valóságosságát.

A magyarság balsejtelmű megfogyatkozásának vagy kipusztulásának bizonyítéka persze sohasem lesz felfogható az azt tagadók vagy bagatellizálók részéről: a megsemmisülés ugyanis múlt időben nem konstatálható. Nincs, nem fogalmazható olyan mondat, hogy mi elpusztultunk – a mondás alanya híján. (A baljóslatok elhangzása így tehát paradox lehetőséget ad az álszent rámutatásra: hiszen még él, aki a veszélyről beszél. Vagyis: miközben minden az aggodalomból fakadó előrejelzés szerint teljesedik és végződik be, nem marad senki, aki utólag elismerné az előzetes aggodalom igazát.) Ezért is helyénvaló olyannyira hangsúlyozni az író intelmét: biztatását a hősi életre, és nem a hősi halálra. Egy olyan íróét, aki Észak-Erdély 1940-es visszatérésekor humanitás és nemzethez tartozás

egységéről így vallott a *Nyugat* hasábjain: „egységes a magyarság akkor, ha minden magyar emberebbé lenni igyekszik, hogy ezáltal magyarabbá váljon.” S aki ugyanekkori dokumentum- vagy riportregényét (*Jönnek!*) is ilyen prófétikus, igei-biblikus emelkedettséggel fejezte be: „’Szeresd a Te népedet, nemzetedet, jobban, mint önmagadat, s rajta kívül más isteneid ne legyenek. Tiszteld otthonodat s a földet, melyen élsz, hogy maradékaid is hosszú életet élhessenek rajta!’ / Ha ezt megtartod, Szenvedések Népe: áldjon meg Téged az Úr és őrizzen meg Téged. Világosítsa meg az Úr az ő orcáját terajtad és könyörüljön rajtad. Fordítsa az Úr az ő orcáját tefeléd és adjon tenéked békességet, minden időkben, úgy legyen. / Mert mondom Néked: a történelem kereke gyakorta fordul, és néha jót fordul és néha rosszat. Az marad meg rajta csupán, ki igazsággal jár s keményen markol. / Ha pedig elfelejti a ti fületek a nemzet törvényeit, miket huszonkét éven át vérrel s kínnal tanult, s ott kezditek el újra, hol annak idején abbamaradt: bizony mondom, pusztulás lészen akkor és döghalál.”

Balázs Ildikó új kötete – a korábbiakhoz hasonlóan – igazi irodalmi csemege, nagyszerű olvasmány, kiváló – s egyben nemzeti összetartozástudatunkat, hovatartozásérzetünket példásan szilárdító szakmunka. A reformáció félévezredes jubileumához is ragyogóan illeszkedik: annak az írónak a mélyen keresztyén, religiózus világképéről beszél, aki protestáns vétetésű – s a legnemesebb genuin erdélyi tradíciók magasrendű vallási magatartásmintáihoz is rendületlenül igazodó, azokat megújítva megtartó, tágkeblűn ökumenikus szellemiségű – nemzeti-keresztyén alapállásával: sokak számára lehet ma is hithű, ékes tanítás.

Lélek- és identitáserősítő könyv ez tehát; annak bizonyságául is szolgálva, ami Wass Albert költői hitvallásában örökérvényűen így hangzik: „Hontalan vagyok / de vallom rendületlenül, hogy Ő az út s az élet / és maradok ez úton, míg csak élek / töretlen hittel ember és magyar.”

Bertha Zoltán

Wass Albert motívumrendszere, hitvilága

Kiváltságos dolog egy nagy ember szellemi aurájában élni éveken keresztül. Nekem az a kegyelem adatott, hogy Wass Albert életművét kutathattam nyolc éven keresztül, míg kutatásom eredményét egy doktori disszertációban hasznosíthattam. Nehéz egy rövid előadásban kiválasztani, mi is az esszenciája ennek a hosszú kutatói útnak. Mit ragadhatnék ki belőle? Talán azt, ami számomra személyes – a személyes kötődést, ami kutatásom témáját adta, illetve azt, amit ez a szellemiség számomra közvetített, ami első olvasásra önmagát megfejtő rejtély volt és maradt az írásművészetből: Wass Albert istenhite, hitvilága. Első tanulmányom is erről szólt, mely a *Confessió*ban jelent meg[1].

Ami pedig a személyes kötődést illeti: édesapám mindössze egy évvel volt fiatalabb az írónál, aki 1908-ban született. Hadd idézzem itt Wass-monográfiám kezdő sorait:

„Irodalom iránt fogékony diákként, majd bölcsészhallgatóként, gyakoroló magyartanárként Wass Albert író ismeretlen volt számomra. 1998-as halálhírét bemondta a Magyar Rádió, közöltem tehát én is az osztályommal magyarórán. A halálhír ráirányította nemcsak az ország figyelmét, hanem családom tagjai is emlékezni kezdtek rá. Apám, Balázs András (1909-2000), akitől az író vagy a ’gróf’ nevét gyerekkoromban többször is hallottam, a Wass család

[1] *Wass Albert istenkeresése.* = Confessio, 2. sz. (2003). 22-36.; rövidített másodközlés: = *Új Kezdet. Református folyóirat* (Marosvásárhely), IV/8. (2003. augusztus). 5-7.

vasasszentgothárdi uradalmának gazdatisztje volt 1937-1938-ban. Gróf Wass Albertet képzett gazdászként, íróként és a munkaadójaként is tisztelte.

Később a családi kapcsolódás másfajta személyes kötődésre is ráirányította a figyelmem: gyerekkoromban több nyarat töltöttem apai nagyanyám, Balázs Róza falujában a mezőségi rokonoknál, Nyíresen, Déstől nyolc kilométerre. Azonos földrajzi környezet, azonos kulturális, nyelvi és nemzetiségi közeg, mint Wass Albert szülőföldjén. Nyíres északi irányba mintegy húsz kilométer Vasasszentgothárdtól. Az ottani sós vizű, tarka kövecses patak, a szelíd lankák, kaszálók, nagy kiterjedésű, több száz éves erdők, bivalycsordák; romános akcentusú, elnyújtott beszédű, archaikus nyelvű magyarok beleépültek gyermekkorom vakációs világába. Ahogy feltámadt az író iránti országos és határokon túli érdeklődés, ugyanúgy kezdtem elmerülni nyelvi és szellemi világában - s a felismerés meglepetésével találtam meg sorai közt apám nyelvi fordulatait, szólásait, gondolkozásbeli hasonlóságokat”.[2]

A kutatás kezdetekor már feltűnt, hogy az életművet hálóként átfogja, átszövi egy motívumrendszer. Konzulensemtől, Dr. Márkus Bélától, aki a Debreceni Egyetem doktoriskolájában tanított, azt a tanácsot kaptam, hogy keressem ki Wass Albert regényeinek, műveinek megjelenési évében a folyóirattárban fellelhető újságokból, mit írt róla a sajtó. A fellelt anyag megdöbbentett bőségével. Csak a *Csaba* című regényéről

---

[2] *Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.* Marosvásárhely: Mentor, 2010. 345.; második kiadás: Hegyhátszentpéter: Balázs Ildikó, 2012: http://mek.oszk.hu/10900/10916/ , a továbbiakban: Balázs I., 2010.

mintegy negyven recenziót találtam a korabeli sajtóban, köztük német nyelvűt is.

Wass Albert erdélyi korszakában (1923-1944 között) befutott író volt: 1941 januárjában Baumgarten-díjat kapott regényéért, a *Farkasverem*ért, valamint addig megjelent rövidprózáiért, melyek közül egyet – a *Mosule* címűt, mely egy havasi román emberről szól - egy kétnyelvű antológiába a *Cot la cot - Vállvetve*[3] címűbe is felvettek.

Ezzel a könyvtári, levéltári munkával indult a kutatásom 2002-ben – még a 2003-as ún. szoborbotrány előtti évben.[4] Ma már, utólag nem tudom, elkezdtem-e volna, ha sejtem, hogy a kutatásom elkezdése után egy évvel sajnálatos módon a sajtó botrányhőse lesz disszertációm tárgya. Függetlenül a sajtó hangulatkeltésétől és uszításától végigvittem a kutatást, mindvégig elhatárolva magam az író közéleti-politikai megítélésétől.

---

[3] *Cot la cot - Vállvetve. Culegeri literare române si maghiare…* [román-magyar kétnyelvű antológia]. Szerk. Kertész Ákos; Gherasim, Emil. Előszó: Antalffy Endre; Dandea, Emil. Târgu-Mures [Marosvásárhely]: Pax, 1936. 96.

[4] Szoborbotrány néven emlegette évekig a sajtó a Maros megyei (Románia) Szászrégen és Holtmaros községekben keletkezett botrányt: Romániában törvényt hoztak, miszerint háborús bűnösként elítélt személyről nem nevezhető el közterület, ill. nem állítható szobor közterülten. Elsőnek Ion Antonescu marsallról elnevezett utcák nevét kellett megváltoztatni (Marosvásárhelyen). A románok revansként kikeresték Wass Albert írót a koncepciós perek során vagyonától megfosztott és halálra ítélt személyek sorából, feljelentést tettek, miszerint neki is állítottak szobrokat Erdélyben, ill. neveztek el róla iskolát. Szászrégenben és Holtmaroson állt az író egy-egy szobra, ezeket kellett eltávolítani közterületről, a Hargita megyei bögözi iskola nevét pedig törölték. Ennek ellenére a világon mintegy 100 objektum viseli az író nevét.

A kutatás – mint ahogy az lenni szokott – számos meglepetéssel szolgált. Mindegyik művel való találkozás egy-egy könyvismertető vagy tanulmány írásával zárult – ezekből válogattam publicisztikai kötetem összeállításakor egy-egy érdekességet, újságcikket, tanulmányt Wass Albertről, és egy egész fejezetet szántam kötetemben [5] az írónak. Az első meglepetés a már említett recenzióbőség volt a korabeli sajtóban. A második, hogy a korabeli szomszéd népek, a németek, sőt szlovákok, csehek, románok is tudtak és írtak is róla. Wass Albert első regényét ugyanis, a *Farkasverm*et (1934/35) megjelenését követően lefordították szlovákra[6], majd csehre[7].

A harmincas években megjelent rövidprózáit a magyarországi németek heti-, korábban napilapja, a *Pester Lloyd* jelentette meg németül. Az 1938-as évfolyamból négy rövidpróza került elő: *Der neue Seelsorger trifft ein, Über dem Abgrund, Der Arbeitslose, Wie der kleine Jóska geheilt wird – (Az új pap megérkezik, Mélység fölött, A munkanélküli, Kicsi Jóskát rontás érte).*[8]

A fordító személyét illetően csak találgatni tudtunk, a lap irodalmi rovatának, mellékletének valamelyik belső munkatársa

---

[5] Balázs Ildikó: *Utazások a katedra körül. Válogatott publicisztika.* Miskolc: Felsőmagyarország, 2010. 212.

[6] Wass Albert, *Vlči pelech [Farkasverem]:* cseh. Ford. Kutny', Preložil Pavel. Praha: Volesky, 1941. 236.

[7] Wass Albert, *Vlčia jama [Farkasverem]:* szlovák. Ford. Lukáč, Emil Boleslav. [193?]. 236.

[8] *Wass Albert német nyelvű elbeszélései a Pester Lloydban*. = PoLíSz, 115. (2008. június). 18-21; másodközlés: In *...és lészen csillagfordulás. Örökségük Wass Albert. Centenáriumi írások 1908-2008.* Szerk. Turcsány Péter. Pomáz: Kráter, 2009. 207-211.

fordíthatta a művészi színvonalú szövegeket németre. Álljon itt két idézet a stilisztikai műfordítói megoldásra, egyik a *Mélység fölött – Über dem Abgrund* című elbeszélésből:

„Durch die Nebelschleier der Wälder schimmerte aus der Ferne der mächtige Kamm des Istenszék und weit oben am Andrenyásza heulte ein einsamer Wolf”.

„Túl a párálló erdő fátylain keresztül halványan az Istenszéke látszott, s fent az Andrenyászán mélységes, szomorú hangon felvonyított egy magányos farkas”.

A másik, eleven, élőbeszédet idéző idézet a *Kicsi Jóskát rontás érte – Wie der kleine Joska geheilt wird* című történetből származik:

„Das Kind ist verhext, mein Herr, jämmerlich verhext! Das Dorf hat ihn verhext. Sie alle miteinander. Der kleine Jóska ist verhext und wenn er dran stirbt, dann wird wegen ihm das ganze Dorf daran sterben und auch dieses Schloss hier, so eine Schande ist es”.

„Azt a gyermeket rontás érte, uram, gyalázatos rontás! A falu rontotta meg! Maguk, valamennyien! Rontás érte kicsi Jóskát, s ha belepusztul, odavész a falu is miatta, s ez a kastély is, olyan egy gyalázat!”

Wass Albert legjobb német fordítója első felesége, Eva Siemers volt. Az ő munkáját dicséri a *Tavak könyve, Erdők könyve*, valamint az *Adjátok vissza a hegyeimet!* német szövege. Jelent még meg más könyve is németül (*A funtineli boszorkány, Elvész a nyom*).

A Wass-fordítások vizsgálata messzire vitt: összesen hét idegen nyelven jelentek meg művei: szlovákul, csehül, németül – németül az emigrációban maga is írt: *Die letzte Laterne* című regényt, valamint rövidebb írásokat, melyek magyarul csak nemrég, a hagyaték folyamatos feltárása során kerültek napvilágra, és jelentek meg magyarul. Ugyancsak írt angolul is, de angol fordítója második felesége, Elisabeth Mc'Clain volt. Tudunk spanyol (*Devolvedme mis montanas*) és holland fordításokról (a németből fordított *Het verloren Spoor*)[9]. Az utóbbi években pedig románul jelent meg *A funtineli boszorkány* Cornel Câlţea kiváló műfordításába[10], melyet a román kritikusok elismerőn fogadtak. Szerintük aligha volt még olyan író – beleértve a románokat is -, aki ilyen empátiával jellemezte volna a román embereket.[11] A szerző nemcsak lefordította, hanem műfordításával interiorizálta az olvasmányélményt, melyet a szerző nyújtott, hiszen már a címátírás is arra utal, mi volt számára személyesen fontos a regényben: a hazai helyszínek, emberek. *Vremea frăguţelor, Pretutindeni brazii vuiesc la fel, Pasărea neagră* a címe a trilógia egyes részeinek. Bár címátírással a német fordító is próbálkozott, a kötet talán épp a nem figyelemfelkeltő címadás miatt visszhangtalan maradt (*Es sind die grössten Schmerzen nicht worüber Frauen weinen*, magyarul 'Nem az a legnagyobb bánat, ami miatt sírnak az asszonyok'). A román címátírások ötletesek, egyéniek: 'Szamócaérés ideje' a kötet első részének címe (az eredeti

---

[9] Balázs Ildikó: *Wass Albert életmű-bibliográfia, 1923-2003*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2004. 208.
[10] Wass Albert: *Lângă Scaunul Domnului I-III*. Târgu-Mures: Mentor, 2000.
[11] Stănescu, Constantin, *Trecutul nu se intoarce niciodată*. = Adevărul, 2000. november 14-15.

magyar cím *Az urszubeli lány*), a második ’A fenyvesek mindenütt egyformán zúgnak’ – holott ez a *Kunyhó a Komárnyikon* lenne, a harmadik pedig maga *A funtineli boszorkány* – a román fordító ’Fekete madár’-nak címezi. Jellemzően Wass Albert mindhárom kötetcímében egy-egy helynevet használ: Urszu, Komárnyik, Funtinel – a román műfordító ettől eltekintve általánosít, lélektani síkra visz, és helyesen, hiszen a trilógia – különösen annak harmadik darabja – maga is implikálja ezt. S ha csak ezt a trilógiát vizsgálnánk, érdekes visszatérő elemeket, motívumokat találunk, melyek fiatalkorától átszövik Wass Albert írásművészetét.

Ilyen motívum a **csónak, sajka** – átlényegülés, élet-halál (*Csónakok* című ifjúkori rövidpróza, majd az *Elvész a nyom* című regény szervező eleme a lesiklás a vízesésen). **Tenger, vizek** (*Vizek felett* című vers).

A *Tenger az élet* (1931) című elbeszélése a tárgytalan sóvárgás-témát a lélekvándorlás keretébe helyezi. Vágyunk valakire, valamire, s az újabb és újabb életek során testet, létet öltő lélek sóvárgása soha el nem múlik. Csak felismerések, pillanatnyi találkozások vannak, megérkezés soha - sugallja a keleti filozófia hatását asszimiláló elbeszélés. „Aztán lehetek harmatcsepp márciusi ágon, lehetek száz ölre tengermélybe zárva: / Mindörökre őt fogom keresni és ő engem fog keresni mindörökre.” Ebben az írásban sejlik fel Wass Albert későbbi írásművészetének motívuma: a nyugtalan keresés, melynek tárgya a titokzatos őzbakban vagy a távoli kék hegyekben konkretizálódik. A víz megjelenési formái - a **hullám, harmatcsepp, tengermély** - a folyton változó és mindig azonos elemet jelképezik. Elbeszélésében évezredeket, milliókat hidal

át: saját lelkét hajdanvolt, történelem-előtti felmenőjének, az ősembernek kölcsönzi, majd laza történelmi keretben elvezeti én-alakját mai önmagához.[12]

Kagyló, gyöngy: a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom toposza, melynek értelmében a szenvedés érték, mivel megtisztuláshoz vezet.

Szél (*Tavaszi szél* színmű): változás, fenyegetettség, háború.

A **puska** az emberi méltóság jelentését hordozza, de van, ahol státuszszimbólum, és nemcsak a vadászattal kapcsolatos elbeszélésekben jelenik meg, hiszen a vele való bánni tudás, ill. nemtudás szintén karakterformáló, jellemző elem (a *Csaba* című regényben a regáti jegyző halat akar lőni a pocsolyában, és nem sikerül: Miért nem lőtted jobban meg? – kérdi a román tanítónő nevetve). A puska sorsokat dönt el (*Mosulé*-ban: Meglőtted? – kéri számon az uraságot a hegyi ember, akinek a kutyáját öli meg egy puska). Végül kisebbségi sorsszimbólum a beszolgáltatott, hatóság által rekvirált puska.

Külön önálló motívumrendszert alkotnak a **fafajták** (fenyő, kökénybokor, kőris, dió, tölgy) – általában helytállás jelentést hordoznak a fák; ugyancsak megvizsgálandó a számos **madárfaj** (szalonka, vadpáva, lappantyú, bagoly) – mint a lélek szimbóluma, különösen sok az éjjeli madár Wass Albertnél, a mélytudatra, a személyiség árnyoldalára utaló jelek.

---

[12] Balázs I., 2010. 93.

Az **erdő,** mint az istenség lakozó helye – akárcsak Baudelaire-nál; a **tető, hegy** szintén Isten jelenlétére utaló hely (*Tetők felett* című vers és novella). A természet él, mesefigurákként mozognak benne a fák, hegyek: „*Élt* az erdő, s a hegy. Kereken, mindenütt, mintha *ezer szem nézett volna*, a fekete sötétségnek is *szemei voltak*. *Beszélgettek* titkos erdőnyelven a fák, *csápjaikat messze kinyújtották*, s a tisztás szűkült alattuk, *összehúzódott*." [13] Hasonlóképpen állatot jellemző tulajdonságokkal ruházza fel a hajnalt: „A hajnalt […] láttam megérkezni. *Állt* a patak partján, s deret terített a tisztás füvére. Hóharmatot *legelt*, s foszlott ködök keringtek körülötte." A hajnal képe békésen legelésző őzre, szarvasra asszociál - zoomorf eszköz, akárcsak József Attila *Eszmélet* című versében a boldogság képzete („Ledőlt a puha, langy tócsába, / hunyorgott, röffent még felém").[14]

A bükkfaerdő templomra emlékeztet: „Templomos bükkfaszálasban mentünk felfele. Olyan hatalmas volt fölöttünk az erdő, olyan súlyos, boltozatos és égben végződő, hogy csak mentünk és senki sem beszélt. Mintha roppant templomban jártunk volna, gótíves öreg dómban, hol Isten misézik."[15]

A motívumrendszer szempontjából a legkomplexebb elbeszélés a *Tetők felett* (1941). Áprily Lajos *Tetőn* című versének alapmotívuma a völgy, mint a romlás, pusztulás, békétlenség - a civilizáció - szimbóluma, ezzel szemben a tető a megbékélés, az erkölcsi tisztaság és Isten közelségének helye.

---

[13] Balázs I., 2010. 129.
[14] Balázs I., 2010. 130.
[15] Balázs I., 2010. 130.

A *Tetők felett* című történet kulcsot ad a tudatos írói szerepvállalásához is: hőse fel akar jutni a tetőkre, hogy másoknak elmondhassa, mit lát. Ám a hegytetők felett semmi sincs: „Álltam riadtan. Semmi sem volt, csak néhány négyzetméternyi szürke szikla a lábam alatt és erdő. És csend. És én. És egyéb semmi. S reánk dermedve, mint sötétzöld igézet, a magány. Félelmes volt, szomorú és szép.” A döbbenet s az átélt csalódás gondolkodásra készteti: „az erdők titkait lent kell keresni”, mert fel csak akkor érdemes az embernek menni, ha már megtanult mindent, maga mögött hagyott mindent, s „elnézhet az erdők feje fölött a messzeségbe, ahol semmi sem látszik, s ahol mégis keresni kell *minden dolgok egyetlen értelmét*”.

A „tetők felett” az élet értelmét kutató ember önmagával szembesül, s arra kényszerül, hogy a maradandó dolgokon elmélkedjék. Majd visszatér, s társainak arról mesél, amit *nem* látott. S felismeri a szó bűvös erejét, hogy általa többnek és szebbnek látszik az élet. [16]

A **rontás** (*Kicsi Jóskát rontás érte, A funtineli boszorkány, A kastély árnyékában* egyik alapmotívuma) a sorsszerűség, végzet velejárója.

A rontás-romlás-motívumot egy későbbi, ugyancsak mezőségi író építi bele írásművészetébe, Sütő András *Advent a Hargitán* című drámájának alapmotívuma a Nagy Romlás, mely sokrétű jelentést hordoz: a kisebbségi létre kárhoztatott erdélyi, s szűkebb körben mezőségi magyarság nyelvi romlása,

[16] Balázs I., 2010. 130-131.

kulturális pusztulása, önazonosság-vesztése, meghasonlottsága.[17]

A **papok**, azaz különféle papfigurák külön fejezetet érdemelnének a nemzete zászlaját vivőtől a rontást hozóig (*A kastély árnyékában* regény két papja, a magyar református lelkész és a román pópa; reverend Baradlay az *Elvész a nyom* című regény kulcsfigurája – és számos elbeszélés fő- vagy mellékszereplője pap: *Az új pap megérkezik, A tiszteletes, A tiszteletes úr*).

Ugyancsak ide kapcsolható a **szem** motívum, a lélek tükre, ami rendkívül érzékletes a *Farkasverem* Vénasszonyának jellemábrázolásában. A szürke szempár kísérteties leírása megismétlődik, keretbe foglalja a regényt. A regény eleji leírás szerint: „*Két szürke szem néz ki ebből az arcból, de olyan hidegen és részvétlenül, mintha nem is élő ember szemei volnának, hanem két jégdarab*, amit valaki tévedésből odatett. Senki a világon nem tud úgy nézni, mint a Vénasszony, olyan *kifejezéstelenül, olyan léleknélküli ürességgel*. Nem haragosan, nem gyűlölködve, nem irigyen, nem idegenül, csak valami *érzéketlen hidegséggel, olyan nézéssel, amiben semmi sincs*. Régi házakon lehet látni egy-egy *vakablakot*: kívülről rendes ablak, üveg is van rajta, csak éppen hogy *az üveg mögött nincsen semmi. Fal.* Olyanok ezek a szemek” (kiemelés: a Szerző).

---

[17] Balázs Ildikó: *Egy értelmezési lehetőség. Sütő András: Advent a Hargitán drámájának motívumrendszere*. = Iskolakultúra, VI/6-7. (1996. június-július). Szerk. GÉCZI János. 66-74.; teljes tanulmány: Balázs Ildikó: Egy értelmezési lehetőség. *Sütő András* Advent a Hargitán *című drámájának motívumrendszere*. Hegyhátszentpéter: Balázs Ildikó, 2012. 110. : http://mek.oszk.hu/10800/10863/

A regény végén Jenőnek, a Vénasszony fiának tűnik úgy, mintha ezt a szürke szempárt látná: „S ahogy *benéz* a nyitott ebédlőajtón, mintha a pohárszék cifra palackjai közül két szürke szem *nézne* rá, a szürkületen keresztül”. Az alkonyati szürkeség mintha a szem szürkeségét - érzéketlenségét, vakságát - erősítené.[18]

Wass Albert életművében az **őz, szarvas** sokrétű motívumként van jelen. A magyar kultúra évszázadain „lassan, méltóságteljesen vonultak a szarvasok”. [19] *A csodaszarvas* mondától, Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításától kezdve Arany János *Rege a csodaszarvasról*, Bartók Béla *Cantata Profaná*ján át József Attiláig, Nagy Lászlóig, Juhász Ferencig, Ferdinandy György *Szarvasok* című elbeszéléséig. Csathó Kálmán *Szarvasbőgés* című írásában valamikori vadászélményeinek prizmáján át világít rá a vadász-üldöző és vadászott-üldözött viszonylatára. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban pedig Tabéry Géza építette a Bolyaiakról írt művészregényét a szarvasbika-motívumra, mely Tabérynál énkép. Jankovics Marcell külön könyvet írt az őz- és szarvasjelkép feltárása céljából *A szarvas könyve*[20] címmel.

Tetőn című elbeszélésében a havassal való találkozás felismerések sorozata. „Olyan volt, mintha mindezt egyszer már láttam volna […], mintha messzi idegenből hazatértem volna” - a deja vue-élmény a tudat mélyéből tör fel. „A patak mellett egy

---

[18] Balázs I., 2010. 164-165.

[19] Erdélyi Erzsébet; Nobel Iván, *Én otthon vagyok költő... 18 disputa határon túli alkotókkal verseikről, novelláikról. Oktatási segédlet a magyar irodalom tanulásához 14-18 éveseknek.* Budapest: Tárogató, 1993. 166.

[20] Jankovics M., 2004. 355. Jankovics Marcell, *A szarvas könyve*. Debrecen: Csokonai, 2004. 355.

őzbak állott. […] Ő volt, a régi, gyermekkoromban látott titokzatos őzbak. […] Vadászláz égetett, szerettem volna utánarohanni, s űzni az erdőkön végig, gerincről gerincre, míg valahol összeesünk mind a ketten.” Majd felfejti ezt a motívumot: „Nimród fiainak legendáját juttatja eszembe ez az én csodálatos hajszám a titokzatos őzbak után.”

Az állat leírása figyelemreméltó művészi teljesítmény: „Gyönyörű volt. A széles hátú óriási állat, ahogy agancsos fejét haragosan rázva felém ordította féltékeny dühét. Mert másképp nem lehetett. A kés koccanását agancs-koccanásnak hallotta, s azt hitte, vetélytárs lopakodott a tehenek közé. / Gyönyörű volt. Mély, öblös hangja reszketett az erőtől, s reszkettek tőle a fák, a hegyek, a levegő, minden. Én is reszkettem […]”. Leginkább a szerelmi vágyra s a szerelem tárgyának birtokba vételére hasonlít a szarvas űzésének és elejtésének aktusa.

Ugyancsak az őz-motívumra építi e ciklus címadó novelláját is, *A titokzatos őzbak*ot. Ám ebben a történetben az őzbak leterítése már nem hatalmas vadászélmény, az állat inkább a kielégíthetetlen vágyakozás be nem teljesülésének szimbólumává válik. „Csak egy árva kis halott őzike volt, üldözött, szomorú, finom kis állat. Nem az, akit én kerestem.” Jóvátehetetlen tévedés volt megölni. Az ember szégyelli és megbánja tévedését. Az írás filozófiai hátterébe belejátszhat a belga Maurice Maeterlinck (1862-1949) kék madár-motívuma (*L’oiseau bleu*, 1909., magyarul: *A kék madár,* 1910), melyet 1940-ben ültetnek át filmregénnyé, és így ismerheti meg a magyar közönség. A kék madár a boldogság szimbóluma: „… a Kék madarat nem kell távoli országokban kergetni. A Kék madár mindig velünk van, ha szeretjük egymást, és örülünk az

élet legkisebb ajándékainak is. De mindig elrepül, ha bántjuk egymást, ha irigykedve figyeljük a mások örömét. Mert a Kék madár maga a boldogság, és kalitkája: az emberi szív."[21]

A megfoghatatlanság ellenpontja a **nyom** motívum: mindaz, amit az ember – legyen az alkotás, utód vagy vagyon – anyagi, de leginkább szellemi örökség (ld. idős kori *Örökségünk* prózakötet) hagy maga után. Ennek ellentéte a **kék hegyek** motívum az el nem érhető boldogság, a megfoghatatlanság: a hegy mindig csak távolról kék, akárcsak Maurice Maeterlinck belga író *Kék madara*.

A legfontosabb szervező elem Wass írásművészetében az **idő**, mely átsző minden írást: az idő plasztikus, sorsokat jelez (*A farkasverem* keretjelenete a falun átvonuló éneklő legény, *Telik az idő* időskori karcolat). Minden írása az időt, mint filozófiai fogalmat elemzi, boncolgatja. Az időt, mely átvisz láthatatlanul egy másik létsíkba, ahol átlényegül mindaz, ami evilág.

Pilinszky János írt az 1941-es budapesti könyvnap egyik eseményének számító *A titokzatos őzbak*ról: „egy élet története novellák sorozatában".[22] Kádár Erzsébet szerint Wass Albert „nem bont – párol. A percek nemesfémtartalmát előcsalja az *idő* zavaros vegyületéből".

Ezen a ponton vizsgálhatjuk Wass Albert istenhitét.

---

[21] Maeterlinck, Maurice, *A kék madár. Költői mesejáték*. Budapest: Montázs, 1991. 93.
[22] Balázs I., 2010. 118-119.

Fűben, virágban, dalban, fában,

születésben és elmúlásban,

mosolyban, könnyben, porban, kincsben,

ahol sötét van, ahol fény ég,

nincs olyan magasság, nincs oly mélység,

amiben Ő benne nincsen.

Arasznyi életünk alatt

nincs egy csalóka pillanat,

mikor ne lenne látható az Isten.

Így szól *Látható az Isten* című ifjúkori versének első két szakasza – a minden élőben lakozó istenségbe vetett hitvallás. Animizmus-panteizmus a minden élőnek van lelke szerinti elképzelés, ami ugyanakkor nem mond ellent a kereszténység isten teremtett világáról szóló tanításának.

Egy másik kulcsmű, mely istenhitét hirdeti: a *Tavak könyve* – apró teremtéstörténet, melyben a mesefigurák a genezis alakjait helyettesítik.

A titokzatos őzbak Selma Lagerlöf svéd Nobel-díjas írónő írásaival több helyen rokonságot mutat (boszorkány, vízileány). A mezőségi tó leírása rokon helyszínre utal Lagerlöfnél: „Előbb bújócskát játszik egy kicsit [a tó], aztán lassan, nagyon lassan kibúvik a könnyű takaró alól és olyan csudaszépen tárul elénk, hogy alig ismerünk rá…”. [23] Ebben a környezetben élő

[23] Lagerlöf, S., 1920. 40.

emberekben Wass Albert a felismerés örömével üdvözölhette a saját honfitársait. Lagerlöf regényének borongós, zord földrajzi világa Erdéllyel és elsősorban a természeti adottságok tekintetében szerény Mezőséggel rokonítható. A „messzenyúló tó" és a „kék hegyek"[24], melyek Lagerlöf regényének színhelyét képezik, Wass Albert írásainak is állandó színterei (*Mese a kék hegyekről, A titokzatos őzbak*). A vízitündér[25] alakja Wass Albert vízileányára emlékeztet, a jövőbe látás képességével felruházott erdei tündér pedig a funtineli boszorkányra, a Dovre-boszorkány[26] rontást hozó, mitikus alakja Nucára, *A funtineli boszorkány* hősnőjére. A varjak vagy farkasok, mint kollektív tudattartalmakat hordozó, ősi motívumok, a beteljesülő végzetet jelképezik, mindkét író világába szervesen beépülnek. A gonosz Sintram története hasonló a Farkas Dumitruéhoz, a *Kunyhó a Komárnyikon*-ból.

Ha igaz az, hogy Wass Albertet fiatalon érte Lagerlöf hatása, ez magyarázattal szolgál arra, hogy Wass Albert a rokonság felismerésével talán tudattalanul építi be a svéd írónő alakjait, témáit, technikáit saját elbeszélő-művészetébe. Így nem érheti az epigonizmus vádja. Ami viszont sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Wass Albert mezőségi világa, környezete, témái, alakjai önmagukban hasonlóságokat mutatnak a Lagerlöféivel.[27]

Wass Albert jellemeinek fejlődésére az a gyökeres változás hatott, mely a sorsnak, gondviselésnek vagy Istennek

---

[24] Lagerlöf, S., 1920. 28.
[25] Lagerlöf, S., 1920. 22, 23.
[26] Lagerlöf, S., 1920. 59.
[27] Balázs I., 2010. 67-68.

tulajdonítható. „És ekkor hirtelen hangot hallottam a nád között. Puha, halk leányhang dúdolt.” A fordulópontot a következő mondat jelzi: „aztán kettényílt a nádfal. És akkor megdermedt kezemben a rúd.” A zárás tragikumba hajlik: „Sokáig, sokáig nem láttam többet szelídnek az estét.” Ám a tragikumot a narrátor feloldja a tanulsággal: „Árszintya bácsinak igaza volt” – meséli a vízileány történetét. A titkokról fellebbenteni a tudás profán leplét fájdalommal jár.[28]

Knut Hamsun norvég író világával is rokonítható a Wass Alberté. „A vízben parányi halfiókák nyüzsögtek, melyek sohasem nőttek nagyobbra; éltek és meghaltak s haszontalanok voltak, én édes istenem, teljesen haszontalanok. Egyik este ott ált Inger a tavacska mellett s a tehénkolompokra figyelt. Nem hallott semmit, halálos némaság vette körül, de egyszerre csak az aquáriumból ének üti meg fülét. Igen halk volt az ének, csaknem kivehetetlen és elhaló. A parányi halacskák éneke volt”.[29]

Hamsun egyik hősében a párzó vadkacsák hangja és látványa felidézi egy „vad és szép” korábbi élet emlékét. Ez a múlt század 20-as éveiben erőteljesen eltért a bevett hitformáktól, alighanem a narrátor személyes élménye lehet. „Egy hang csendül meg benne, édesség tölti el lelkét, ott áll és valami drága, gyengéd emléke ébred *egy régebben átélt vad és szép életről, mely kiveszett emlékezetéből*” (431).[30]

---

[28] Balázs I., 2010. 128.
[29] Hamsun, Knut, *Az anyaföld áldása*. Budapest: Athenaeum, 1920. 165.
[30] Balázs I., 2010. 70.

Knut Hamsunnál felbukkan a lélekvándorlás gondolata, Wass Albert alig észrevehetően csatol ide (ld. keleti filozófia hatása alatt íródott ifjúkori *Tenger az élet* című elbeszélés). De találunk mást is: „Olyan volt, *mintha mindezt egyszer már láttam volna* […], mintha messzi idegenből hazatértem volna" (*Tetők felett*).

A deja vue-élmény a tudat mélyéből tör fel. Honnan a már láttam-képzet? Régmúlt idéződik fel? Gyermekkor vagy mélytudati tartalom?

A fentiekkel talán csalódást okoztam azoknak, akik Wass Albert közéleti-politikai szereplésének tulajdonítanak nagyobb jelentőséget. Ám írásművészetéből felfejlő istenhit, hitvilág megismerése volt számomra, olvasó és kutató számára az a tetemes hozadék, ami miatt megérte a sok éves kutatást erre az íróra áldozni. Szeretném az olvasók figyelmét erre ráirányítani, és szeretném, ha ilyen látásmóddal közelítenének a Wass-életműhöz, hozzáolvasva az északi írók regényeit is.

Elhangzott: Veszprém, Március 15. úti Könyvtár, 2013. február 15.; In: PoLíSz, 152. (2013. május-június).

Változatok a Trianon utáni vallásos-gondolati lírára

„A kolozsvári Református Kollégium diákjaként versekkel indult el pályáján. 1925 és 1930 között sűrűn jelentek meg költemények, s 1944 után, a kényszerű emigráció nehéz esztendeiben ismét visszatért tovatűnt ifjúsága kedvenc műfajához: versekben (is) megfogalmazta, kifejezte a hazátlanná vált magyar bujdosók keserveit. Vallomásos lírája szerves része a gazdag, súlyos életműnek: versei világának fényénél emberi-írói arculata meghatározó jegyeire ismerünk” - írja Nagy Pál.[31]

Pomogáts Béla 1993-ban[32], majd 1996-ban mutatja be Wass Albertet *Politika és poétika. Tanulmányok a népi irodalomról* című kötetében: „Versekkel kezdte pályáját, már diákévei alatt *Virágtemetés,* majd *Fenyő a hegytetőn* címmel megjelent egy-egy kisebb verseskötete. Ezekben az erdélyi líra hagyományai szerint vonta költői fénybe szülőföldjének természeti szépségeit”.[33]

„Első könyveivel nem tudott berobbanni az erdélyi irodalom élvonalába, bár voltak, akik felismerték már akkor, hogy ez a hallgatag, komoly és végtelenül becsületes fiatal arisztokrata, ott a Mezőség önmarcangoló magányában, tobzódó szépségében az erdélyi, illetve magyar irodalom nagy ígérete.

---

[31] Wass A., *Nagypénteki sirató.* 2002. 396.
[32] Pomogáts B., 1993. 31.
[33] Pomogáts B., 1996. 254-250.

Vívódásai, útkeresései, küzdelmei végül is hosszú hallgatás után meghozták számára a sikert és az elismerést" - írja Pápay Szabó György[34].

Első könyvei a két verseskötete volt, a sikert a műfajváltást követően a *Farkasverem* című regénye hozta meg. Ugyanezt írja Rónay László *Wass Albert költészete*[35] (1997) című tanulmányában: „Wass Albertet általában nem lírikusként méltatja az irodalomtudomány, ha egyáltalán méltatja". Csak az emigrációban írt verseket ismerteti, bár tanulmányának címe teljességet ígér.

Fráter Olivér szerint két első verseskötete „nem keltett különösebb irodalmi szenzációt, de sejtetni engedte, hogy létrejöttük sokkal több, mint egy unatkozó fiatal arisztokrata unaloműző próbálkozása". [36] Wass Albert „az íróságot, poétaságot Kuncz Aladártól, Reményik Sándortól, Kós Károlytól tanulta" [37]; „A népdalmotívumokat és az Ady Endrétől örökített poétikai hevületet újkori Mikes Kelemenként ötvözte egyéni hangú lírává"[38] – írja Lőcsei Gabriella.

Eva Wass von Czege, az író első felesége, munkatársa, fordítója jól ismerte Wass Albert első pályaszakaszának szépírói termését, valamint a két világháború közötti irodalmi életet. „Verseket persze már tizenhat-tizenhét évesen ír, s meg is jelentet […] még otthon Erdélyben."[39] A „persze" mintha csak arra utalna, hogy kamaszkorban természetes dolog a versírás. S

---

[34] Pápai Szabó Gy., 1997.
[35] Rónay L., 1997. 367-371.
[36] Fráter O., 1999. 4-11.
[37] Lőcsei G., (1998. február 21).
[38] Lőcsei G., (1998. augusztus 8). 18.
[39] Szabó T. Á., 1994. 199-215.

az, hogy „meg is jelentet”-te, azt sugallja, hogy a fiatal szerzőnek volt önbizalma, esetleg pénze a kiadásra, s vállalta a kritikát.

1998-ban, az író halálának évében a Püski Kiadó megjelenteti *A bujdosó imája*[40] címmel az összegyűjtött verseket. S kötetet Szénási Sándor ismerteti *„Dalol a honvágy”*[41] című recenziójában: ismertetőjének java részét a korai verseknek szánja, igyekezve kiemelni néhány szép sort belőlük. Kanyar József is méltatja a Püski által kiadott *Összegyűjtött verseket*, számba veszi a kötet verseit: szám szerint 125-öt, melyből „25 búcsúzó őszi vers, a lemondások fájdalmasan igazat mondott megfogalmazásai”.[42]

Szakolczay Lajos írta az egyik legigényesebb, lényeglátó ismertetést Wass Albert *Összegyűjtött versei*[43] -ről. Az összefüggések felismerése mellett igaznak tűnik az a meglátása, hogy Dsida Jenő „nagyvonalúan” nyilatkozott Wass Albert második verseskötetéről, s nagyvonalú volt abban is, hogy az Ady-, Áprily- és Reményik-reminiszcenciákat nem vette számba. Az életre készülő kamasz a halál gondolatával kacérkodik, ami a pubertás velejárója - írja Szakolczay. Megállapítja, hogy költőnk nem ismeri a verstant, és nem ösztönös, zseniális költő, mint Petőfi. Valójában Wass Albert versíráskor nemcsak tanulmányaira és olvasmányaira támaszkodhatott, hiszen számára műhelyt teremtettek olyan tanárok és pártfogók, mint Áprily vagy Reményik. Szakolczay antológia-költői karriert jósol Wass

---

[40] Wass A., *A bujdosó imája.* 1998. 112.
[41] Szénási S., 1999. 21.
[42] Kanyar J., 1999. 116-118.
[43] Szakolczay L., 2002. 115-118.

Albertnek, aki úgymond „rühell poklot járni”. Ám figyelemreméltó, hogy az első pályaszakaszban íródott *Előszó egy verseskötethez [Tudom, a költőt megveted…]*[44], *Emlékezés egy régi márciusra*[45], *Vizek felett*[46] és a *Prófétafa*[47] is bekerült egy-egy későbbi válogatásba, valamint az amerikai magyar újságok évkönyveibe. Szakolczay szakszerűen kimutatja a két Wass-verseskötetben a Reményik-, Áprily- és Ady-hatásokat.

Első versei folyóiratokban

A versírásnak elsősorban a diákévek kedveztek. Wass Albert 1924 és 1926 között a kolozsvári református kollégium diákja, érettségi után, 1926-1928 között Mosonmagyaróváron, 1928-1931 között Debrecen-Pallagon, majd a németországi Hohenheimban és a párizsi Sorbonne-on végzi felsőfokú mezőgazdasági tanulmányait.

A legkorábbi verse a marosvásárhelyi *Vadász Újság*ban jelent meg 1923-ban *Hókirály* címmel. Ekkor 15 éves - a kolozsvári elemi iskola diákja. 1924-ben publikál az *Ifjú Erdély* című református ifjúsági folyóiratban, melynek családias hangulata, az ifjú írókat-költőket lelkesítő szerkesztői oldala ösztönzően hathatott a diák versfaragó munkálkodására.

---

[44] Szabó F., 1971. 219.
[45] Medvigy E.. Pozsgay I., 1997. 171-172.
[46] L. Dala M.; Lothringer M., 2002. 55.
[47] L. Dala M.; Lothringer M., 2001. 42.

Mintegy 32 versét a *Vasárnap* című irodalmi és társadalmi hetilap közli[48], a *Pásztortűz*ben 1925-1928 között publikál. Ehhez a laphoz mind próza-, mind versíró tevékenysége folyamán mindvégig hűséges marad.[49] A *Pásztortűz* Reményik Sándor szerkesztése alatt az irodalmi élet centrumának számít, s az *Erdélyi Helikon* megindulásáig az irodalmi élet egyik legjelentősebb fóruma. Az *Ellenzék* című politikai, közgazdasági és társadalmi napilapban[50], illetve a *Keleti Újság* című politikai és közgazdasági napilapban[51] csak elvétve publikál.

Reményik Sándor fontos szerepet játszik az induló Wass Albert életében. „Kis gimnazista voltam a Majális-utcában. Egy délután, ma is emlékszem: hideg, zimankós, téli délután volt, - házunkhoz jöttél. Akkor láttalak először. Félelemmel s nagy-nagy tisztelettel álltam előtted. Versemet mutatták. Szégyenemben legszívesebben elszaladtam volna. Te olvastad a verset, rám néztél s nagyon komolyan ezeket mondottad: 'vigyázz, fiúcskám, a szépen csengő szó, ha céltalan, semmit sem ér'"[52] - írja Wass Albert Reményikre emlékezve.

---

[48] Kéthetenként (1920-1924), később havonként (1924-1940) jelenik meg Aradon.

[49] A *Pásztortűz* hetilap, majd folyóirat, 1921-1944 között jelenik meg hetenként, majd kéthetenként, később pedig havonként. In Záhony É., 1984. - 2 db: 752.

[50] 1880-1944. Kolozsvár, naponta, szerk. Grois László. In Záhony É., 1984. - 2 db: 752.

[51] 1918-1940. Kolozsvár, hétfő kivételével naponta, Szentmiklósi József, Címváltozás: *Keleti Magyar Újság*.

[52] Wass A., *Elkésett levél, Reményik Sándorhoz.* = Erdélyi Helikon, 14. (1941). 803.

A debreceni évek az útkeresés időszaka, itt figyelhető meg a leginkább a műfajváltás folyamata. Szép számmal írt a helyi lapokba (*Debreceni Újság-Hajdúföld, Debrecen, Pallag*), verset és rövid prózadarabokat vegyesen. Debreceni korszakáról és itt keletkezett írásairól Bakó Endre írt tanulmányt.[53] Bár első rövidprózái 1924-re datálhatók (*Vadász Újság*), 1930-ban elbeszéléssel jelentkezik a *Debreczeni Újság*nál is (*Tavaszodik, Őszi levél)*, ugyanakkor olvashatunk verset tőle még 1932-ben is (az Ady stílusában írt *Anyám meg én*[54] címűt). A *Fenyő a hegytetőn* című verseskötet anyagából is küld még a lapoknak (*Szívpalota titka, Szivárvány*).

Tanulmányai befejezése után mozgalmas időszak következik: 1932-ben hazatér családi birtokára immár okleveles gazdászként, 1932-1933-ban egy évet tölt a bukaresti Roșiori-huszároknál, majd leszerelve 1934-ben átveszi a vasasszentgothárdi gazdaság irányítását, és megnősül, felesége a hamburgi Eva Wass von Czege (Czegei Wass Éva), született Eva Siemers (1914-1991). Az első alkotói korszak végéről már csak egy háromrészes, minden műgondot nélkülöző alkotás, a *Három vers neked* jelenik meg (*Szamosújvári Híradó,* 1934), amelyet feltehetőleg udvarló versnek szánt, a publikálás fórumát is aszerint választva meg, hogy a címzett kezébe kerüljön. Erdélyi korszakában több verset nem közöl. S e jelentéktelen, utolsó versével egy időben, ugyancsak 1934-ben jelenik meg a *Farkasverem* című regénye, íróvá avatva szerzőjét.

---

[53] Bakó E., 2002. 6.

[54] Wass A., *Anyám meg én:* vers. = Színházi Élet, 30. (1932. július 17). 101.

Az Országos Széchenyi Könyvtár folyóirat-állománya alapján készült repertóriumban[55] mindössze 67 vers szerepel. A repertórium hiányos, hiszen összeírása a meglévő folyóirat-állomány alapján készült, és a két világháború között az elcsatolt Erdélyből akadozva jutottak el Budapestre a folyóiratok.

1924 és 1928 között évi 15-31 verset jelentet meg, 1930-ig közel 300-szor publikált verset a korabeli lapokban. Ezeknek a zömét - a *Vadász Újság* anyagának kivételével - felveszi köteteibe: a *Virágtemetés*ben (1927) 61 vers és egy prózában írt lírai *Előhang*, a *Fenyő a hegytetőn* (1928) című kötetben pedig 41 vers szerepel. Wass Albert versíró korszakában tehát a mosonmagyaróvári időszak (1927-28) bizonyult a legtermékenyebbnek.

A Kráter Műhely Egyesület postumus adja ki az *Összegyűjtött verse*ket (2001)[56]. A Mentor Kiadónál megjelent *Nagypénteki sirató* (2002) című gyűjteményes verseskötetbe Nagy Pál szerkesztő belevett a *Vadász Újság*ból mintegy 41 zsengét *Hulló csillagok* cikluscímmel. Hasonlóképpen közöl a hagyatékból előkerült verseket is, melyek 2000-2002 között láttak napvilágot a *Szászrégen és Vidéke* című regionális kulturális lapban.[57]

A Kráternél megjelent *Wass Albert minden verse*[58] című kötet *Ünnepvárás* című, a szerkesztő által összeállított ciklusa ugyancsak érdekes filológiai csemege: egy másfajta kínálat a

---

[55] Záhony É., 1984. - 2 db: 752.
[56] Wass A., *Összegyűjtött versek.* 2001. 167.
[57] Az író fiainak személyes kapcsolatai a Maros megyei, Szászrégen-közeli Holtmarosra nyúlnak. A Szerző.
[58] *Wass Albert minden verse*. 2003. 293.

diákkori zsengékből. Turcsány Péter szerkesztő a kötet előszavában (*A veszélyeztetett nemzet költője)* felhívja a figyelmet néhány, eddig csak korabeli lapokban megjelent fiatalkori versre (*Erdély, Gyertyaláng, Kolozsvár: 1930, Látogatás*), melyeket „Erdély-hitvallású dokumentumok”-nak nevez, és fájlalja e versek ismeretlensége kapcsán „irodalomkutatásunk emlékezet-kihagyását”.

Meg kell említeni Danis István vadászirodalom-kutató *Wass Albert zsengéi és egyéb szakmai irományai* (2008)[59] című fénymásolt gyűjteményét, melyet kilenc példányban állított össze, és bocsátott rendelkezésünkre. Ennek első részében közzéteszi a fiatal Wass Albert *Vadász Újság*[60] című havi szaklapban 1923-1929 között megjelent összes írását. Ezek többnyire versek (*Karácsonyest, Az én múzsám, Őszi melódiák, Tavaszi séta, Lövés, Egyedül, Éjjel a tetőn, Nyár*), rövidprózák, egy rövid kabaréjelenet (*Az első róka*) és szakmai beszámolók. A felsoroltakat a *Wass Albert életmű bibliográfia 1923-2003*[61] nem tartalmazza.

Kötetbe nem rendezett zsengék (1924-1926)

Ritka termékenység, közel száz vers mintegy három év alatt (1924-1926). Peregnek a kalendárium lapjai, ma még tavasz, holnap érett nyár, bíborszín ősz, majd halált hozó tél követi egymást e versekben. Vadászat, természet, virágok,

[59] Danis I., 2008.
[60] Vadász Újság. Szerk. Földesy György. Târgu-Mureş-Marosvásárhely (1923-1929).
[61] Balázs I., 2004. 57-85.

madarak - képek alkonyati megvilágításban, szürkés tónusú hangulatok. Levél, sóhaj, múló kacagás, céltalan vágyak, kacérkodás a halállal, s borongós elkomorulás a „vén Útitárs” hűvös lehelete nyomán. Az élet mese, nem komoly, hisz ha valaki komolyan venné, örömtelen, szakadatlan küzdelem várna rá - a „kegyetlen sorsú” erdélyi diákra. Halvány körvonala egy-egy felbukkanó személynek: együtt érző sorstestvérnek, testetlen, futó szerelemnek. Egy tizenéves fiú fegyverzetét próbálja: szókincsét, kifejezőkészségét gyakorolja. Próbálkozásainak formája a vers, a többnyire melankolikus, itt-ott szimultán lüktető kétütemű tízes, mely helyenként kilencesre vagy éppenséggel tizenegyesre sikeredik. A vers, mely csak „jött, és íratta magát”. Nyolcvan év múltán, az irodalmi ízlés és az olvasási szokások megváltozásával szinte érthetetlen, hogy volt akkoriban olvasói igény egy kamasz rímbe fogott kis színeseire, melyek az évszakok változásáról, a vadászidény beköszöntéről vagy a természet tavaszi megújulásáról tudósítanak. A baccalaureusok pedig búcsúsorokat idéztek a ballagási kártyára verséből (*Búcsú elégia*).[62]

A tizenéves verselőt leginkább az idő múlása foglalkoztatja. A *Nagypénteki sirató Hulló csillagok* című fejezetében található nyolcvan versének címe ezt bizonyítja. A legtöbb címben évszakok és napszakok váltakoznak, más címek az elmúlásra, az idő múlására utalnak. A helyszínek csekély szerepet játszanak Wass Albert gondolatvilágában. Legalább annyi szimbolikus, mint konkrét helyszín szerepel. Ennél fontosabbak a természet képei, részei, jelenségei (virág, fa, állat)

[62] Kraft Géza orvostanhallgató ballagási kártyája: Orvosi Egyetem, Marosvásárhely, 1940.

és a vadászat. Külön csoportot alkotnak a költészettel kapcsolatos fogalmak. A versek megszólítottja is külön címalkotó elem: helyenként szerelmét, társait, másutt önmagát szólítja meg. Biblikus címeit szinte kivétel nélkül Adytól kölcsönzi. Az alábbi táblázatban követhető, milyen verscímeket és témákat választott:

Idő	Évszak	*Hókirály, Nyári éj, Tél, Megint ősz, Téli hangulat, Tavaszi séta, Nyár*
	Hónap	*Március, Február, Februári álom, Márciusi ballada, Májusi zivatar, Március*
	Napszak	*Hajnal, Alkonyati rózsák, Éjjel a tetőn, Alkony, Est*
	Az idő múlása, elmúlás	*Hókirály, Egy emlék, „Fuit”, Cserkészeten, Egy régi emlék, Hulló csillagok, A régi képek, Búcsú elégia, Ünnepvárás, Láttam a Halált, Halottat visznek*
Hely	Konkrét helyszín	*A havason, Temetőben, Tóparton, Havasi dal, A patak, Erek, Szeressétek az iskolát!, Vonaton, Éjjel a tetőn, Erdélyi levél*
	Elvont helyszín	*Valahol messze susognak a lombok, Memnon szobor, Magyar vágyak szekerén, Mély vizek hajósa*
Természet	Vadászat	*Szalonka-húzáson, Vadász bajtársaimhoz, Dianához, Cserkészeten, Húzáson, Lövés*
	Állat	*Szalonka-húzáson, A fajdkakas, A vadgalamb, A csalogány, A fehér holló, Igazgyöngyök*

	Virág, növény	*Csillagvirágok, Rózsaszirmok,* *Az első levél,* *Valahol messze susognak a lombok,* *Erdélyi levél*
	Természeti jelenség	*Jön a vihar, Hulló csillagok*
Költészet		*A múzsához, Poesis, Megnémultam,* *Csak vers,* *Tavaszi levél, Három vers neked*
Megszólított személyek		*Vadász bajtársaimhoz, Jókai Mórhoz,* *Dianához, Az én múzsám,* *Álomtündérhez,* *Reád gondoltam,* *Szeressétek az iskolát!,* *A múzsához, Gondolsz-e rám?,* *Chryzanthémnak,* *Egyedül, Harangot kongatok,* *Három vers neked*
Biblikus, misztikus képek		*Idill, Titok, Kezet kézbe,* *Szeretném…,* *Tragédia,* *A csend, Barabás!,* *Én és az Isten,* *Láttam a Halált,* *Harangot kongatok, Halottat visznek*
Műfaji megnevezés		*Idill, Búcsú elégia,* *Márciusi ballada, Havasi dal,* *Tavaszi levél, Három vers neked*

Az egyszerű, általában egy- és kétszavas címek és témák arra utalnak, hogy a kamasz költő részben még a gyermekkor mesevilágában él. Mesealakok (Hókirály, tündér) bukkannak fel, s az iskola szintén gyakori ihletforrás. Ám az idő múlik, s a kamasz megválik a gyermekkortól, kilép az önálló felnőtt életbe,

melyet még távolít kissé szirupos, helyenként misztikus, nyugtalanságtól vibráló, másutt giccsesen idillikus álomvilágba (hangulat, emlék, titok, csend). (A giccs fogalmát, mint Wass Albert stílusának jellemzőjét, Bíró Béla a teljes életműre vonatkoztatja[63]).

Az évszakok közül mindegyiket megverseli, ezért mintegy kalendáriumot készít. Kedvencei az évet kibontó, az elindulást jelző hónapok: február, március, május. Kedvelt napszaka az est és az éj, illetve a napnak sejtelmesen az éjbe (alkonyat, est), az éjnek pedig a napba fordulása (hajnal). Hasonló, borzongást, borzongatást előidéző költői szándék vezérli, amikor temetőről, halálról, Istenről ír.

Mivel zsengéinek java részét a *Vadász Újság* jelentette meg, ez részben meghatározta témáit is (természet, vadászat, az évszakok váltakozása). A növényneves című verseiben viszont biedermeier képet fest (csillagvirág, rózsaszirom, igazgyöngy). E képekkel próbálja megfogalmazni a költőmesterség mibenlétét, többször reflektálva saját költő voltára. 1925 tavaszán háromszor egymás után is megfogalmazza gyermeteg, meseszerű „ars poeticá”-ját: „Verseim piciny csillagvirágok, / S én egy […] hulló csillag vagyok” (*Csillagvirágok*, 1925. március). Valaki elvesztése miatti hiány, az ebből fakadó keresés, s a keresés eredménytelensége miatti fájdalmas, melankolikus hangulat üli meg ezt a költői világot. „Én is ilyen gyöngyhalász vagyok, / És verseim igazgyöngyszemek…” (*Igazgyöngyök*).

[63] Bíró Béla, 2008. 208.

Cs. Gyímesi Éva hívja fel a figyelmet a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom e két visszatérő motívumára, ideologikus-erkölcsi többletjelentést hordozó szimbólumára, a kagylóra és gyöngyre, bár „kétezer éve ismerős közhelyről, a szenvedést értékként tételező etikai hagyományba teljesen beleillő jelképről van szó”.[64] Az igazgyöngy „keletkezéséről azt tanítja a természettudomány, hogy sebzésből lesz, mellyel idegen test, többnyire homokszem sérti meg a kagylóállatot. A megsértett állatka testének a fájdalom által kiváltott reakciója indítja meg azt a kiválasztást, melynek végső eredménye az igazgyöngy”[65] - írja Áprily Lajos *Álom egy könyvtárról* (1921) című tanulmányában. A kagyló jelkép, amelyben a magzat a gyöngy. A tengerfeneken megbúvó kagylóba zárt gyöngy a nehezen felismerhető igazság szimbóluma - olvashatjuk a *Jelképtár*ban[66]. Wass Albert tehát egyetemes kultúrkincsből építkezik.

Hókirály a címe az első költeménynek, mely a *Vadász Újság*ban 1923 decemberében jelent meg, szerzője ekkor egy hónap híján tizenhat éves. Goethe *Rémkirály*a (*Erlkönig*) villan fel a címben, ám a vers műfaja nem ballada, hanem zsánerkép: fent a szirten, a „bércek között óriási léptekkel jár a Hókirály”, kutyái pedig „semmit mindenért” keresnek a ködben. Az oximoron jó hangzásán kívül funkciótlan, az ellentétes szerkezet értelmetlen. A vers természetleírás meseszerű, sejtelmes köpenyben.

---

[64] Cs. Gyímesi É., *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. In Cs. Gyímesi É., 1993. 22.
[65] Cs. Gyímesi É., 1993. 23.
[66] Hoppál M. et al., 1995. 79-80.

A zord sziklák magasában sasfészek, tündérleányok és tündérkirály lakozik, Áprily versmeséjére (*Álom a vár alatt*) emlékeztető, meseszerű hangulatú *Idill* derék versforma-utánzat Áprily szókincsének kölcsönvételével:

Ott *a hegy orma,*

zeng a hatalma,

Látod a fészkét a büszke királynak?

Benne vigyázva,

napba kiáltva,

villogó szemmel sasfiúk állnak.

(Wass Albert: *Idill*)

Barna patakja

napra kacagva

a lomha Marosba csengve siet.

Zeng a csatorna,

zeng *a hegy orma*,

s zeng - ugye zeng, ugye zeng a szíved?

(Áprily Lajos: *Március, I*)

Áprily *Tavaszodik, I.* (Sáncban a hóvíz… kezdetű), illetve szókincsét tekintve a *Március, I.* (A nap tüze, látod…) című versének ritmusára, formájára írt Wass-zsenge ritmusa helyenként megakad, ám az utolsó szakasz mívesnek mondható:

Csillagos éjben,

ha fenn az égen,

felette hullnak a fényes erek,

ott a hegyormon

ködszerű kordon:

tündérleányok könnye pereg.

Hasonlóképpen Áprily strófaszerkezetére ír variációt *Március* című versében. Szövegéből lépten-nyomon kihallatszanak az idősebb, már előtte járó pályatársak sorai. Áprily első verseskötetei nem sokkal korábban jelentek meg (*Falusi elégia*, 1921, *Esti párbeszéd*, 1923, *Rasmussen hajóján,* 1926). E kötetek darabjai visszaköszönnek Wass Albert verseiben. Címeit, témáit is a legtöbbször Áprilytól kölcsönzi, mintegy mesteréül választja őt.

Felismerhető az Áprily-hatás *Szalonka-les* című versében is: Áprily szerelmes szalonka-párjának tragikus történetét átírja a „dürgő fajdkakasra". Áprily *Halálmadár* című balladájának cselekménye is felsejlik e Wass-versben. Az ifjú verselő viszont nem ismerte fel, hogy Áprilynál a madár önszimbólum (ugyanúgy, mint a szarvas is). A műfaji hasonításon és szép kidolgozáson túl nem tudta továbbfejleszteni a tragikus sorsú szerelmes madárpár balladáját, ő elsősorban a párzást - dalolást, szerelmi megfeledkezést - írta le.

Egy évvel később, 1926 májusában az előzőhöz hasonló verse jelenik meg a *Vadász Újságban*, ugyancsak szalonkákról, *Tragédia* címmel. Ebben felsejlik Wass későbbi kék hegyek motívuma, az elérhetetlen utáni vágyakozás:

A szalonkáknak már nyugalmuk sem volt.

Csalogatott a kék havas, s a köd […]

Együtt csapongtak víg-szerelmesen […]

Wass Albert madárverseinek sorában *A csalogány* időmértékes, szép formájú zsánerkép:

Már reszket a holdfény a lombos akácon,

Már esti homály ül a néma tanyán,

És bent a berekben, egy korhadó ágon

Már himnuszát zengi a kis csalogány.

Néhány apró egyenetlenségektől eltekintve szabályosan hullámzanak öt szakaszon át - Petőfi *Szeptember végén* című versének mintájára - az anapesztusok.[67]

A fehér holló Áprilynak *Az irisórai szarvas* című versére írt gyakorlat. A történet is azonos: a családját veszített szarvasborjút Wassnál egy hollófióka helyettesíti; a balladisztikus történet kifejlete is azonos:

S mint tépett lomb, ha őszi szél sodorja,

Sötét havasra búsan visszaszállt.

Fehér holló fekete gyászban…

S a köd elnyelte orgona-szavát…

(Wass Albert: *A fehér holló*)

S akkor: párát zihált remegve szája,

idegen lett palánkos otthona,

idegen lett testvére, mostohája -

s a ködbe hördült, mint az orgona.

(Áprily Lajos: *Az irisórai szarvas*)

[67] Szuromi L., 1990. 268-269.

A balladai feszültséget keltő konfliktus viszont más és más: Áprily megrajzolja a magára talált és saját éltető világába visszavágyó szarvasfiú képét, Wass viszont egy kiválasztottsága tudatában önként a másságot vállaló, majd eredeti világába visszatérő hollófiú történetét verseli meg. Hogy a hollófinak orgona-szava lenne - ez inkább a tudatos mester-követés, mint odaillő hangutánzó stíluseszköz; a metafora nem talál.

A havas is gyakori költői kép Áprilynál, ám míg versei sohasem maradnak jelképes tartalom nélkül (*Búcsú a havastól, Az irisórai szarvas*), Wass Albertnél ez a téma kimerül a szép tájleírásokban (*A havason, Havasi dal*).

A havason című Wass-versben is felismerhető Áprily hatása:

A völgyből felkúszott csörögve
egy régi hang: a csermelyé,
és azt csörögte: „mindörökre
tenger felé - tenger felé…”
(Áprily Lajos: *Búcsú a havastól.* 1921.)

A szirttetőről habzó mélybe
Harsogva omlik egy szilaj patak,
Szívet döbbentő, szédítő morajjal
A rengetegen zúgva átszalad.
(Wass Albert: *A havason.* 1925.)

A hegy - ez a Wass-életműben többszörösen visszatérő motívum - egyébként Isten lakhelye, ég és föld találkozásának pontja, a misztikus felemelkedés lehetősége, az „égi lajtorja” analogonja.[68]

[68] Hoppál M. et al., 1995. 93.

1926 végén ismét verset ír a hegy-motívumra immár egyéni megközelítésben. Későbbi meséinek, regényeinek témája itt villan fel először: a *Havasi dal* tárgya a romboló ember megjelenése a szűzi természet világában. (A romboló ember az *Erdők könyve* meséskötetének meg *A funtineli boszorkány* harmadik kötetének domináns motívuma.)

A romboló ember művének következménye, hogy az ősvadon sorvadni kezd, s a vadon dalában, susogásában ott a memento mori. Wass Albert erőteljes képe, gondolata szép formai megvalósításra talál:

Hallgasd, amit a fenyvesek zenélnek,
mikor közöttük szellő lengedez,
mert egy haldokló őserő szívének
a végtelenbe dobbanása ez.

További versrészletek is sejtetik az oroszlánkörmöket, ilyen például a ballagásra írt *Búcsú elégia* utolsó része. Sok „piciny ladik", sok kis életsors indul útnak az iskolát maga mögött hagyva az Élet-tenger útra. A hajó, ladik a szimbolista francia költők és Ady gyakori jelképe. A vízi járművek (hajó, ladik, bárka, csónak) a mitikus utazások, a más létformába való átlépés eszközei.[69] A végzős diák is létformát vált, felnőtté válik, s a felnőtt-léttel járó szabadság félelmetesnek tűnik, hiszen harcmezők várnak rá: „Élet-cirkuszokban várnak / mogorva

[69] Hoppál M. et al., 1995. 82.

bánat-gladiátorok” - Adyt halljuk ezekben a sorokban: „Hányszor fogunk elbukni tört reménnyel” (lásd *Lábaidhoz hullok tört reménnyel* kezdetű hitvalló ének).[70] Semmitmondó szóvirágai nem is egyéni lelemények.

Komor falát a régi iskolának

kacagásunk többé nem csengi át,

Minket az élet Golgotái várnak,

S lelkünket visszük áldozat gyanánt.

Mivel versei a korhangulatot érzékeltették, így nem véletlen, hogy más diákok is magukénak érezték és idézték sorait. Megjegyzendő, hogy a „golgotás út” más kortárs szerzőnél is előfordul, például az egykori királyhelmeci katolikus plébános, Mécs László versében, kinek apja „nem járt oly mezőkön, hol virít az úri hóbort, / kinek golgotás volt útja, mert csak kántor-tanító volt”. Vagy másutt: „Kegyelmes úr, pohárköszöntők hőse, / ezt üzeni a Felvidék regöse: / mint frontharcost harctéri fecsegések, / az ön magyarkodása minket untat, / és felidézi golgotás utunkat” (*A bányafüttyös válasza*).

Wass Albert elégiának, balladának, dalnak, levélnek, versnek nevezi saját költeményeit. Múzsája a „komor rengeteg”, a „zúgó vadpatak”, a „susogó lomb” - ám a múzsát, a pihentető, üdítő természet képeit el kell kergetnie, mert „hív az élet, a

[70] *Református egyházi énekeskönyv,* [Kolozsvár]. 275. ének.

prózai élet”, hisz „most már igazán oda megyek, / hol örökkön, örökké áll a harc”.

Mégis eljátszik a költői hivatás gondolatával: „Szeretném, ha egyszer az lehetnék, / ami leginkább lenni akarok” - írja *Szeretném* (1925) című versében. Önmagának mintegy teremtői gesztussal kíván irányítója lenni:

Erő legyek: jövő ködébe látó,

Erő legyek: nagy eszmékért csatázó,

Zengjem a ködös mindenségen át

Egy új teremtés király-himnuszát!

S ha majd egyszer az idő műhelyéből

Jőnek tüzesebb világ-hajnalok,

Tudjam, hogy élek, dalolok, vagyok!

Nem kell különösebben jó fül ahhoz, hogy kihalljuk a fenti sorokból Petőfi világmegváltó elszántságát, lendületét: „Legyek fa, melyen villám fut keresztül”; „Ha majd minden rabszolganép / Jármát megunva síkra lép” - *(Egy gondolat bánt engemet*). Az ifjú Wass Albert dalaival, eszméivel és a jövőbe látás képességével szeretne új világot teremteni, költészetével így kíván hatni.

A *Harangot kongatok* nemcsak egyszerű átírása az *Atlantisz harangoz* című Reményik-versnek. Reményik Sándor 1925-ben húzta meg a harangokat a Romániához csatolt Erdély

magyarságáért. Wass Albert 1928-ban képet fest önmagáról „a ti lelketek a szentlélek temploma”[71] bibliai gondolat alapján. Az istenkereső ember a gondok elől Isten közelségébe menekül és magányába vonulva bűnbánati imát mond:

Miséket tartok önmagamnak,

Önön szívemből száll az ének.

Fekete dómban, egymagamban,

harangot kongatok az Éjnek.

Ez a gondolat visszatér későbbi regényeiben is (a *Magukrahagyottak*ban Johannes Transilvanicus egyedül misézik az elhagyatott templomban; *Az Antikrisztus és a pásztorok* című regény végén pedig már csak az Isten harangoz az elpusztult falu templomában). Nem idegen ez a gondolat a két világháború közötti erdélyi magyar költőktől sem. Jékely Zoltán *A marosszentimrei templomban* (1936) című versében például így ír: „Tizen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap, […] / tizenkettedikünk maga az Úr”.

A cikluscímet adó vers Reményik-cím: *Hulló csillagok.* Reményiknél az azonos című vers allegória: miután az ember előtt értékét veszíti minden földi hívság (Dicsőség, Hatalom, Korona), majd az eszmék (Szabadság, Hit, Remény) is értelmetlenné válnak, marad a halál előtti Csend és Sötétség. Wass Albertnél apró lelki történést ábrázol a *Hulló csillagok*

[71] *Biblia*: I. Korinthus.

című vers. (Talán egy olvasmányélménye is közrejátszott e vers keletkezésében, ugyanis 1928-ban egy ilyen témájú könyv ismertetése jelenik meg az *Ifjú Erdély*ben a *Hulló csillagok kurucz csillagok* című műről.[72])

Egy égő csillag száll keletre,
útja ezüstös lángban ég;
távolba tűnt… szikrázó útja
már nincs sehol, már újra kék.

Ha lelkünkben lehull egy csillag,
nyomába égő seb fakad,
de vér-rubintől fényes útja
örökre fáj a fény alatt.

A vers két részre osztható, szimmetrikus szerkezetű. Az első szakasz történés-vonala akár a betlehemi csillag útját is követheti, hiszen a keletre szálló csillag utat mutat a megváltás felé; de lehet egyszerű meteorit, lidércfény, csalóka ördög lángja, hiszen kék. A párhuzamos szakasz a lélek történését helyezi párhuzamba az első szakasszal: míg az égboltról lehulló meteorit nyomtalanul tűnik el, az emberi lélek sebei örök hegek

[72] Szalacsy; Rácz, *Hulló csillagok kurucz csillagok.* = Ifjú Erdély, VI/12. (1928. augusztus). 240. A Szerző kutatása alapján a megjelölt helyen nem található ez a cikk.

maradnak, helyük rubinpiros, vérvörös. A lélek fájdalma sohasem múlik el nyomtalanul.

Ha megvizsgáljuk e két szakaszt, gazdag mondanivaló tárul fel. A vers a csillag ősi szimbólumára épít: az „égő csillag” utalhat a betlehemi csillagra, ezt a jelentést erősítené a „keletre száll” kép; de lehet egyszerű meteorit - hulló csillag -, amint azt a verscím is sugallja -, vagy üstökös, akár Vajda János versének önszimbóluma. Elterjedt hiedelem, hogy a csillagok szemek, világító ablakok, az ég sátrán átszűrődő fények.[73] Későbbi versében egyedülálló képpé dolgozza át ezt a gondolatot: „Likasszák már az égben fönt a rostát / s a csillagok tengelyét olajozzák / szorgalmas angyalok” - (*Üzenet haza*).

E versbeli csillag „útja ezüstös lángban ég”, s ez megerősíti az üstökös-asszociációt, a csillagnak kométaként való értelmezését. Az üstökös útja magányos, különleges, nem szokványos pályán jár, a maga útját futja, mely egyszeri és megismételhetetlen. Feltűnése mindig világfordító eseményt jelez.

Az első szakaszban felvillantott üstökös képe párhuzamot alkot a második szakaszban megjelenített csillaggal. Ám itt a lélek csillaga nem diadalmasan vonuló üstökös, csak hullócsillag: kis meteorit. Szemben a távoli, hideg, égi, kék csillaggal, ez bensőséges, meleg, fájdalmas és rubinvörös. A lélek lehulló csillaga égő sebet fakaszt - s az előző strófa hidegség, higgadtság, fenség, angyali, égi képzetével szemben

[73] Hoppál M. et al., 1995. 47.

az égő seb érzéki képzetet kelt: a csillagfakaszotta seb „vér-rubintól” fényes.

Az ellentétbe állított két csillagkép feszültséget kelt. Míg a méltóságteljes üstökös nyomtalanul tűnik tova megfoghatatlanságában az égbolton, a lélek hullócsillaga maradandó sebet, fájdalmat okoz.

A vers utolsó sorában - „örökre fáj a fény alatt” - a fény a Teremtő képzete, ki versbéli jelenlétével mintegy hitelesíti az emberi fájdalmat, szenvedést. Ezzel a keresztényi megnyugvással veszi tudomásul a lírai én a fájdalom állandó jelenlétét az emberéletben.

A költő minimális formakészlettel dolgozik. A szimbólum - a csillag, mint csalódás, fájdalom -, illetve az ellentét stilisztikai eszközét alkalmazza. Az időmértékes lejtés, illetve az xaxa-képletű félrímek a versnek lankadtságot, a rezignáció érzését kölcsönzik. Az ellentétre épített két négysorosból álló vers, többszörös szimbolikus telítettségével, értékes formakincsével immár figyelemre méltó teljesítmény. Wass Albert ekkor 16 éves.

Reményik, Ady, Áprily nyomdokain: *Virágtemetés* (1927)

„Jellemző rájuk bizonyos kesergő, melankolikus hangulat. Ez a búsongás - a Werther keservei óta -, a fiatal szívek sajátossága. Szinte adys pózzal ‘az ősz rokonának’ mondja magát, akit Isten arra rendelt, ‘hogy megsirassak minden hantra hulló, / reszketve hulló őszi levelet’. Magát ‘szél-tépett, árva, vad bogáncshoz’ hasonlítja. Egyre a ‘magányosság erdejében’

járkál, Erdélyt is így látja: ‘Ott ezredéve csak az őszt dalolják’. Néha szép hitvallást formáz: ’Arasznyi életünk alatt / nincs egy csalóka pillanat, / mikor ne lenne látható az Isten’. Alázatosan vallja másutt: ‘Szeretetben, hitben és reményben / a koldusnál is koldusabb vagyok’. A háttérben mindig erdélyi tájak, fenyvesek, bükkök, nyírfák, kóbor szelek, harangvirágok, csillagok. Költeményeinek kulcsszavai: ősz, hervadás, temetés”. Kanyar József különösen figyelemreméltónak találja azt a gondolatot, hogy az „Erdélyi fák között […] kétszer hullnak a levelek” (*Erdélyi fák között)*, s a trianoni országvesztés szimbólumaként értelmezi.[74] Méltatja a kötet első darabját is, mely egy új ‘oszlopot építő varázslóról’ szól.[75] Az *Előhang* című prózadarab egy rövid ars poeticát vagy életprogramot fogalmaz meg: az emberek akár bolondnak is nézhetik azt, aki homokszemcsékből és ködből oszlopot épít az ő Istenének. Hiszen az oszlopot az ember hite tartotta össze. S amikor irigyei ledöntik a szobrot, újraépíti „hittel az ő szívében”.

Az 1927-ben megjelent *Virágtemetés* című verseskötetéről[76] a *Pásztortűz*ben olvasható rövid ismertetés: „Mindent egyetlen húrra hangolt lelkén dalol el. Alaktalan vágyak nosztalgiája teszi a költő lelkét érzékennyé, az ősz, a csodás, bús őszi este, a csend, a magány ragadják a fájdalomba” - írja k.e. [Kövér Erzsébet?]. A könyvismertető elismeréssel zárul: „Ügyes és kellemes verselő, nyelve színes és hisszük, hogy további alkotásai változatosabbak is lesznek” - biztatja a

[74] Kanyar J., 1999. 116-118.
[75] Kanyar J., 1999. 116-118.
[76] *Virágtemetés. Gróf Wass Albert versei.* 1927. 83.

cikk írója, megjegyezve, hogy a valóság örömeit is fel kellene fedeznie.[77]

Ugyanezért marasztalja el az *Ifjú Erdély*ben Györi Ferenc is: a pesszimizmusért, a sötét tónusaiért. A hit, remény és szeretet keresztényi hármasából az ifjú Wass Albertnél épp a remény hiányzik. „Tagadhatatlan, hogy megkapóak a versei, itt-ott el is ragadnak és a hangulat hatása alatt együtt sírunk vagy együtt temetünk a költővel, hogy aztán részben *csalódottan* tegyük le kezünkből a kötetet: *nem ezt vártuk.* […] ne hívjon minket temetni, ne kényszerítsen a virághullás felett való szomorkodásra, hanem emeljen azon felül”.[78]

A budapesti *Napkelet*ben, a Magyar Irodalmi Társaság lapjában is találhatunk egy rövid elismerést Gál János tollából: „Ha e versek fájdalma nem lenne több ifjúkori szenvelgésnél, ha nem lenne *igaz*, szóvá sem tennők. De kell-e ma ‘tenyészteni’ Erdélyben a fájdalmat? Ahol ‘egy évben kétszer hull a falevél […]’ Valami határozatlan bús érzelem tölti el a költő szívét, de egy köteten keresztül ugyanaz az elégikus hang kissé fárasztóan hat. Formaművészetén meglátszik, hogy sokat tanult az újabb költőktől”. [79] Gál János szerint a történelmi viszonyok kötelezővé teszik, hogy minden erdélyi művet figyelemmel kísérjen az anyaország.

---

[77] [k.e.]: *Gróf Wass Albert: Virágtemetés: Gróf Wass Albert versei: Kolozsvár. Minerva, 1927.* = Pásztortűz, Kolozsvár, XIII/9. (1927). 215.

[78] Györi Ferenc, *Virágtemetés: Wass Albert verskötete*. = Ifjú Erdély, Kolozsvár, V. (1927. június 10). 195.

[79] Gál János, *Gróf Wass Albert: Virágtemetés.* = Napkelet, X. kötet, 6-13. (1927. június-december). 563.

Első olvasásra visszalépésnek tűnik e 61 vers és egy prózadarab. A *Virágtemetés* tudatos szerkesztői munka eredményeként jött létre többnyire a korábbi két-három év folyamán (1925-1926-ban) lapokban megjelent versekből, kevés új darabot közölve. Verseit ciklusokba rendezte, ezek: *Rügyek, A bércek énekelnek, Hangulatok, Őszi csokor, Virágtemetés*.

„*Idill a magasságban* című, Reményik Sándornak ajánlott költeménye […] a transzszilvanizmus lírájának egyik jellegzetes motívumára épül. Az orkánban elpusztuló 'vén fenyő-Titán' s az őt átölelő szomszédos fenyő képe a nagyság pusztulása miatt érzett fájdalom s az összetartozás fontosságának kifejezője és példaadója a veszélyessé vált világban" - írja Szakács István Péter.[80]

Mint korábbi versei esetében Áprilyt, itt is tudatosan mestert választ: „házi feladatot" ír Reményik verseire, s hogy nem plágiumról van szó, hanem a „jó tanuló munkájáról", a cím teljes átvételével jelzi: *Idill a magasságban*. Összehasonlításként álljon itt a két vers:

Reményik Sándor	**Wass Albert**
„Idill" a magasságban, 1921.	*„Idill a magasságban". Reményik S.-nak.* 1926.
Vihar ment végig a hegyélen. - -	…És jött az orkán. A vén fenyő-Titán
Gyökerei megmozdultak.	recsegve dől…

[80] Szakács I. P., 2007.

Az órjás, látva végeztét,
Társa felé nyújtá kezét:
Tarts meg, - vagy téged is lehúzlak!
És tompa jajjal rázuhant.

Elállt a hegy lélekzete,
S egy percre a patak alant.

A másik meghajlott bele,
De felfogta és megtartotta őt.
Egyik a másra támaszkodva:
Most így állnak a Teremtő előtt.

egy közel-álló átölelte őt.
S most áll tovább,
mint akire végtelen béke vár… csak ők
tudják ketten: hogy vége már.

Ha egyszer csöndes, fenyves életembe
nagy lelki harcok fergetegje jő,
tudom: gyöngébb leszek mint ez a vén,
zuzmó-szakállú aszkéta-fenyő.

S ha lelkem akkor összeomlana,
titokban, csendben, hogy ne tudja senki:
ki fog majd engem karjaiba venni?

Reményik versének alapgondolatát, a két fenyő példázatán illusztrálni kívánt „Egymás terhét hordozzátok” bibliai tanítást Wass Albert továbbviszi - igaz, nem a keresztény tanítás irányába: két utolsó strófája segélykérés, a magánytól, „életharcoktól” gyötrődő kamasz segélykiáltása. A vers szép lett volna, ha nem zár nótafásan: „S ha lelkem akkor összeomlana, / titokban, csendben, hogy ne tudja senki”.

A gróf Bethlen Beátához írt versek (*Együtt, Örök búcsúzás*) a Wass-életrajz szempontjából lehetnek fontosak. Bethlen Beátáról egy évvel később, 1928-ban így ír Molter Károlynak egy levélben: „Képzeld csak: volt egy

menyasszonyom, aki kétévi mátkaság után egész egyszerűen faképnél hagyott.” [81] A Molter-levelezésben az idevágó lábjegyzet pedig ezt tartalmazza: „Gróf Bethlen Beáta, a későbbi báró Atzél Edéné, akihez Wass Albert több verset is írt”.[82] (Ezt a fájdalmas élményt dolgozza fel később *Csalódás* című novellájában.)

A *Magányosság erdejében* Ady Endre *Az ős Kaján* és a *Jó Csönd-herceg előtt* című verseit egyaránt felidézi, hasonlóan az 1929-ben írt *Halottat visznek* és *Magyar vágyak szekerén*. Fogalmi készletét („magányosság erdeje”, „van itt egy álmom”) Adytól kölcsönözte. Ám az a „valaki”, aki a „magányosság erdejében” „egyszer majd elébe lép”, nem félelmet keltő, mint Ady Csönd-hercege, inkább várakozást ébreszt. A lírai alany társra vágyik, ám a társ még alaktalan, épp csak kisejlik a versből: „Ez itt a magányosság erdeje. / Itt én vagyok csak, én és valaki, / Valaki, akit nem ismerek, / és akiről még tudnom sem szabad: / Bár jobban szeretem, mint magamat”.

A *Jegenyék* ősszimbólumra épít: Wassnál a jegenye a kiválasztottság, de egyben a magányra ítéltség szimbóluma is. „Ady dekadens magatartására és hangvételére emlékeztető verse a másság méltóságának dacos vállalása, s a szellemi otthontalanság szorongató érzésének a magyar irodalomban Janus Pannonius (*Egy dunántúli mandulafáról*) óta ismert, természeti képekbeli megnyilatkozása: ‘Vagyunk bús, árva óriások, /rekettye-raj közt büszke Mások: / idegenek és jegenyék’”.[83] A *Tavasz-várás* ugyancsak Adyra (*Várás a tavasz-*

---

[81] Marosi I., 2001. 70.
[82] Marosi I., 2001. 351.
[83] Szakács I. P., 2007.

kunyhóban) emlékeztet. Ám míg Adynál a tavasz is nyugtalanságtól vibrál, Wass a tavasztól mindössze egy kis szívbe lopódzó meleget vár.

A kötet második ciklusának címe *A bércek énekelnek*, melyet „szeretett apámnak ajánlom" megjegyzéssel lát el. Az első, ciklus-címadó vers hódolat a természet hatalmának, mely szemben áll az ember kicsinységével. (Áprily *Tetőn* című verse nem maradhat figyelmen kívül e versek tárgyalásánál.)

Tetőn című versének motívuma ugyancsak visszatér a későbbi *Tetők felett* című elbeszélésében. A hegytető - a Mózes könyvéből ismert archetípus - nemcsak az életből, tehát a völgyből való kivonulást jelenti, hanem az élet dolgain való felülemelkedést is. Magasabb nézőpontot. Hasonló gondolatot bont ki az utolsó ciklus, a *Virágtemetés* egyik darabja: *A völgyek vándora*. Bár itt inkább a völgyből a tetőkre való vágyódás adja meg a vers alaphangulatát: „Hányszor hittem: hazám a fény hazája, / s a völgyek szürke rabja nem vagyok, / Völgy vándorát a hegyek csókja várja / és útam egyre feljebb kanyarog." S a reménykedő, útját fáradságosan járó vándornak útja „völgy, jaj, ezerszer völgy maradt".

A magány templomában - akár az előző *Magányosság erdejében* című versben - ismét felveszi és továbbviszi a gondolatot, hogy az erdő szent hely, templom: a csend, a magány, az élet és halál temploma, mely az embert Isten közelébe viszi. Az ötlet nem új: a francia szimbolizmus programversében, a *Kapcsolatok*ban fejti ki e gondolatot Baudelaire.

Nemcsak neveltetése - a kolozsvári református gimnázium szelleme -, hanem beállítódottsága is a vallásos témák felé tereli az ifjú költőt, így az isteni gondviselés, illetve az ember-Isten viszony későbbi írásművészetének alapvető témájává lesz. Első pályaszakaszának egyik legszebb verse a *Látható az Isten.*

Fűben, virágban, dalban, fában,
születésben és elmúlásban,
mosolyban, könnyben, porban, kincsben,
ahol sötét van, ahol fény ég,
nincs olyan magasság, nincs oly mélység,
amiben Ő benne nincsen.
Arasznyi életünk alatt
nincs egy csalóka pillanat,
mikor ne lenne látható az Isten.

De jaj annak, ki meglátásra vak,
s szeme elé a fény korlátja nőtt.
Az csak olyankor látja őt,
mikor leszállni fél az álom:
ítéletes, zivataros,
villám-világos éjszakákon.

A vers valójában három részre osztható, bár a verskép két egységet mutat. Az első hosszú mondat a halmozott mondatrészekkel egyetlen felsorolás. Majd egy különös szerkezet következik: „ahol sötét van, ahol fény ég, *nincs* olyan magasság, nincs oly mélység…” A helyes mondatszerkesztés megkívánná a „sem ott, ahol sötét van, sem ott, ahol fény ég, nincs oly magasság” szerkezetet, ám a költő tömörít, majd átvált a felsorolt mondatrészek tagadásába: „nincs olyan magasság, nincs oly mélység”. A konklúzió: nincs semmi az ég alatt, amiben Isten ne lenne jelen. A háromszoros tagadás, a három „nincs” kidomborítja a „van”-t, tehát Isten létezését. A felsorolásra épülő egység első sora a természet elemeit idézi - füvet, virágot, fát -, s ezek ugyanúgy megszólalnak, mint a dal, az emberi élet e megszépítője, a harmónia hordozója.

A második sor a születés és elmúlás ellentétére épül. Az ember földi életének íve e két esemény között feszül, e kettő között sorakoznak a „mosoly-könny” és a „por-kincs” ellentétpárok, tehát az ember életútjának kísérői. Az ember kicsinységének hangsúlyozása kozmikus távlatot nyit Isten jelenvalóságát illetően. A magasság-mélység ellentétpárral az emberi élet piciny voltát ellentétezi Isten jelenléte. Az emberi élet csak arasznyi Isten végtelenségéhez képest. Ezt igazolja a bibliai igehely is, ez visszhangozhatott a költőben, mikor leírta a fenti sorokat: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény nem szakaszthat el minket az Istennek szerelmétől” (Róm. 8:39).

A második egységben tagadószókkal érzékelteti Isten jelenvalóságát. A „csalóka pillanat” az ember életében olyan, akárcsak Vajda János impresszionisztikus, a realitás és irrealitás

határát elmosó, a tapasztalati úton szerzett ismereteket relativizáló *Nádas tavon* című verse, mely azt sugallja, hogy az élet álom.

A harmadik egység a már előkészített gondolatmenetből következik: „De jaj annak…”, aki a szenvedélyes érvelés, felsorolás ellenére hitetlen. A költő a hitetlenséget, az Isten nélküli állapotot a vakság állapotával azonosítja. A hitetlen, vak ember csak „zivataros éjszakákon” láthatja meg Istent. A „villám-világos éjszaka” pedig a pillanatnyi megvilágosodás lehetősége. A lírai alany nem vátesz-költő, nem bocsátkozik próféciákba, hanem Isten kiválasztottjaként éli meg önmagát.

A költő Isten jelenlétét a természet elemeiben határozza meg, panteisztikus-animisztikus színezetet adva a keresztyén világképnek. A vers legfőbb szervező eleme a lát-vak ellentétpár. A hívő ember „látó ember” - aki későbbi regényeiben többször megjelenik (ld. *Wass Albert istenkeresése* című tanulmányt[84]). Ezzel állítja szembe a vak embert, akit Isten próbára tesz. A vak ember a fénytől nem lát, s csak bajban láthatja Istent, mégpedig nem szemmel, hanem lélekkel. A „villám-világos éjszaka” szerkezet, mely ezt a fenyegetettséget közvetíti, érzékletes alliteráció.

A vers stilisztikai eszközei a felsorolás, fokozás, valamint az ellentétezés és a tagadószók ismétlése. A felsorolás az argumentálás illúzióját kelti, ám a szöveg szintjén a vers nem logikai érvelés, inkább szublimált szenvedélyességű hitvallás és tanúságtétel Isten jelenvalósága mellett.

---

[84] Balázs I., *Wass Albert istenkeresése*. 2003.

A kötet harmadik (*Hangulatok*), negyedik (*Őszi csokor*) és ötödik (*Virágtemetés*) ciklusának tematikája azonos: a 38 verscím közül 11 tartalmazza az „ősz” szót (*Megjött az ősz, Őszi hangulat* (I: Mikor a hervadás varázsa…), *Őszi hangulat* (II: Szívem, ha majd…), *Ősz lesz, Őszi ajándék, Őszi szerelem, Őszi hangulat, Ha jön az ősz, Ősz, Őszi csokor, Őszi dal, Őszi vágy* - nem túl nagy változatosságot mutatva. További címek az őszre, az elmúlásra utaló kifejezést tartalmaznak: *Darvak, Amikor mi búcsúzunk, Házsongárdi temetőben, Erdélyi búcsú, Virágtemetés*. Mintha csak a halál, az elmúlás gondolatával barátkozna e versekben.

…a halálban nincsen veszteség,

… a halál csak újabb fordulat:

mert minden hangulat egy élet,

és minden élet csak egy hangulat…

- írja *Hangulatok* című, Vajda János sorait idéző cikluscímadó versében. Hasonlóan nyilatkozik életéről, élete „hangulatairól”, melyeket megörökítésre méltónak tart *A titokzatos őzbak* című novelláskötete utószavában is: élete „zagyva kavargásában” néhány olyan „hangulatra” tett szert, amelyekből megszületett egy-egy felismerés, valami nagy összefüggés felismerése. Reviczky Gyula *Magamról* (1883) című versével is összehasonlíthatók Wass Albert sorai: „Úgy tekints az emberekre, / hogy a föld se jó, se ferde; / Se gyönyör, se bú

tanyája, / Csak magadnak képe, mása. / Ki sóhajtoz, ki mulat. / A világ csak - hangulat”.[85]

A következő ciklus címadó verse, az *Őszi csokor* összevethető Áprily *Ajánlás* című versével.

Ne haragudj. A rét deres volt,
a havasok nagyon lilák
s az erdő óriás vörös folt,
ne haragudj: nem volt virág.

De puszta kézzel mégse jöttem:
hol a halál nagyon zenél,
sziromtalan csokrot kötöttem,
piros bogyó, piros levél.

S most add a lelked: karcsú váza,
mely őrzi még a nyár borát -
s a hervadás vörös varázsa
most ráborítja bíborát.

(Áprily Lajos: *Ajánlás.* 1921)

A bükköserdő templomában jártam,
nagyon fehéren jött a dér-varázs,
s a dértől könnyes lett a messzeség,
és vér-cifrázott lett a hervadás.

Nem volt virág. S mert nem akartam hozzád
virágtalan kezekkel visszatérni:
letéptem egy vén bükkfa sárga lombját,
néhány dérlepte, őszi levelet,
s a hervadt csokrot elhoztam neked.

Őrizd meg jól, s ha egyszer nemsokára,
fátyol borul a bükkök templomára,
s a nagy Temetés halkan átosont:

hallgasd meg kis meséit, kedvesem,

[85] Reviczky Gy., 1996. 111, 81.

s elmúlt nyarunkat vissza-álmodod.

(Wass Albert: *Őszi csokor*. 1929)

Az ötlet, virág helyett falombot vinni a kedvesnek, **Ápril**tól származik. A „hervadás vörös varázsa” viszont Wassnál más kifejezést ölt: „fátyol borul a bükkök templomára” - az erdő kegyeleti hely, mely imádkozásra hangol.

A kötet és az utolsó ciklus címadó verse, a *Virágtemetés,* erőtlen. Alapgondolata: minden alig kinyílt álmot annak széthullása követ. A metaforát kifejti: álom = virág, az álom széthullása = virághullás, így az álmok temetése virágtemetés; „valahányszor a szívem dalolt, / virághullás jött: virágtemetés”. A vers a rügy = költemény metafora által keretet alkot a kötet első, *Rügyek* című darabjával, melyben a költészet, az ihlet mibenlétét ragadja meg.

A *Virágtemetés* című kötet a *Hulló csillagok* ciklus egyik-másik versének lendületét, esztétikai értékét összességében nem éri el. Hangulata borongós, „őszi”, e téma meghatározza eszköztárát is: hasonlatok, zsánerképek, idillikus moccanások, belső történések képezik tárgyát. Érzések felfedezése, meghatározhatatlan tárgyú sóvárgás, elmúlás, halál, a hitélet kellékei képezik e kötet eszköztárát. Kanyar József szerint „a kis verseskötet alcíméül műfaji megkülönböztetésül feltüntethetnénk, hogy a gondolati líra Trianon utáni versei olvashatók benne”[86].

[86] Kanyar J., 1999. 116-118.

Ady szimbolizmusának jegyében: *Fenyő a hegytetőn* (1928)

A *Fenyő a hegytetőn* című verseskötetet Dsida Jenő ismertette a *Pásztortűz*ben: „Jól esik ilyen szimpatikus könyvről írni, mint a Wass Albert verseskötete. Nem mély, nem megdöbbentő verseskötet, ám hangulata rokonszenves, nem bánjuk, hogy elolvastuk”.[87] Wasst „erőstehetségű fiatalember”-nek nevezi, akinek „halk és bánatos írásai vannak”, s akinek „csöndes erdélyi ború tompítja le szavát s üli meg színeit”. Melankóliája ugyan „tervszerű”, „megcsinált”, ám „meglepő a szerző nagy fiatalságára rácáfoló komolysága és meditatív elmélyültsége”. (Utóbbi kijelentéssel nem értünk egyet, hiszen Wass Albertről munkamódszere, érdeklődési köre, valamint írásainak hangulata, tematikája révén egyértelműen megállapítható, hogy melankolikus személyiségtípus. Tehát melankóliája személyiségéből fakad.) Dsida a költő bizonyosságával ismeri fel: „Wass Albert kezében lesz feladata a tollnak”.

Varró Dezső az egész kötetre úgy tekint, „mint egy nagyon szép ígéretre”. „A fejér lapok tiszta lélekről és gazdag vénáról tanúskodnak”[88] - írja. „Ha eltekintünk néhány Ady-reminiszcenciától,

---

[87] Dsida Jenő, *Fenyő a hegytetőn. Versek. Minerva Rt. kiadása, Kolozsvár.* = Pásztortűz, XV. (1929). 189.

[88] Varró Dezső, *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn: versek. (Minerva kiadása.)* = Ifjú Erdély, Kolozsvár, VII. (1929. május 9). 213.

mély érzésű, gondolkozó költőt ismerünk meg e kötetből” - írja Majthényi György a *Napkelet*ben.[89]

„Érzékeny kedélye, mely minden hatásra reagál, észreveszi a természet és a lélek rejtett kapcsolatait, mély gondolatok ébrednek benne, melyeket bevon kifejezésmódjának nemes zománcával és bár őszintén, de valami finom szemérmességgel tárja föl belső gazdagságát” - közöl ismertetést K. szignóval róla a *Vasárnap.*[90]

A *Vadász Újság*, melynek Wass Albert éveken keresztül munkatársa volt, rövid ismertetőt közöl Gyulai Pál tollából: „Sok szép mezei virág - csokorba szedve. […] Ritmusa zengő, rímjei pattogók, lírája az őstermészettől ihletett. […] Gondolatai végig szántják a nagy mindenséget, de Antheusként vissza-visszatérnek az őstermészet fenségének imádatához, abból erőt gyűjteni”[91].

A kötet 40 versből és egy *Bevezető vers*ből áll. Az előző verseskötet alaphangját a Reményik- és Áprily-hatások adták, ez viszont inkább Ady és elsősorban a Léda-versek bűvöletében íródott. Mindemellett a két világháború közötti korhangulatot adja vissza: a lélek mélyére ülepedett reményvesztettség, csalódás, lemondás, rezignáció és magány szólal meg benne.

---

[89] Majthényi György, *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn.* = Napkelet, VII/11. (1929. június 1). 861.

[90] K.: *Fenyő a hegytetőn: versek: írta Wass Albert (Minerva kiadása. Kolozsvár).* = Vasárnap, Arad, XII/1. (1929. január 6). 16.

[91] Gyulai Pál: *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn. Versek*. = Vadász Újság, VIII/2. (1929. február 1). 36.

A *Bevezető vers*, mely *Fenyő a hegytetőn* címen vált ismertté, szervező eleme a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik jelképe: a sziklaszélen az elemekkel - széllel, faggyal - egymagában dacoló fenyő a magyarság megmaradását jelképezi. A helytállás kötelező: a kálvini eleve elrendeltetettség parancsa ez.

Aki odatette,

úgy rendelte:

a tetőre kiállj!

Se fagyban, se szélben

meg ne retirálj!

Ám e mostoha sorsot elviselni csak hívő embernek lehet, aki tudja, hogy Isten „azt bünteti, kit szeret" (lásd *Térj magadhoz, drága Sion* kezdetű dicséret, a gályarabok éneke).[92] Nem az első eset, hogy a vallásos szellemben nevelt költő verseibe bele-belejátszik valamely ismert zsoltár, református dicséret.

Aki odatette,

azért tette oda,

mert nagyon szerette.

Vad vihar-kezével

[92] *Református egyházi énekeskönyv,* [Kolozsvár]. 179. dicséret.

verte, ostorozta,

hogy azt a pogány lelkét

azt a dacos lelkét

hófehérre mossa!

A kötet három ciklusából (*Véren vett ország, A nyár ment át az erdőn* és *Szívpalota titka*) első kettő az előző verseskötet alapmotívumát, az őszt dolgozza fel. Ebben a kötetben ciklikusan tűnnek fel a fa-motívumra épített versek: *Prófétafa, Magyar fa sorsa, Kökénybokor*, *Kereszt a faluvégen*. A fa itt a megmaradás, dacolás, életharc szimbóluma. (Akár ez előző kötetben az *Erdélyi fák között*).

A *Magyar fa sorsa* című allegorikus versben - mely háromszor is megjelent (*Pásztortűz*: 1927, *Ifjú Erdély*: 1928, 1929) - a vihartól derékban kettétörő, meg nem hajló tölgyfa képe jelenik meg. Makkai Sándor azonos című Ady-tanulmánykötete[93], illetve az azonos című Ady-vers a forrás: a magyar fával szemben - azaz a magyar életre elhivatottakkal szemben - a dac és keménység az elvárt magatartás.

Láttatok már orkán után

megtört gerincű ősi fákat

roskadni át az országútján?

[93] Makkai S., 1927. 142.

Tölgyfát, feketét, dac-keményet,

kinek a lelke-lombja tépett

s gyökerét vizek árja mossa?

Szegény, szél-járta, árva fának:

a magyar fának ez a sorsa!

A *Prófétafa* című versét többször is közölték a korabeli lapok. A kiszáradt vörösfenyő, melynek már „odasúgta a Halál: 'velem gyere!'", hidat ver egy másik életbe. „Ágai közt […] az örökélet szele muzsikál." Akár a teljes írói életmű mottója, ars poeticája is lehet a halott fenyő próféciája: „nincs halál, csupán az élet színe-változása". Itt bővül a fa-motívum jelentésmezeje: a fa, akár a mesebeli égig érő fa, a létszintek áthidalója, összekötője (gyökér = alvilág, törzs = evilág, korona = égi világ). Élet és halál, örök fejlődés és növekedés, folytonos megújulás, a kétértelmű idő jelképe.[94]

A *Kökénybokor* című vers mondanivalója rokon a *Bevezető ver*sével. Ugyancsak többször jelent meg a korabeli lapokban, s bár esztétikai értékét tekintve magasan felülmúlja a *Fenyő a hegytetőn* formai megvalósítását, tartalmi gazdagságát, mégsem vált jellemző, ismert Wass-verssé.

A kökénybokor-motívum előreutal a későbbi regények fa-motívumrendszerére, melyek közül - a fenyő, jegenye stb. közül - kiválik az alma-motívum: az embernek hasznot hozó, ám

[94] Hoppál M. et al., 1995. 60.

mégis szívós gyümölcsfa. *A kökénybokor* című versben hasonló növényt vett versszerkezete alapjául: egy vadon nőtt, erdei cserjét, mely különleges voltában mégis „emberbarát”, hiszen gyümölcsöt hoz, bár a kökény fanyar, apró szemű termése sovány eledel.

Wass Albert versében különleges értékű: kicsinységében öntudatlanul nagy feladatra hivatott, szívóssága „szédült meredély” tetején is lehetővé teszi létét - megfogan és megkapaszkodik ott, ahova a szél viszi a magvát. Gyökereit mélyre ereszti, a külvilággal való minden kapcsolata harc a túlélésért. A „kétségbeesve”, „szegény”, „szédült” szavak önreflexió: az antropomorf természet a lírai alanyt tükrözi.

Láttam a kökénybokrot

szédült meredély omló tetején:

mily kétségbeesve kapaszkodik szegény!

A második szakasz utalás a világtörténelem irányíthatatlanságára: az „omló meredély”, „kiszédül” szavak a tehetetlenséget, kiszolgáltatottságot sugallják egy apokalipszis előestéjén.

Légbe fogódzó gyökerei alól

napról-napra kiszédül a föld,

és napról-napra mélyebbre hajol.

A harmadik szakaszban a kökény-motívum a világ leképezhető valóságára asszociál. A „világmeredély” fogalma kitágul, a kép kozmikus távlatot nyit. Ugyancsak önreflexió az „árva magyarság”. Expresszionista sajátosság, hogy e sor - „Világmeredély szélére plántált árva magyarság” - hosszával kiugrik a sorok közül.

Világmeredély szélére plántált árva magyarság

csonkán lelógó gyökerei közt

zord idők vihara dalol.

Az allegóriává növő képsor - a kökénybokor „csonkán lelógó gyökerei” - a Trianonban elszakított nemzettestet jelenítik meg. A „zord idők vihara dalol” szerkezet pedig a világtörténelem eseményeinek tömör, művészi megfogalmazása. „Világmeredély szélére plántált árva magyarság” - az eleve elrendeltetettség tana: a magyar nép egyedülvaló a rá mért megpróbáltatások elviselésében, a túlélésben. A kökénybokor képe magyarság-kép: a bokor makacs dacolása az elemekkel a magyar nép egyetlen életben maradási esélye.

S végül a fa-motívumsor utolsó darabja a *Kereszt a faluvégen*. Adyt idéző vízió: a falu fölötti Krisztusa-fosztott kereszt életre kel; „Hördül. Kiabál”, s hangjára, mint orgonaszó, a „falu szíve” felel, majd a messiás hátára veszi keresztjét, s elindul útján. A vers túlnő egy egyszerű metaforasoron: egy nép kódolt szenvedéstörténete bontakozik ki. A gondolat nem új:

Trianon után a szétszóratott magyarság számára vigasz, hogy egy megváltástörténet főszereplőjeként jelenik meg. Wass Albert emigrációban írt publicisztikájában, esszéiben bővebben kifejti ezt a gondolatot.[95]

A *Vizek felett* a gondoskodó, önfeláldozó szeretet himnusza: „Minden, amit csak reám mérnek: simogatás egy Sorstestvérnek", akiért őrködne a vizek felett, mint Isten a világ teremtése előtt. A *Gátak* szimbólum: mint ahogy a vadvizek útját állják a gátak, ugyanúgy az élet kiteljesedésének, az álmok valóra válásának is gátjai vannak. A víz az érzelmek, vágyak, álmok metaforája, tágabb jelentése pedig az élet, világ - mint ahogy a *Genesis*ben is a teremtés előtti létállapot szimbóluma.

A másik ciklus (*A nyár ment át az erdőn*) címe Ady *Párisban járt az Ősz* című versének hangulatát idézi: „Lehajtott fejjel, nesztelen haladt"; „A nyár megállt és felemelte halkan a fejét"; „A nyár ment át az erdőn, s amerre haladt: a néma erdő döbbent katonái tisztelegve álltak sorfalat." A nagybetűs „Nyár" mint szimbólum, a „megállt", „nesztelen", „elhaladt" szavak Ady-rekvizitumok. Ugyanígy Ady költészetének jegyében íródtak a következő sorok: „nagyon magában ült az Ősz" (*Találkozás*); „Virágok között járunk ma együtt én és a Nyár" (*Július)*; „Bárkába szállni, nagyba, feketébe; zöld vizeken […] úgy suhanni ki a semmiségbe" (*Jó lenne így*); „a lélekerdőn / már félve lapul egy őszi sejtelem" (*Lombhullás ünnepén*); „Nyárasszonyom, Nyáraszonyom, mi lesz Veled?" *(Mi lesz veled?*) e sorból kihallik Léda - én asszonyom, a könnyek asszonya - megszólítása. „Ma nagyon csókolj / nyíljék ki lelked

[95] Wass A., *Józan magyar szemmel…* 2002. 296, 320.

legszebb csók-virága”, mert „Holnap gyűlölni fogsz. / Holnapra elmegyek. / Csak átkaid kísérnek, / s a jajgató szelek” (*Búcsúdal*). Koporsót küld „tüzes szemű Nyárasszonyomnak”, a koporsó egy vers, „legyen benne lelkemből egy darab”, mely „élt egy-két csókot, / s egy rövid mesét”, a koporsó a világűrben „szívemtől a szívedig röpül” (*Koporsót küldök*). „Nádfödeles szívkunyhóm tetejére / csóvát vetett az Isten […] Recsegtek az Öröm-gerendák, / ropogott a béke szarufája, a pusztán maradt Gondolatfalak / csonkán riadtak az Egek Urára, / s üszökké torzult a Remény-küszöb” (*Villám*). *A grófi szérűn* leírása bővül Wass Albert vallásos szókészletével. S míg „sárga lombkezével / integethet a Nagy Avar” (*Búcsú az ősztől*), felsejlik Ady fogalomalkotása: akár a Nagy Nyíl-szimbólum, akár a *Héja-nász az avaron* képi építkezése. Ugyanakkor új s egyben más költői attitűd: míg Ady örök küzdő, Istennel perben álló, Wass Albert önmegadó hívő, aki nem kérdez, csak értelmez. Ady megfeszített küzdelméhez, harsány nyitányaihoz, magas hőfokú izzásához képest Wass Albertre inkább a csöndes megadás, lemondás jellemző.

A harmadik ciklusban (*Szívpalota titka*) a szív titkait fürkészi: „Minden szívnek van egy csodakertje, / a kert közepében van egy palota, / s minden palotában egy fekete szoba”. Kár itt motivikus magyarázatot keresni: a szív giccs-rekvizítum.

Önmeghatározás, ars poetica *A toll*. A bibliai mene tekel-figyelmeztetést író kéz képe sejlik fel a kifejtett önszimbólumban: „Én azt hiszem, hogy én is toll vagyok, / eszköz egy láthatatlan kézben”. Jóslat a vers, s mintha csak a lírai én a saját küzdelmes sorsát sejtené meg: „nagyon szomorú

lehet az a mondat, / mit kiolvas belőlem valaki, / ha letette a tollat". Ám a toll-szimbólum írásművészetének kulcsa is lehet. A világtörténelem perspektívájában egy megörökített „betű", „egy szó" vagy „egy költemény", azaz a hátrahagyott életmű jelentéktelen iromány.

Rádió című verse olyan mozzanatot rögzít, melyet később regényeiben is megjelenít: nesz, zaj támad, melyet levél, patak továbbít, akár egy rádióhírt. A természet rádiója ez, melyet költői leírásban ismétel meg *A funtineli boszorkány*ban, amikor a fák adják egymásnak a hírt. Ugyanakkor a *Jönnek!* egyik fontos motívuma is, mely a várakozás-motívummal fonódik össze.

Az élet autóján Ady *A halál automobilján* című versére írt gyakorlat. A haladást sürgető, türelmetlen hang idegen a fiatal Wasstól. Sokkal inkább saját gondolat a *Halál* című versben megfogalmazott: „A halál egy óriási nász, legszentebb emberi ölelés". S mintha csak az előző gondolatot - fa nem nő az égig - venné fel újra: a letarolt tölgyek letarolt vágyak, „gyökerükben a csend szíve lüktet, / amint a tavaszt egykedvűen nézik, / s nem hiszik el, most sem hiszik el, / hogy fa nem nő az égig" (*Fa nem nő az égig*). Majd az allegória felfejtése következik: „Lelkem erdejében / színig letarolva így állnak a vágyak, / húsvéti csodára szakadatlan várnak / torzan, feketén."

Összegzésként megállapítható, hogy Wass Albert ifjúkori költészete a szimbolizmus, impresszionizmus jegyében fogant, ezeket az irodalmi irányzatokat megkésve építette lírájába. Nem véletlen a XIX. század végi Reviczky- és Vajda-hatások

említése, illetve később, a századforduló költőivel való összehasonlítás.

Az átvett szimbolista jegyek nemcsak a versek formai felületét érintik - tartalmukat, hangulatukat tekintve is kimutathatók. Kulcsszavai: ősz, halál, természet, templom. A halállal való incselkedés, ismerkedés inkább szecessziós sajátosság: „ez a halálvágy - nem vágy, rossz szó -, ez a haláltól való megszállottság […] eleinte egy kicsit kacérság volt, amint ahogy a mi egész nemzedékünknek volt ilyen hangja […] mindenkinél megtalálható, Jékelynél, Zelknél, Rónaynál […], a mi nemzedékünk […] valahogy a levegőből szívta be, már fiatalkori verseinkben is föltűnt a halál” - mondja Vas István egy Radnóti Miklósról szóló rádióbeszélgetésben.[96]

Wass Albert beleilleszti verseit egy sajátosan mélabús, borongós világba, mely a későbbiekben teljes írásművészetét is meghatározza. A magány és pesszimizmus ellenére Wass Albert hajlik a romantika által idealizált vátesz-költő szerepre. Helyenként - mesterkélt, felvett költői magatartással - utal a bohém életre, amelyet már a XIX. századi művészek éltek, szinte kötelező módon hódolva a kordivatnak, ám Wass vallásosságában gyökerező emberi tartásától ez idegen, csak ideiglenesen felvett póz.

A XIX. század végi elődei mintájára felfedezi a belső lelki tájat, a lélek mélységeit, figyelme befelé fordul, önmagára reflektál. A belső élet összefüggéseit, a lelki folyamatokat,

[96] Domokos M.; Lator L., 1982. 32.

emlékeket csak homályosan gomolygó sejtések, hangulatok jelzik. Az általa többször használt „hangulat” szó utal erre.

A fiatal Wass formakészletét tekintve gyakorlott verselő, ami a metafora és az allegória alkalmazását illeti. Versei szemléletes képekre, példázatokra épülnek, amelyek egy állapotot, folyamatot illusztrálnak. Versei inkább az érzékekre, a képzeletre hatnak, nem az értelemre. Ezért használ jelképet, metaforát, mint az áttételes nyelvi kifejezés eszközét, ám nyelvi kódjai nem maradnak „lefordítatlanul”, a versek végén didaktikusan megfejti őket, így stíluseszközei nem valódi szimbólumok és nem igazi metaforák. Szimbolista vonás verseiben a zeneiségre törekvés, a tiszta rím helyett lágyabb asszonáncokat alkalmaz, ám zeneisége ösztönös muzikalitásának köszönhető, mely leginkább későbbi prózájában mutatkozik meg, s líraivá változtatja prózaszövegeit.

Motívumai, alapgondolatai későbbi elbeszéléseiben, regényeiben bukkannak fel ismét - sokkal erőteljesebben, kidolgozottabban, mint a versekben -, akár variációkként, akár kibontva az alapgondolatot. Verseiben kristályosodik ki életműve motívumrendszere, melytől a későbbiekben nem tér el jelentősen. S bár van olyan jelkép, melyet később - mint nem sajátját - már nem ismétel (gyöngy), az összes többi felbukkan elsősorban érett írásaiban: a kék hegyek-motívum, a romboló ember, a csónak, (vezér)csillag, fenyő, fa, tető, templom és harang, valamint a látó ember és krónikás - mint írói szerepvállalás, önkifejezés. Néhány versét áthatja a panteisztikus-animisztikus hit.

Wass Albert jó szenzorként érzékelte világát, s kötetlenül építkezett mások formakincséből, magába olvasztva különböző hatásokat. Versötletei nem egyéniek, hiszen e gondolatok a két világháború közötti erdélyi írókat is foglalkoztatták, s a korabeli társadalmi, kulturális konszenzus részeként bekerültek a közgondolkodásba.

Néhány eredeti, szép darab maradt fenn a pályakezdő Wass Albert verses hozományában. Ide tartozik a *Búcsú elégia* és a *Hulló csillagok* a zsengék közül, a *Látható az Isten* az első verseskötetből, valamint a *Kökénybokor,* a *Prófétafa* és *A toll* címűek a másodikból. Bár sok más versét gyakrabban idézik, szavalják és folyamatosan közlik ma is, a pályakezdő versek erőteljes felütést képviselnek: alapos készülődést egy másik, a próza műfajában folytatódó életmű felépítéséhez.

Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.

A temető megindul. Kórusjáték

Wass Albert a legkevesebbet a dráma műnemével próbálkozott. A versírásról a prózára váltás során egy kórusjátékot írt, melyben leginkább lírikusi tehetsége nyilvánul meg, így lírai megformáltsága folytán *A temető megindul* című kórusdrámát a versek között tárgyaljuk. A 2003-ban előkerült[97], s még ebben az évben mind a Mentor, mind a Kráter[98] által megjelentetett kórusdrámában fellelhetők későbbi írásművészetének alapjai: témái, világnézete, istenhite.

Az első világháború után Európát nyomasztó válságtudat jellemezte. A régi világrend alapjaiban rendült meg. „Soha egyetlen kort sem rázott még meg ilyen rémület, halálborzongás. Sohasem volt az élet ilyen síri néma, az ember ilyen kicsi, ilyen szorongással teli. Sohasem volt az öröm ilyen távol, és a szabadság ennyire halott. Segélykiáltás hallatszik: az ember lelkéhez kiált, az egész kor egy vészkiáltás. Vele kiált a művészet is, a sötétség mélyére, segítséget kérve, lelket szólítva: ez az expresszionizmus” - olvashatjuk Hermann Bahr *Expresszionizmus*[99] című munkájában.

---

[97] A mű egy rongált állapotú szövegkönyvét őrzi Románia Nemzeti Könyvtára (Biblioteca Naþională a României) Bukarestben. Magyarországon egyedül az Országos Széchenyi Könyvtár állományában szerepel, de a szövegkönyv feltehetőleg elveszett. A kórusjáték színházi szövegkönyvét végül a marosvásárhelyi Haller család bocsátotta a kiadók rendelkezésére.

[98] Wass A., *Ötven erdélyi gyermek levele a Jézuskához. A Temető megindul […]*. 2003. 164.

[99] Bahr, Hermann, *Az expresszionizmus*. In Koczogh Á., 1981. 179-198.

A magyar avantgárd az 1920-as években több kórusdráma-kísérlettel jelentkezett. A zene és dialógus volt a leginkább alkalmas arra, hogy kifejezze a kor legfontosabb problémáit. „A kórusdráma szintetikus jellegű: a zene, a mozdulat, a cselekményes játék, a fény és a színpadi konstrukció egységén alapszik. Közös utat nyit a drámának, a zenének és táncművészetnek”[100] - írja Kocsis Rózsa. Másrészről szükségszerűen jelentkezik az igény, hogy tömeg szólaljon meg a színpadon, hiszen „valahányszor az emberiség történelmében új színházi periódus kezdődött […], az új társadalmi igényekből kifolyólag új színpadi formák születtek, amelyekben a tömegnek mindig fontos szerep jutott”.[101]

Wass Albert kórusdrámája az európai viszonyokhoz képest meglehetősen megkésve íródott: nem az első világháború után, hanem a második előestéjén, amikor Németország útja - Magyarországot magával sodorva - egyenesen a háború felé tart. A fiatal tollforgató az első világháború értelmetlen pusztítására, a civil lakosságot érintő kegyetlenségére hívja fel a figyelmet. „Az I. világháború halottaira emlékező kórusmű a Nagy világégések előérzetének tekinthető”[102] - írja Turcsány Péter.

Wass Albert idős korában egy rövid utalás erejéig emlékezett meg Czigány Zoltánnak írt levelében darabjáról: „Tagja voltam már jó ideje a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, melynek keretében […] legnagyobb ‘alkotásomat’, a pacifistának bélyegzett, szavalókórusra készült

---

[100] Kocsis R., 1973. 338.
[101] Kocsis R., 1973. 299.
[102] Turcsány Péter, *Karácsonyos lélekkel*. In Wass A., *Ötven erdélyi gyermek…* 2003. V.

színjátékomat is előadták nem kis sikerrel”.[103] A felkészülés nagy tömeget mozgatott meg, sok szereplővel, melybe az amatőr színészek mellett bekapcsolódott a marosvásárhelyi diákság is. A sok diákszereplő fellépése pedig sok szülő és hozzátartozó részvételét feltételezi az előadáson.

A kórusdráma premierjére díszes plakát készült a következő szöveggel: „A Kemény Zsigmond Irod. Társaság Marosvásárhelyt, 1933. nov. 15-én bemutatja a Transszilvánia-terem színpadán Wass Albert gróf kórus-drámáját: *A temető megindul.* A verses misztériumot színre alkalmazta és betanította: Z. Szentgyörgyi Mária. Színpadi rendezését végezte Izsó Miklós [a kolozsvári Magyar Színház volt főrendezője[104]]. Bevezető konferánszot mond: dr. Antalffy Endre”. Ugyancsak a plakátról értesülünk arról, hogy: „A bemutatót […] vígjáték előzi meg: *Félkesztyű. Idill 1 felvonásban*. Írta Szép Ernő.” Tehát a kórusjáték időtartalma nem töltötte ki egy színházi előadás egy-másfél órás időtartamát. Majd a plakát alján egy bibliográfiai szempontból fontos információ olvasható: „Jegyek elővétele Révész Ernő hangverseny irodáján, előadás előtt a színházi pénztárnál. Ugyanott szövegkönyv is kapható.” A

---

[103] Bölöni Domokos, *Wass Albert - marad.* = Szászrégen és Vidéke (Románia), III/8. (2001. augusztus). 15. Hivatkozás a következőkre: Czigány Zoltán, *Wass Albert utolsó levele első halála előtt*; másodközlés: = A Hét (Bukarest), XXIV/10. (1993. július 2); harmadközlés: In Czigány Z., *Zendülés az idő ellen.* Szekszárd: Babits, 1995.; második kiadás: Budapest: Határon Túli Magyarok Hivatala, 1996. 158-161.; negyedközlés: = Új Magyarország, V/295. (1995. december 16). 15.

[104] - -, *A temető megindul [Színház rovat]*. = Hétfő Reggel, Targu-Mures, I/2. (1933. november 13). 4.

kórusdráma szövegkönyvét a marosvásárhelyi Révész nyomda adta ki.[105]

Ki kell térnünk a helyi kutatás[106] nyomán bőségesen feltáruló sajtóvisszhangra, 1933. november-decemberében a marosvásárhelyi *Hétfő Reggel, Reggeli Újság, Székelyföld, Ellenzék* című lapok tudósítói nyomon követték a próbákat, több alkalommal beharangozták, az előadás után pedig többnyire lelkesen nyilatkoztak az előadásról.

A Sényi László által szerkesztett *Székelyföld* című hetilap a próbák ideje alatt népszerűsíti a színpadi produkciót: „Újszerű kórus-drámájának már mind plasztikusabban kialakuló próbái magukban is elementáris hatásúak. […] A nov. 15-iki bemutató a Kemény Zsigmond Társaság minden eddigi teljesítményét felülmúló művészeti nagyélménynek ígérkezik. Soha nagyobb felkészültséggel nem is lépett sorompóba a rendezőség. […] Világoló határkő lesz a marosvásárhelyi művészi lehetőségek iramán”[107]. A beharangozó vásári ízű szuperlatívuszai érthetők az utolsó mondat perspektívájából: Marosvásárhely, tehát olyan város ad helyet e bemutatónak, mely a színjátszásnak mindig is teret nyitott, s amely a későbbi színművészeti akadémia helye. A cikk névtelen írója valószínűsíthetően Sényi László, a Kemény Zsigmond Társaság titkára, aki a társaság művészeti célkitűzéseire hívja fel a figyelmet.

---

[105] A *Wass Albert életmű-bibliográfiában* található 1932-es megjelenési év bizonytalan. A Szerző.

[106] A periodika-kutatást Szabó Éva Erzsébet végezte a Maros Megyei Könyvtárban (Biblioteca Judeţeană Mureş).

[107] - -, *A Kemény Zsigmond Társaság…* = Székelyföld, XXXV/45. (1933. november 5). 7.

Egy héttel később a következőket olvashatjuk a *Székelyföld*ben: „A Kemény Zsigmond Társaság szerzőavató estéje november 15-én eleve rendkívüli érdeklődést vált ki. […] Még növeli a rokonszenvet a fiatal szerző első színpadi bemutatkozása iránt, hogy Wass gróf prömierjének jövedelmét a kolozsvári Menza céljára szánta”.[108]

A bemutató előestéjén a *Hétfő Reggel* című, frissen indult marosvásárhelyi hetilap így ír: „A próbákról kiszivárgott hírek szerint Wass Albert grófnak, az ifjú és tehetséges Helikon költőnek a szavaló-kórusos misztériuma eddig még nem látott szépségeket fog adni a közönségnek”.[109] [Wass Albert először 1934-ben publikál az Erdélyi Helikonban, de csak 1936-ban válik a helikoni munkaközösség tagjává. A Helikon-költő megnevezést tehát semmi nem indokolja. A Szerző.]

A bemutatót követően a *Székelyföld*ben rövid, ám bombasztikus tudósítás olvasható, mely a darab műfaját - „misztérium” - is meghatározza: „A koncepciózus mű a háború véres szimfóniája, megrendítő realitással érzékeltette a világrengés fájdalmait. A béke s a szeretet nagy éposza ez a mű, mely a hallgatóságot mélyen megrendítette és a szerző nagyszerű kvalitásait csillogtatta hatásosan”[110]. A *Hétfő Reggel* színházi tudósítója ironikusan nyilatkozik a darabról: „Mi szerdán Wass Albert gróf ‘Temető megindul’ címen előadott

---

[108] - -, *A Kemény Zsigmond Társaság szerzőavató estéje…* = Székelyföld, XXXV/46. (1933. november 12). 1.

[109] - -, *A temető megindul [Színház rovat].* = Hétfő Reggel, Targu-Mures, I/2. (1933. november 13). 4.

[110] - -, *Wass Albert misztériumát óriási sikerrel mutatták be Marosvásárhelyen.* = Székelyföld (Marosvásárhely), XXXV/47. (1933. november 19).

kórusdrámáját néztük meg a karzat egyik zugában elbújva, holott nem is mi voltunk a szerző”[111].

(-nyi) szignóval - feltehetőleg Sényi László - hosszabb cikkben foglalkozik a darabbal: „‘A temető megindul’ (nem egészen jól választott) című verses misztériumnak stílszerű már a kárpithasadása. Hirtelen felsüvítő szélroham szakítja szét a megrebbenő függönyt és mögötte ködös fehérségben bukkan fel a néhány szegényes sírkereszt tűzdelte temető. […] Nem akarjuk részletezni a szavalókórusnak diadalmas dinamikáján vitázó nemes világnézet magával ragadó árnyképjátékát, ahogy ezt a költészetteli szerzőelképzelést Z. Szentgyörgyi Mária ösztönös színpadismerete és Izsó Miklós rendezői talentuma rendkívüli, mondhatni: ultramodern szcenikai hatássá fokozta. Csupán az orkános közönséglelkesedésre utalunk, mely a sikerén boldog ifjú szerzőt munkatársaival a finálé rámpadiadala elé szólította.”[112] Sényi kiemeli Huttera Nóra (angyal), Simon László (Úristen), Ifj. Ferenczi (Sátán) és a kicsi Vörösmarty Lili színészteljesítményét. Wass Albert marosvásárhelyi kutatója, Nagy Pál a következő irodalomtörténeti adalékkal szolgál: „Verses misztérium […], az egykori műkedvelői előadás felvételén feltűnik Gyagyi László, Jánosy Zoltán, Marosi Péter,

---

[111] Az 1930-as években bevett szokás volt még a társadalmi rangok és címek használata, a kórusdráma plakátján „Wass Albert gróf” név szerepel. Wass Albert az *Ifjú Erdély* és *Vadász Újság* hasábjain megjelent zsengéit még „gróf”-ként szignózza, akárcsak *Virágtemetés* című verseskötetét, ám későbbi, a *Pásztortűz, Ellenzék, Erdélyi Helikon* című lapokban megjelent írásainál elmarad a grófi cím.

[112] (-nyi), *A Kemény Zsigmond Társaság nagy estje*. = Székelyföld, XXXV/47. (1933. november 19). 2.

akkor még Molter Péter, mások. Bizonyára lehetnek még élő tanúi az eseménynek”.[113]

Az 1933. év utolsó napján a *Székelyföld*ben egy Ego álnevű kritikus (feltehetőleg ugyancsak Sényi László) hiányolja, hogy elmaradt az ifjú szerző sajtóbeli elismerése: „Nemes mondanivalói, megkapón szép férfias kifejezésmódja, a megnyilatkozási forma újszerű artisztikuma, az egészen rendkívüli színpadi beállítás érdekes volta - mindez halvány és színtelen reflexeket lidérceltetett fel.” Ám „ha ‘Erdély’ hűvös is maradt az eget ostromló ifjú poéta iránt, a magyar főváros távoli fóruma - elküldte a babért”. Itt Csuka Zoltán „bánsági neves magyar költő” által szerkesztett revüből idéz, mely egy budapesti lapban, a *Láthatár*ban jelent meg: „A KZST[114] […] nagy sikerrel mutatta be Wass Albert gróf pacifista kórusdrámáját. A fiatal író mondanivalóinak igen nagy sikere volt, bár a forma és az előadás még csak kísérleti és sokszor dadogó maradt. Az írói férfiszó érce azonban meggyőző és érdekes vitának hallatszott a színpadról, mint szószékről. A kórusdráma tömeghatása kétségtelen. Amit száz ember követel a dobogón, nem ugyanaz az igazság, amit egy költő sír el. Ady Endre Vér és aranyát és a hiába elhullott rohamsisakosok temetői árnyainak lázadását elevenítette meg a kissé grand guignolos [rémdráma-szerű], de igaz, mélyérzelmű darabban a fiatal író. Földalatti Chorus misticus-sza, temetői árnyjátéka, a következő nemzedék (egy anya és gyermek) megszólaltatása komoly színpadi mondanivalót jelentett. Előadás előtt Antalffy

---

[113] [Lokodi Imre] (lokodi), *Kemény Zsigmond Társaság: Szerkesztő az író sorsáról, hegyekről és rágalmakról*. = Népújság (Marosvásárhely), LV/49. (2003. február 28). 2.
[114] KZST: Kemény Zsigmond Társaság.

Endre mondott megnyitót: a magyar Jedermann-t még megíratlannak találta".[115] Sényi László egyszemélyes lelkesedését ez az egyetlen kritika támogatta. Csuka Zoltán a *Jedermann* 1933-as margitszigeti előadásával hasonlítja össze Wass kórusdrámáját, melyben Dienes Valéria rendező a színpadi cselekményt mozgáskórussal tette szemléletessé[116] - s az összehasonlítás során Wass műve kevésnek találtatik.

Molter Károly *Ellenzék*ben megjelent ismertetőjét, melyben háborúellenes agitációnak minősíti Wass Albert korai próbálkozását, a könyvtári kutatás során nem találtuk meg. Szabédi László 1934 májusában, tehát fél évvel a marosvásárhelyi előadást követően ír róla rövid kritikát a *Pásztortűz*ben. Feltételezzük, hogy Szabédi az 1934-ben Kolozsvárt kiadott szövegkönyvet[117] recenzálja, ugyanis színházi kritikának kissé megkésett lett volna. „E munkácska, amely az arany ellen izgat és a mosolynak, virágnak, szeretetnek csinál propagandát, csak rokonszenvvel találkozhatik mindenkinél - aki nincs híjával az aranynak."[118] A finoman ironikus kritika szerint a megvalósítás nem tud felzárkózni a vállalkozás nagyszerűségéhez, a szerző nagyot akar - ezt ígéri a műfajkeret is - dramatikus mű, kórusjáték -, ám nem tudja szándékát megvalósítani: „A költemény mégsem monumentális, ami pedig súlyos hiba, mert az akar lenni. Miért akar az lenni? […] Miért

---

[115] [Csuka Zoltán], *Wass Albert gróf pacifista kórusdrámája Marosvásárhelyen*. = Láthatár, I/3. (1933. december). 7.
[116] Kocsis R., 1973. 365.
[117] Az 1934-es kiadású szövegkönyv létezésére történik utalás, ám nem került még meg. A Szerző.
[118] Szabédi L., 1934. 215.

nem az? Mert az *akar* lenni.” Szabédi helyes arány- és esztétikai érzékkel nyúl a műhöz.

A „verses misztérium”-nak definiált műben, az (erkölcsi) fogalmakat felvonultató középkori misztériumjátékok mintájára Wass Albert sem hús-vér szereplőket, hanem „hangokat” szólaltat meg: a *Csend hangját* 20 férfi játssza, a *Temető hangját* 30 férfi, az *Anyák hangját* 25 nő, a *Gyermekek hangját* 8 gyermek. Ezen kívül a *Harangszó*t 8 fő (vegyesen nők, férfiak), az *Angyalok kará*t 5 nő, a *Visszhang*ot 4 férfi. Szerepel még a kórusjátékban három *Árva lélek*, az *Emberiség hangja*, a *Sátán*, az *Anya*, a *Gyermek*, s az *Úristen hangja* is megszólal. Az előadásban a szereplőket árnyképek helyettesítik, ezeket 15 férfi jelenítette meg. A hangok mintegy száz vagy még több szereplőt feltételeztek. Kétségtelenül hatásos előadás lehetett. A plakát megszövegezése is él a hatáskeltés eszközével: „A besötétített nézőtéren hirtelen felzúgó heves szélroham szétlebbenti a színpad előfüggönyét és odafönt megszólal: a csend hangja”. „A testi valóságtól megfosztott színpadi alak környezete is testetlen, időtlen”.[119] A vizuális szimbolika „a láthatatlan, az emberi lélek ‘láthatóvá’ tételét akarta megvalósítani vizuálisan kivetített jelképek segítségével”.[120]

A kórusdráma tartalma Szabédi László összefoglalójában a következő: „A holtuk után anyagias eszményeikből kijózanodott apák megindulnak, hogy gyermekeiket túlvilági hangon egy jobb és nemesebb emberi élet építésére intsék.

[119] Koczogh Á., 1981.60.
[120] Kocsis R., 1973. 108.

Ezenközben szót kér minden […] a Csend Hangjaitól kezdve az Úristen Hangjáig”.[121]

Az oratorikus színdarab vagy dramatikus kórusjáték szövegkönyve tagolatlan, versszerű textúrájú. A tagolást egyedül a bemutató terem különböző részein megszólaló hangok váltakozása adja, illetve a szövegbe iktatott szerzői utasítások narratívája: „*Téli éjszaka. Havas temető. Lent messze talán néhány kicsi lámpafény. Csend. Hull a hó. A sírkeresztek - árnyképek - csak félig látszanak. Minden mozdulatlan. A mélyített kórusból szélzúgás, mely többször ismétlődik. Nagy szünet. A jobb és bal kulissza mögött elhelyezett világos kórusok szólalnak meg először. Halkan, nyújtottan. Néha lentről belezúg a szél.”*

Ebbe az elhagyatott tájba iktatja be a narrátor a recitativókat:

A CSEND HANGJA […]

Sápad a csend,

úgy sápad a csend,

dermed a csend,

úgy dermed a csend…

Temetget a csend…

temetget a csend…

(Zúgás) Surran a szél…

[121] Szabédi L., 1934. 215.

surran a szél…

hegyről-hegyre görgedezve,

csörgedezve, pörgedezve,

súgva, búgva, sustorogva,

megtorpanva, meg-megállva,

megindulva, tovaszállva… (69.)[122]

A bevezető kihalt tájat jelenít meg, mely lelki pusztulást szimbolizál, akár csak Ady *A magyar Ugaron* című versének spirituális tája. A temetőben a csend temet, egyetlen jelenlévő a szél, rajta kívül az éj meg a tél érezteti jelenlétét. A verssorok Áprily verszenéjét idézik.

A kezdőkép havas téli éjszakája bibliai asszociációt kelt: „A ki győz, az fehér ruhákba öltözik" (JánJel. 3,5). „És elváltozék előttök, és az ő orczája ragyog vala, mint a nap, ruhája pedig fehér lőn, mint a fényesség" (Mt. 17,2) - a *Könyvek Könyve* több hasonló idézettel is szolgál. Lukács György szerint „a létkérdésekkel vívódó avantgárd a vallásos igény bizonyos formáját elégíti ki"[123] - nem véletlenek tehát a bibliai utalások.

A fehér szín szimbolikus bibliai jelentése: öröm, ártatlanság, mennyei dicsőség. Ám a csend nem jelenül meg a Bibliában. Jelenléte csak a liturgiákban fontos: az áhítat kifejeződése, a halottak tisztelete. A teremtés előtti állapotra a

---

[122] Az oldalszámozás a Kráter-kiadás alapján: Wass A., *Ötven erdélyi gyermek levele a Jézuskához. A Temető megindul […].* 2003. 164.
[123] Kocsis R., 1973. 102.

„tohuva-bohuva”[124], azaz a káosz jellemző. Isten jelenléte a Bibliában ugyanis hangos zúgással, mennydörgéssel kísértetik. A csend a halottak jelenlétét sugallja - valamifajta Isten-nélküli állapotot, akárcsak Vörösmarty *Előszavá*ban (1850) a „csend és hó és halál”.

Isten kivonult teremtett világából. Ezt az istentelen állapotot idézi fel a kórusdráma nyitánya: „Fehér fátylakban temetget a csend”. - A fehér egykor a gyász színe volt. - A megszemélyesített „csend” itt kozmikus hiányt jelöl. Ezt ellenpontozza a Csend hangjába beleszóló Árva lelkek hangja: „Csak a kereszt marad fekete jel” - a sírokon levő keresztekre utalva. A hó lassan betemet mindent, üdvözítőn, enyhet hozva. A csöndben éles hangon megszólaló Árva lélek a „fekete sors után” bekövetkezett „fehér halál”-t emlegeti: a meghurcolt, háborúban sokat szenvedett népért emeli fel hangját. „Lélektestvér, itt nincs feltámadás”: feledés szállt a sírhalmokra. Az angyalok kara karácsony éjjelén a halott messiások feltámadását sürgeti.

A csend-motívumnál érdemes lenne bővebben elidőzni Zsadányi Edit *A csend retorikája* című tanulmánykötetének segítségével: a csend, az elhallgatás, a sejtetés esztétikumképző szöveghatásait kimutatni Wass Albertnél.[125]

A Feltámadó lelkek hangjára - „lélektestvér, felelj”, „Áve halál” - harangszó felel. A játék szövegében refrénként kétszer is megszólaló templomok és hegyek hangjában alighanem Wass

---

[124] „A föld pedig kietlen és puszta vala”. In Móz. I. I:2. - a héber biblia szerint: őskáosz.

[125] Ld. Adamikné Jászó Anna és Erdélyi Kiss Mihály előadása a pomázi Wass Albert konferencián (2008. február).

Albert későbbi regényeiben kifejtett istenhitének, hitrendszerének esszenciája sűrítődik, Istenkereső és Isten jelenlétét érző szereplői „istengyermekek” az „Úr mesterségét mívelik” (*Hagyaték*, *Elvész a nyom*). Lukácsi Éva szerint feltételezhető, hogy Wass Albert ismerte korának izzó dogmatikai vitáját a protestánsok két teológusa, Karl Barth (1889-1968) és Emil Brunner (1889-1966) között, mely mintegy 10 éven keresztül zajlott, és 1923-1933 között publikálta a *Zwischen den Zeiten* című lap. Barth dialektikus teológiája az Isten és az ember közötti krízist hangsúlyozza, melyet a bűneset okozott. Ez nem oldható fel, de hatályon kívülivé válik Jézus Krisztusban. Brunner ugyanezt vallja, de azt is hozzáteszi, hogy Isten kegyelmi ajándéka az emberben az Isten utáni vágy.[126] Barth önmagában nézi az embert, Brunner pedig Istennel való közösségben.[127] Lukácsi Éva szerint erre a szembenállásra utalhat a templomok és hegyek szembenállása:

Mi templomok vagyunk / mi csak harangozunk / mi csak imádkozunk / és nem tehetünk róla / hogy hidegek vagyunk / hogy sötétek vagyunk / hogy üresek vagyunk / s hogy nincs bennünk az Isten.

[Erre felel a hegyek hangja:]

Mi a hegyek vagyunk, / mi nem harangozunk, / mi nem imádkozunk, / mi mindig hallgatunk, / míg ott lent zúg a lárma, / és zúg a könnyek árja, / mi nem tehetünk róla, / hogy szentebbek vagyunk, / amért jobbak vagyunk / amiért szebbek vagyunk / s mert itt lakik az Isten… (71).

---

[126] Rahner, Karl, *Nature and Grace*, NY, 1963. 134. In Hilkert, *Naming Grace*. 32-35.

[127] Lukacsi, Eva, *Theology of Proclamation as Evangelization*. Doktori disszertáció. Miami, 2002. (Felhasználás a szerző engedélyével.)

A templomok üresek, sötétek, értelmetlenek, mert nem lakik bennük az Isten. A hegyek, ahonnan visszajön a visszhang, szentebbek, jobbak, szebbek a templomoknál, s a hegyeket Isten a jelenlétével tiszteli meg. E sorokban egyházbírálat vagy a kaotikus világ kritikája lappang: az intézményesített keretek közt Istent hiába kutatja az ember. Valódi elmélyülést, enyhülést csak a természet kínál, ahol az elcsöndesülés megsejteti Isten jelenlétét.

A hegyek valójában Isten székhelyei. A hangok messiást várnak, karácsonyi készülődés hangulata érződik: „Ma szent karácsony éjtszakája van! / Nem látjátok a fényes égi lángot? / Ez az éj megváltja a világot" - zengi az Angyalok kara. Vele felesel, ellenkezik a Temető hangja: a sok derékba tört fiatal élet. Haláluk értelmetlensége azt sugallja, hogy a megváltás is hiába történt:

Nem válthattuk meg mégsem a világot,

az ő keresztje is hiába állt ott,

s mi is hiába jártunk golgotát…

A halott visszajár kísérteni, ha földi életében befejezetlen, igaztalan dolgok maradtak utána. Az anyák, akik látják, csak befedni, eltitkolni, elfojtani képesek emlékét, hogy a gyermekeik ne éljenek a szörnyűségek árnyékában. Az Anyák hangja egy látomásban egy visszajáró holtat elevenít fel:

Házuk előtt zúg a megáradt élet,

és minden éjjel egy csúf hullát kivet,

borzalmas arcú, torzult arcú idegent.

Tíz körömmel ások sírt neki

a súlyosodó hajnal-köd alatt,

hogy mire a gyermek játszani

a folyópartra reggel leszalad,

jaj meg ne lássa.

De éjjel a folyó megint kiássa, […]

S a rémülettől dérperzselte szívvel

a holt merev szemére visszaborzad:

mi lesz, mi lesz, ha az apjára ismer…? (73-74).

A vízió német irodalmi megfelelője a második világháborút megjárt, fiatalon elhunyt Wolfgang Borchert hangjátéka, a *Draußen vor der Tür* (magyar fordításban: *Az ajtón kívül*) alapötlete: a folyó által kidobott és ahhoz visszatérő frontkatona számára egykori otthonában nincs hely.

A Temető és az Angyal vitáját a karácsony szentségéről és az elmaradt megváltásról az Anyák hangja szakítja félbe, életet - ételt, mosolyt, szeretetet - követelve gyermekeiknek. A vitába keveredő hangok a pénzt, mámort és szenvedélyt okolják, amiért így fordult a világ. A fokozódó, kaotikussá váló vitába ismét belecsendül a templomok és a hegyek hangja. Majd az angyal madáchi kérdést tesz fel: „Hát hol vagy, ember…?!”

A mindenütt helyt álló Emberiség hangja felel - Ady *Vér és arany* ciklusának víziói sejlenek fel: „Pénz csörög és ágyú dübörög”. A temető ismét vádló vitába keveredik: „Hátuk mögött ott áll a sátán, / ott áll és kacag! / Roppant edényben gyűjti meg a vért, / s készít belőle csengő aranyat”. Két irodalmi allúzió kézenfekvő: Ady *Vér és arany*, illetve Nagy Dániel *Cirkusz* című vizionárius, háborúellenes regénye, melyben a sátán világméretű vérfürdőt rendez, hogy kéjét csillapítsa. Isten tehetetlen. A kórusműben is, mintha ezt készítené elő, megszólal a Sátán, vért követel, hogy aranyat készíthessen belőle. Luciferrel a Temető hangja vitázik, Babitscsal szólva: „Elég volt már a vérből és a jajból! Nem kell arany”. [128] Még két magyar irodalmi hasonlóság említhető a halálmítosz, illetve temetőkultusz szecessziós vagy expresszionista sajátosságainak kapcsán: Szabó Dezső *Feltámadás Makucskán*, illetve Tamási Áron *Rendes feltámadás* című elbeszélése, melyek a Wass-darab előadása előtt két évvel, 1931-ben jelentek meg.

Az arany jelentőségét - ha nem is értékét - veszítette, fogalma kiüresedett. Az arany tehát Wass szövegében a háborús gépezet mozgatója. Békéért fohászkodó játékában elutasítja: „nem kell arany”.

A kórusdráma itt átvált színpadi játékká: a színpadon egy gyermek és egy anya jelenik meg. A gyermek karácsonyi várakozásban élne, ha tudná, mit jelent ez a szó. Ajándék helyett kenyeret kér - akárcsak Petőfi *Apostol*ában: „Anyám, nekünk soha se lesz már kenyerünk, amennyi kell?”

---

[128] Babits Mihály, *Húsvét előtt*.

A Nők hangja szeretetet kér, mely úgy „kell, mint a mindennapi kenyér”. Az Embert szólítja az angyalok kara: „Hát hol vagy, ember?”- kérdi az Isten, akárcsak az édeni történetben, a bűneset után közvetlenül. S az ember nem rejtőzik el, hanem „felcsattan az Emberiség hangja”:

Itt vagyok, fekete bányamélyben!

Itt vagyok: a lappangó veszélyben!

Itt vagyok koromban, szennyben, porban!

Itt vagyok: a mámoros pokolban!

Itt vagyok: a lázban és a vágyban!

Itt vagyok: minden haláltusában!

Itt vagyok a kínban és a jajban!

Panaszban, könnyben, csókban, diadalban!

Zúgó iramban! Felcsattanó szóban! (78.)

Ez az ember végzi a rá kirótt feladatot, mely a bűneset óta ráméretett. Hétköznapi foglalatosságai mellett háborúba vezérelve is teszi dolgát. S a háború képeit, asszociációit alkotója elé sorolja vádlón:

Itt vagyok: elcsukló zokogásban!

Itt vagyok az anyák fájdalmában!

Itt vagyok a bús, kiömlő vérben!

Itt vagyok bánatban, szenvedésben! […]

Itt vagyok! Riadt gyermekszemekben!

Ökölbe szoruló férfikezekben! […]

A keresztfán! S a Júdás aranyában!

És a halálban… a halálban… a halálban… (79).

A megváltás újabb kínok forrásává válik, cinikus és kegyetlen, egyre ismétlődő pokoljárást készít az ember számára. Az ember istenközelsége megszűnt, bűnei megújulnak, újabb és újabb bábeli zűrzavart támasztanak. Az apokaliptikus képsorozat a *Dies illae* középkori haláltánc-képzetét kelti.

Az alábbi sorok ismét Vörösmartyt idézik - „Isten sírja reszket a szent honban” -, de Ady egyszeri költői szóalkotásai is felsejlenek:

Isten sír a bábeltornya mellett,

Isten sír a szíveinkben, testvér… (82).

A harang az elhunytakért zúg, ám a halottakat feltámasztani lázadás: a temető feltámad, megindul és békét teremt, leszereli a fegyvereket, elűzi a tankokat, ágyúkat. A harang olyan szakrális tárgy, amely az ég és föld között függve közvetít e két világ között, s mindenekelőtt az isteni törvény

kinyilatkoztatását, Isten hangját jelképezi. A harang hangja a rossz elűzését, a megtisztítást is szolgálja.[129]

Az Angyalok kara a békét élteti, s az Úristen hangja az angyaloknak parancsol: „A zászlótok fehér virág legyen, / és úgy zúgjatok át a lelkeken fergeteges virágcsatával" (92). S a virágcsata elhozza a békét, megbékélést, a Reményt. Az apa képe e látomásban átlényegül istenképpé, Atya és Fiú alakmásává, aki csak a gyereki tisztaság számára válik láthatóvá. A fehér a béke jelképe, a virág a szeretet szimbóluma.

Babits *Húsvét előtt* (1916) című, nagyívű fohászának mintájára a gyermekek, anyák és az egész kórus békéért fohászkodik. A virág, meleg s béke szimbóluma a megbékélést sürgeti, mely a nemzet túlélésének egyetlen esélye. A nemzetmentés egyetlen esélye a gyermekek, akik szeretetben nőnek fel. Az *Angyali üdvözlet* szavai épülnek bele a fohászba.

> Hozsánna néked, szárnyas büszke szó:
>
> emberszavak legtisztábbika! […]
>
> A szeretet van homlokodra vésve,
>
> áldott vagy te a szavak között:
>
> Béke! Béke! (92).

A darab vége mégis elkomorul: „Harangzúgás. Teljes sötétség." A harangzúgás a megváltás gesztusa, a halottnak járó

[129] Hoppál M. et al., 1995. 88-89.

tisztességadás. A sötétség viszont lezárásra, halálra utal. A befejezés nyitott, több értelmezési lehetőséget kínál. Wass Albert kórusjátéka a két világháború közötti felbolydult érzelmi világot érzékelteti. Az angyalok a hírvivők, közvetítők a transzcendentális és a földi között. A Temető a történelem üzenete, de egyben a jövő lehetőségét is feltárja.

Wass Albert erőteljesen kódolt szövegét a magyar irodalom jeleseinek szövegismeretében alkotja: Vörösmarty, Petőfi, Ady, Babits képeit, fordulatait kölcsönzi egy-egy sorához. Olykor vallásos énekszöveg vagy a Biblia szavai szövődnek nyelvébe. A templomok, hegyek feleselésével, szembeállításával embercentrikus egyházat kér. Az anyák, akik gyermekeik nevelésében magukra maradtak, szeretetért fohászkodnak. Isten felébredt és mosolyog teremtett világára, mely a háború véres borzalmaiban megfürödve olyan, mintha a teremtés-aktus most fejeződött volna be. Ám a sok érték, szépség elveszett, s a pusztulás utáni állapotban a világmindenség üresnek tűnik. Az emlékezés fonalát a Temető hangja indítja el: a halottak, a háború elesettjei áldozatuk hiábavalóságát panaszolják. A világtörténelem forgásában értelmet keresni lehetetlennek tűnik, egyedüli fogódzó a szeretet, s az angyalok által a földre hintett fehér virág, a béke. A tiszta gyermeki szem előtt megnyílnak a titkok, melyek más előtt nem láthatók. Isten mosolya pecsét erre a szövetségre: az üdvösségre.

A kórusjáték sokrétű jelképrendszere, motívumai, világképe a későbbi Wass-életmű teljességét sűrítik. E rövid mű számos (világ)irodalmi reminiszcenciát ébreszt: művekre emlékeztet, melyek a világégés témájával foglalkoznak.

Művészi eszközei még fejletlenek, leginkább utánzások, nyelve még a verselő Wass Albert kölcsön-eszközein játszik, néhol egy-egy szép versbetéttel gazdagítja irodalmunkat. . Egészében véve formai útkeresés.

Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.

Sorsvállalás. Elbeszélések (1924-1944)

Wass Albert novellái, elbeszélései a századforduló rövidpróza-hagyományának jegyében fogantak, akárcsak Petelei István, Gárdonyi Géza, Bánffy Miklós, Gyulai Pál írásai. Ligeti Ernő szerint „rövidebb lélegzetű írásaiban legközelebb áll a hagyományos erdélyi íráshoz”[130], a táj és emberek lírai ábrázolásához. Elbeszéléseiben és lírai képeiben „mindig jelen van a mezőségi táj, a természet élménye és vigasza, de jelen vannak az erdélyi magyarság szomorú történelmi tapasztalatai is: az elszakítottság az anyaországtól, a magányos küzdelmek az anyanyelvi kultúra védelmében. Mindez elégikus színezetet ad az elbeszéléseknek, amelyeknek vallomásos személyessége időnként a prózavershez hasonlatossá teszi a szöveget” - írja Pomogáts Béla.[131]

Wass Albert ifjúkori rövidprózái lélekrajzi reflexiók, helyzetjelentések egy-egy hangulatról, melyet az otthon, a mezőségi táj és az elmúlás gondolata ihlet. 1936-tól a helikoni munkaközösség tagja, s az *Erdélyi Helikon*ban publikált elbeszélései már az érett író erőteljes jegyeit mutatják.

---

[130] Ligeti E., 1941. 207.

[131] Pomogáts Béla, *A kő és a könyv megmarad. Wass Albert arcképéhez.* In Pomogáts B., 1996. 245-250.

Lapokban, folyóiratokban

Első prózái a Marosvásárhelyen szerkesztett, havonta megjelenő *Vadász Újság*[132]-ban jelennek meg: 1924-ben *Az emlékek*[133] és a *Zörög az avar*[134] című rövidprózák, majd a következő években többnyire verseket publikál. Utalnunk kell itt Danis István gyűjtésére[135], mely az 1923-1929 közötti időszakból több rövidprózát tartalmaz: *Kaland, Esti cserkészeten, Jön a vihar, A nő, mint vadász*. 1928-ban az *Ifjú Erdély*ben megjelenik a *Tavaszodik (Lomha szelek…),* a *Vasárnap*ban pedig a *Kegyelem* és a *Jégkirály álma*, 1929-ben a *Halottat visznek* című elbeszélés[136]. 1929-ben az *Ellenzék* közli *Őszi levél* című lírai rajzát, *Ősz van…* című rövidprózája pedig mind az *Ellenzék*ben, mind a *Debreceni Újság-Hajdúföld* hasábjain megjelenik.

Az idő alatt, míg Wass Albert a mezőgazdasági akadémiák hallgatója volt (Mosonmagyaróvár, Debrecen-Pallag), rendszeresen írt magyarországi lapoknak is. A *Debreceni Újság-Hajdúföld* hasábjain több humoros, könnyed prózai írást jelentet meg. 1931-ben papírra veti *Búcsúzom Debrecentől* című írását, majd komolyabb prózákkal jelentkezik az erdélyi fórumokon. 1931-től 1944-ig elbeszéléseit folyamatosan közli az *Ellenzék*, a *Pásztortűz,* elvétve a *Keleti Újság*, a *Brassói Lapok*, valamint a

---

[132] Nagy P., *A kiadásról*. In Wass A., *Hűség bilincsében*. 2003. 389.
[133] Wass A., *Az emlékek*. = Vadász Újság, III/7. (1924. július 1). 98-100.
[134] Wass A., *Zörög az avar*. = Vadász Újság, III/11. (1924. november 1). 167-168.
[135] Danis I., 2008.
[136] Wass A., *Zsoltár és trombitaszó* […]. 2003. 527.

rövid életű *Termés*[137]. Német nyelven több rajzot, karcolatot közöl tőle a *Pester Lloyd*.

A második bécsi döntést követően, tehát 1940-től publikált magyarországi lapokban (*Forrás, Az Ország, Ünnep*). Amikor Wass Albert elbeszéléseket kezd közölni, elmarad a publikációs fórumai közül az *Ifjú Erdély*, viszont jelentős teret nyer az *Erdélyi Helikon*. Ebben elsőként az *Anuca* című novellája jelenik meg 1934-ben - két évvel Wass Albertnek a helikoni munkaközösséghez való csatlakozása előtt. Ettől fogva javarészt az *Erdélyi Helikon* közli elbeszéléseit. A folyóiratban való megjelenés minőségi előrelépést mutat.

A lapokban, folyóiratokban megjelent rövidprózái javát nem rendezte kötetbe. 1941-ben látott napvilágot első önálló elbeszéléskötete az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában: *A titokzatos őzbak. Történetek egy ember életéből*[138] címmel. Egy másik rövidpróza-kötete a *Tavak könyve* (1943), mely még erdélyi korszakában jelent meg. S noha a kiadás ideje már a német emigráció korszakára esik, mégis feltehetőleg még Erdélyben keletkezhetett, hiszen 1946-ban már meg is jelenik németül Karlsruhéban, ilyenformán ez az első könyvpublikációja Németországban, címe: *Die Welt ist schön: Märchen vom Wald; Ein Buch zum Vorlesen*. Csak az ezt következő évben jelenik meg magyarul magánkiadásban Münchenben az *Erdők könyve*. Halála előtti években az Örökségünk sorozatban megjelent *Hagyaték. A szerző válogatása életművéből*[139] című kötetben is napvilágot látott néhány, Erdélyben keletkezett rövidprózája (*Elindul egy élet, A*

---

[137] Pomogáts B., *A nemzetiségi irodalom hőskora*. In Záhony É., 1984. 20.
[138] Wass A., *A titokzatos őzbak […]*, 1941. 185.
[139] Wass A., *Hagyaték […]*. 1994. 323.

titokzatos őzbak, A vízileány és egy részlet a *Tetők felé* című műből). Erdélyi korszakának elbeszélései többször megjelentek a korabeli antológiákban, kötetben azonban javarészt csak postumus láttak napvilágot.

A Kráter Műhely Egyesületnél megjelent Wass Albert-életműsorozat több kötetben is adott ki Wass-elbeszéléseket az erdélyi korszakból is: *Zsoltár és trombitaszó, Magyar örökségünk, Magyar pólus*. *A titokzatos őzbak*[140] javarészt újraközli az eredeti, azonos című kötet darabjait. A *Hagyaték*[141] ugyancsak tartalmaz elbeszéléseket, javarészt az emigráció idejéből. A *Valaki tévedett. Elbeszélések*[142] című kötet anyaga 1945-1955 között keletkezett, *A költő és a macska. Kiadatlan elbeszélések 1945-1989*[143] című összeállítás ugyancsak már az emigrációban írt novellák válogatása.

A legteljesebb elbeszélés-gyűjtemény eddig a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál Nagy Pál gondozásában megjelent *Hűség bilincsében I-II*. (2002). Ez az első átfogó gyűjteménye az író első pályaszakaszában, tehát a második világháborúig keletkezett elbeszéléseknek.

Irodalmi hatások (Lagerlöf, Hamsun, Turgenyev, Reményik, Áprily)

Pomogáts Béla szerint „írói szemléletének kialakulására a klasszikus orosz irodalom, elsősorban Turgenyev hatott, az orosz regényíróhoz hasonlóan az erdélyi magyar író is a táj

---

[140] Wass A., *A titokzatos őzbak […]*. 2001. 119.
[141] Wass A., *A rézkígyó. Hagyaték*. 2002. 265.
[142] Wass A., *Valaki tévedett […]*. 1970. 158.
[143] Wass A., *A költő és a macska […]*, 1989. 149.

jellegzetes atmoszférájának, […] lelkiségének a kifejezésére törekszik, és mintegy szimbolikus jelentéssel ruházza fel a természetet. De hatott rá a transzszilvanista költészet, mindenekelőtt Áprily Lajos és Tompa László lírája is, amely az erdélyi tájban kereste az erdélyi szellemiség egyik lényeges magyarázatát, és a természetet szinte mitikus erővel ruházta fel." A helikoni megbeszélések során később is magáévá tette azokat az alapvető gondolatokat, jelszóvá nőtt magatartásbeli parancsokat (Reményik *Ahogy lehet* és Áprily *Tetőn* című versében foglaltakat), amelyek prózájának szervező elemévé válnak. Ám Turgenyev hatása inkább hasonlóság, hiszen az író életrajza nem igazolja, hogy Wass Albert behatóbban ismerte volna Turgenyevet.

Medvigy Endre szerint meghatározó ifjúkori olvasmánya a Nobel-díjas svéd írónő, Selma Lagerlöf *Gösta Berling* című romantikus regénye volt.[144] Noha ezt a megállapítást Fráter Olivér is átvette[145], Wass Albert eddig napvilágot látott visszaemlékezései, nyilatkozatai nem tesznek említést erről az olvasmányélményről.

Kimutatható ugyanakkor, hogy Selma Lagerlöf életrajzának és írói pályájának több momentuma hasonlít a Wass Albertéhez. A svéd írónő régi katonatiszti, földbirtokosi családból származott, Wass Albert mágnáscsaládból. Wass Albertet a korai félárvaság, Lagerlöft pedig született járáshibája formálta érzékeny megfigyelővé. Lagerlöf legrangosabb

---

[144] Medvigy Endre előadása a Szent László Akadémia és az Irodalmi Társaságok Szövetségének szervezésében. Budapest, 1998. április; sajtóvisszhang: Földessy [Dénes], *Virágtemetés: emlékezés Wass Albertre*. = Napi Magyarország, (1998. április 10). 13.
[145] Fráter O., 1999. 4-11.

regénye, a *Gösta Berlings saga* (1891) erősen lírai, emocionális hangvétellel, ünnepek, romantikus kalandok, szépasszonyok és gavallérok kavargó történeteinek felszínével borít csillogó fátylat gyerekkori emlékeire, a patriarkális földbirtokos család hajdani tündöklésére és ótestamentumian komor bukására. A mű kompozíciója igen összetett, izgalmas, látszatra helyi mondák, anekdoták, leírások mozaikja, valójában a „statikus" és az „intrikus" jellegű fejezetek váltakozása adja ki a mesteri egységet, amelyet a „bukott angyal" sorsú címszereplő személyisége is egybefog.[146]

A Gösta Berlingről szóló mű Benedek Marcell magyar fordításában divatos könyvként forgott közkézen a XX. század elején. Az 1912-es első magyar kiadást követően a regény hét további kiadást is megért.

Lagerlöf regényének borongós, zord földrajzi világa Erdéllyel és elsősorban a természeti adottságok tekintetében szerény Mezőséggel rokonítható. A „messzenyúló tó" és a „kék hegyek"[147], melyek Lagerlöf regényének színhelyét képezik, Wass Albert írásainak is állandó színterei (*Mese a kék hegyekről, A titokzatos őzbak*). A vízitündér[148] Wass Albert vízileányára emlékeztet, a jövőbe látás képességével felruházott erdei tündér pedig a funtineli boszorkányra, a Dovre-boszorkány[149] rontást hozó, mitikus alakja Nucára, *A funtineli boszorkány* hősnőjére. A varjak vagy farkasok, mint kollektív tudattartalmakat hordozó, ősi motívumok, a beteljesülő végzetet jelképezik, mindkét író világába szervesen beépülnek.

---

[146] Király I., 1979. 859.
[147] Lagerlöf, S., 1920. 28.
[148] Lagerlöf, S., 1920. 22, 23.
[149] Lagerlöf, S., 1920. 59.

Megszemélyesített tájleírásokkal dolgozik Lagerlöf is: „Előbb bújócskát játszik egy kicsit [a tó], aztán lassan, nagyon lassan kibúvik a könnyű takaró alól és olyan csudaszépen tárul elénk, hogy alig ismerünk rá…”.[150] Ebben a környezetben élő emberekben Wass Albert a felismerés örömével üdvözölhette a saját honfitársait. Gösta Berling és társainak végzetszerű sors-determináltságát ráismerésként és megerősítésként foghatta fel. Wass Albert jellemeinek fejlődésére az a gyökeres változás hatott, mely a sorsnak, gondviselésnek vagy Istennek tulajdonítható.

Ha igaz az, hogy fiatalon érte Lagerlöf hatása, ez magyarázattal szolgál arra, hogy Wass Albert a rokonság felismerésével talán tudattalanul építi be a svéd írónő alakjait, témáit, technikáit saját elbeszélő-művészetébe. Így nem érheti az epigonizmus vádja. Ami viszont sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Wass Albert mezőségi világa, környezete, témái, alakjai önmagukban hasonlóságokat mutatnak Lagerlöf helyszíneivel.

Wass szereplőinek a Knut Hamsun norvég íróéival való hasonlóságát Bertalan István veszi először észre a *Farkasverem* című regény kapcsán.[151] Ám nemcsak Wass hősei rokoníthatók a Hamsunéival, hiszen több összehasonlítási szempont is kínálkozik épp az elbeszélések kapcsán.

Az anyaföld áldása című Hamsun-regény *A funtineli boszorkány* vagy a tematikusan hozzá kapcsolódó novellák világával állítható párhuzamba. Wass Albertnél a romboló ember destruktív megnyilatkozása a vasút építése, és az azzal járó erdőirtás. Wass a természet érintetlenségének megtörését -

---

[150] Lagerlöf, S., 1920. 40.
[151] B[ertalan] I. 1935. 18.

egyfajta transzcendencia elűzését - kárhoztatja az emberi kultúra előrehaladásában, míg Knut Hamsunnál az anyagi kultúra terjedése az élet természetes velejárója. Csak a szűz természet közelében lakni, annak csodáit megélni, vagy a természet csodái által részeltetni a transzcendentális kegyelemben - Hamsun szerint egyedül ez az értelmes emberi élet. A város - akárcsak Wass Albertnél - bűnök forrása, kísértések helye.[152]

Érdekes módon kapcsolja össze Bödőcs Pál Knut Hamsun és Wass Albert írásművészetét, bár összehasonlító tanulmányt nem írt a két íróról. Míg Knut Hamsunról egész tanulmány- és esszékötetet jelentetett meg (*Észak beszél*), addig Wass Albertről mindössze néhány jegyzetet az író halálát követően (*A magyar nyelv szelleme*). Bödőcs Pál Hamvas Béla szellemében közelít témájához: élet, lét, hatalom, uralom - filozófiai fogalmakkal.

Wass Albert panteisztikus-animisztikus hitvilágához képest Knut Hamsun bátran vallja a lélek többszörös inkarnációját, bár a fűben-fában lakó istenségbe vetett hit nem zárja ki a reinkarnáció hitét sem. Hamsun egyik hősében a párzó vadkacsák hangja és látványa felidézi egy „vad és szép" korábbi élet emlékét. Ez az 1920-as években erőteljesen eltért a bevett hitformáktól, alighanem a narrátor személyes élménye lehet. „Egy hang csendül meg benne, édesség tölti el lelkét, ott áll és valami drága, gyengéd emléke ébred egy régebben átélt vad és szép életről, mely kiveszett emlékezetéből".[153]

Knut Hamsun *Az anyaföld áldása* című regénye 1920-ban jelenik meg magyar fordításban, akárcsak Selma Lagerlöf *Gösta*

---

[152] Hamsun, K., *Az anyaföld áldása*, 165.
[153] Hamsun, K., *Az anyaföld áldása*, 340-341.

*Berling*je - elképzelhető tehát, hogy ezek a regények a fiatal Wass Albert olvasmányai közé tartoztak.

Német rövidprózák a Pester Lloydban

Wass Albert művei életében és halála után számos fordítást értek meg. *Farkasverem* című regényét lefordították kortárs fordítók szlovákra és csehre. Rövidprózái pedig megjelentek német nyelven a *Pester Lloyd*ban. Később, a német emigráció idején német nyelven, az amerikai emigráció idején pedig angol nyelven jelentek meg művei. „Az emigráns erdélyi szerzők közül a legnagyobb karriert Wass Albert futotta be - hat könyve jelent meg németül, őszinte sajnálatunkra a Farkasverem nincs közöttük" - írja Dalos György *Az erdélyi magyar irodalom a német nyelvterületen*[154] című ismertetőjében. Fazekas Tiborc bibliográfiája, mely az elmúlt kétszáz évben német fordításban megjelent magyar irodalmi műveket tartalmazza, Wass Albert négy művének hat kiadását közli.[155] Összesen hat nyelven olvashatók művei: szlovákul, csehül, németül, angolul, hollandul, spanyolul és románul.

Kutatásunk a *Csaba* című regény német nyelvű recenziójában (1940) elejtett megjegyzéssel kezdődött: „Der Verfasser des Romans muss den Lesern des Pester Lloyd nicht vorgestellt werden: wir haben von ihm bereits einige schöne,

---

[154] Dalos Gy., 2005. 27.

[155] *A funtineli boszorkány*: Heidelberg, 1956; Buenos Aires, 1959; Tavak könyve: Hamburg, 1943; *Erdők könyve:* Hamburg, 1967; München, 1946; *Elvész a nyom*: Stuttgart, 1958. In Fazekas, T., 1999. [s.p.]. Kimaradt belőle az *Adjátok vissza a hegyeimet!* német fordítása.

tiefempfundene und fest geformte Novellen veröffentlicht".[156] Eszerint Wass elbeszélései már megjelentek a harmincas évek végén a Pester Lloyd-ban (a továbbiakban: PL). A kutatás eredményeként az 1938-as évfolyamból négy rövidpróza került elő: *Der neue Seelsorger trifft ein, Über dem Abgrund, Der Arbeitslose, Wie der kleine Jóska geheilt wird*.

Az új pap megérkezik című elbeszélés két évvel korábban jelent meg magyarul az *Erdélyi Helikon*ban. A narrátor olyan lelkészt állít elbeszélése középpontjába, aki maga is mezőgazdaságilag képzett és tapasztalt, hiszen az egyház földjeit meg kellett művelni - ez jelentős megélhetést biztosított a lelkésznek és családjának, illetve ezáltal példát mutathatott a pap gyülekezetének élen járó gazdaként is. A szerző a témát beleépítette *Csaba* című regényébe.

Az *Über dem Abgrund (Mélység fölött)* című elbeszélés monarchiabeli „Untertan" (alattvaló) főszereplője anekdotikus keretbe ágyazott, elkomoruló, lírai végű történet figurája. Az auktoriális elbeszélő megkérdőjelezi a fennálló világrend igazságosságát. A történet borús képpel záródik: „Durch die Nebelschleier der Wälder schimmerte aus der Ferne der mächtige Kamm des Istenszék und weit oben am Andrenyásza heulte ein einsamer Wolf". „Túl a párálló erdő fátylain keresztül halványan az Istenszéke látszott, s fent az Andrenyászán mélységes, szomorú hangon felvonyított egy magányos farkas".

[156] -y, 1940. 14.; „A regény szerzőjét nem kell a PL olvasóinak bemutatni: már megjelentettünk tőle néhány szép, mélyen átérzett és szilárdan megformált novellát" (fordította a Szerző).

A *Kicsi Jóskán rontás esett (Wie der kleine Joska geheilt wird)* balladisztikus novellájában a falu tanítója megmenti egy halálosan beteg parasztgyerek életét, miközben a földesurat a faluval szembeni felelősségére ébreszti, hiszen a szereplők mindnyájan kisebbségben élő magyarok: „Das Kind ist verhext, mein Herr, jämmerlich verhext! Das Dorf hat ihn verhext. Sie alle miteinander. Der kleine Jóska ist verhext und wenn er dran stirbt, dann wird wegen ihm das ganze Dorf daran sterben und auch dieses Schloss hier, so eine Schande ist es". „Azt a gyermeket rontás érte, uram, gyalázatos rontás! A falu rontotta meg! Maguk, valamennyien! Rontás érte kicsi Jóskát, s ha belepusztul, odavész a falu is miatta, s ez a kastély is, olyan egy gyalázat!" - a kiemelt mondatrészként kezelt „rontás" ismét a varázslat, a misztikum hangsúlyozója.

Csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk a fordítók személyét illetően. Desiderius Keresztury volt az irodalmi melléklet és a teljes kultúra-rovat felelős szerkesztője, ő írta a Wass-regényekről szóló német recenziókat is (*Csaba*[157], *Bis die Bäume gewachsen sind*[158]). Az -y szignó valószínűleg az ő nevét takarja, de jelentheti Béla Pukánszkyt is, aki a *Literarische Rundschau* (Irodalmi körkép) szerkesztője volt, könyvkritikákat írt, valamint a német és magyar irodalom kapcsolatáról cikkezett. Joseph Turoczi-Trostler a *Wolfsgrube* [159] *(Farkasverem*) című regényről írt recenziót. Fordítóként leginkább Eugen Claudius (Kerpel Jenő) személye

[157] - y, 1940. 14.
[158] - y, 1942. 6.
[159] Turóczi-Trostler, J., 1935. 4.

valószínűsíthető, akinek különösen értékes magyar klasszikus-fordításai jelentek meg az *Irodalmi melléklet*ben.[160]

Elbeszéléseinek tematikája, motívumrendszere

Rövidprózájában - a versekhez hasonlóan - szintén felbukkannak alapmotívumai, azok az ismétlődő, variálódó elemek, melyek életművét jellemzik, művéhez kulcsot adnak, s amelyek később regényeiben kristályosodnak ki. Témái a lélekábrázolás, a transzcendencia, előszeretettel ír a hétköznapi (havasi) emberekről, papokról. Motívumai az idő, a rontás, a famotívum, mely összefonódik a helytállás motívumával - ez utóbbi a szülőföldről, később meg a háborúról szóló írásaiban jelenik meg. Korai prózáinak témája, címe gyakran kapcsolódik évszakokhoz: *Kegyelem, Tavaszodik (Lomha szelek...), Őszi levél, Csóka. A Kegyelem és a Tavaszodik (Lomha szelek...)* lírai elemekkel átszőtt rajzok. A szerző a korábbi, halálvágytól átitatott verseinek alaphangulatát vitte át ezekre a rövid írásokra. „Milyen lehet a töviseket elfeledni?" - teszi fel a kérdést a *Tavaszodik (Lomha szelek...)* című írásában. A tavasz csalódást hoz. „A kert nem énekelt, a patak szürke volt… csúf volt és lázadó. Nem volt virág. A szegény erdő koldus volt nagyon: úgy ácsorogtak tétován a fák… s oly kopott színű volt a hóvirág". A fenti rész ritmusos, egyenlő sorokra tagolt prózavers: ha versformába szedi, korábbi verseitől alig különbözik. Adamikné Jászó Anna szerint mondatainak szabálytalan lüktetése szabályos líraiságot kölcsönöz ritmikus prózájának.[161]

---

[160] Brachfeld, S., 1971. 172.
[161] A. Jászó A., 2002. 55-72

Feltűnik későbbi tájleírásainak gyakori eleme, a megszemélyesített táj: a „lázadó patak”, a „koldus erdő”, amelyben „ácsorogtak tétován a fák”. Az *Őszi levél* hangulatában, tartalmában, stílusában alig különbözik az előző darabtól. A borongós, őszi, szegényes táj leírása során megélt érzés világfájdalommá nő. Ebben a mozaikszerűen felvillantott, apró őszi képekből álló szövegben a borongós hangulat névtelen sóvárgást, vágyakozást készít elő: „Valami kéne, valami, aminek neve sincs…” Ady Endre ifjúkori verseinek emblémáit idézik kellékei: csók, dal, szív, lélek, ősz, levél. Ady a későbbiekben e kifejezéseket szimbólummá növeszti, Wassnál a szecesszió stílusjegyére jellemző halálvágy eltűnik, marad helyette a tragikus életérzés, elvágyódás, otthontalanságérzés, mely leginkább a lírai elbeszélés sajátossága.

Szücsné Harkó Enikő szerint „az őszi pillanatképek melankolikus, borongós hangvételű felvillantása a kezdeti versek világát idézik”. [162] A *Tavaszodik (Van a koratavaszban…)* (1936) kezdetű rövidpróza lírai-filozófiai eszmefuttatás arról, hogyan törpülnek el az emberi gondok a természet nagy összefüggésében: „S én elhatároztam, hogy számadást csinálok. Megnehezedett batyumat kibontom s kiteregetek belőle mindent […]. De ahogy kezdem szabadjára engedni őket, sok álmatlan éjszakám kíséretét, valami csodálkozó döbbenet fog el. Olyan kicsi és esetlenek ott a tisztás józan zöld gyepén, egyszerűek és szánalomra méltók. Apró manók csupán, kik, mihelyt elengedem őket a cserjés sötétedésében, óvatosan szerteosonnak és csak az avaron

[162] Szücsné Harkó Á. E., 2005. 29.

hallatszik még utánuk egy halk kis szöszötölés, de aztán az is elcsendesedik”.[163]

Hajók a ködben (1931) című pszichologizáló írásában fiatal korát meghazudtoló mélységgel elmélkedik nő és férfi örök harcáról. Az allegorikus cím a cselekményben nyer magyarázatot: mint a ködben elúszó, egy pillanatra egymás veszélyes közelségébe kerülő hajók, ugyanúgy siklanak el egymás mellett a nem egymásnak rendelt emberek is. A cselekvéshordozók egy pillanatra találkoznak, hogy majd a végtelen élet tengerében keressék tovább egymást - hiába. Ugyanakkor a sorsszerűség bilincsében vergődő egyén egyetlen életepizódjának bemutatása - a cselekmény során a visszapergetett előtörténet elbeszéltetése a személyes elbeszélővel (a korábbi szerelmi kapcsolat, az összekülönbözés, majd a levelezés története) szintén a századelő rövidprózai technikai fogása. A színtér nem egyszerűen a cselekmény színtere, hanem egyben élettér és térszimbólum: a tenger az emberi sorsok alakulásának, útjainak küzdőtere. Figyelemfelkeltő e rövidpróza gondolati igényessége.

A lírai novella jegyeit viselik azok az elbeszélések, melyeket a szerző a „levél” műfaji megjelöléssel illet: *Mezőségi levél, Csóka, Tenger az élet* - cselekményük helyszíne a lélek. Cselekményük szegényes: egy séta a természetben. Nyelvi megformálásukban költői elemek dominálnak.

---

[163] Szükséges megkülönböztetni a *Tavaszodik (Lomha szelek…)* kezdetű zsengét a későbbi *Tavaszodik (Van a koratavaszban…)* című rövidprózától. Megjelenési helyük: Tavaszodik (Lomha szelek…). = Vasárnap, XI/7. (1928. április 1). 144. = Ifjú Erdély, (1928. március); Tavaszodik (Van a koratavaszban…). = Erdélyi Helikon, IX/1. (1936). 6-10; In Az erdélyi gazda naptára. LXVIII. évf. Szerk. Teleki Ádám; Török Bálint. Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Gazdasági Egylet, 1938. 212-213.

Elbeszéléskeretbe helyezett egzisztenciális elmélkedés az *Aranysíneken*. Az ősz, halál, elmúlás fogalmait variálgató, erőtlen hangulatfelvázolás a *Csóka*. Az elbeszélésforma itt egy műfajtalan önreflexió kerete.

A *Tenger az élet* (1931) című elbeszélés a tárgytalan sóvárgás-témát a lélekvándorlás keretébe helyezi. Vágyunk valakire, valamire, s az újabb és újabb életek során testet, létet öltő lélek sóvárgása soha el nem múlik. Csak felismerések, pillanatnyi találkozások vannak, megérkezés soha - sugallja a keleti filozófia hatását asszimiláló elbeszélés. „Aztán lehetek harmatcsepp márciusi ágon, lehetek száz ölre tengermélybe zárva: / Mindörökre őt fogom keresni és ő engem fog keresni mindörökre." Ebben az írásban sejlik fel Wass Albert későbbi írásművészetének motívuma: a nyugtalan keresés, melynek tárgya a titokzatos őzbakban vagy a távoli kék hegyekben konkretizálódik. A víz megjelenési formái - a hullám, harmatcsepp, tengermély - a folyton változó és mindig azonos elemet jelképezik. Az én-elbeszélő a lírai műnemre jellemző lírai alany hangján szólal meg. Elbeszélésében évezredeket, milliókat hidal át: saját lelkét hajdanvolt, történelem-előtti felmenőjének, az ősembernek kölcsönzi, majd laza történelmi keretben elvezeti én-alakját mai önmagához.

Rövid írásainak egy csoportját kozmikus távolságba helyezi - mintegy kiemelve a reális színhelyek közül: *Az elkésett angyal, János története*, valamint az *Isten képmása* filozófiai síkon mozog -, alakábrázolásuk fogyatékos, színhelyük lebegő. Ezekben a novellákban az isteni gondviselés, isteni munkálkodás lényegét kutatja és próbálja megfogalmazni. A János név viszont a mesebeli János alakját idézi, mely kultúrkörünkben a világügyelő fára hágó, nagyra hivatott emberi

teremtmény küzdelmét szimbolizálja. [164] Ezek a transzcendentális erő milyenségét kutató elbeszélések lírai fogantatásúak, és kapcsolódnak az *Aranysíneken* és a *Kiderítjük az élet célját* című írásokhoz.

Sámánisztikus, múltidéző történet az *Utolsó áldozat* (1942). Mikolt, a főszereplő alakja a *Kard és kasza* című regény első kötetében újra feldereng. A *Kiderítjük az élet célját* (1938) anekdotikus keretbe helyezett elmélkedés egzisztenciális kérdésről. Egy Úz Bence-szerű figura alakját magára öltő égi lény kutakodva jár a földi világban, és kérdezősködik az élet céljáról. A válaszokkal elégedetlen. „Az életnek az a célja, hogy mindennap más célja legyen!" - zárja le a vitát egy szántóvető gazdaember, ami Tamási Áron *Ábel*jének üzenetét idézi: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne".

Azonos témát jár körbe a *Halállovag* (1931) és a *Találkozásaim a halállal* (1941) című elbeszélés azzal a különbséggel, hogy míg a korábbi írás jórészt fikció, a *Találkozásaim a halállal* személyes emlékek füzére: egy gyermekkori életveszélyes helyzet egy leszakadó pallódeszkával, később egy diákkori halántékra tartott pisztoly az öngyilkosság gondolatával, majd harmadik alkalommal Csaba kisfia temetése viszi halálközelbe. A személyes narrátor megdöbbenéssel tapasztalja, hogy a gyermekek az „ideát" és az „odaát" közötti folyót könnyedén áthidalják. Az egyedül maradt nagyobbik fiú egy alkalommal zöld rózsabogarakat vitt a sírra: „Csabika szereti ezeket - mondotta tiszta nyugodt nézéssel -, viszem a kertjébe, hogy játszódjon velük". (Az *Elvész a nyom* című regény előszavában ugyancsak halálközeli élmény

[164] Papp G., 1994. 202.

olvasható arról, amikor gyermekkorában egy cserkésztáborban megmarta a kurta kígyó.)

Az *Anuca, Erna, Kicsi Jóskán rontás esett* balladisztikus novellák, melyekben a mélyre fojtott érzések, az izzó szenvedély, a homályban tartott események, az idősíkok egymásba játszása és a párbeszédes keretbe foglalt cselekmény a műfaji ismertetőjegyek. Nem ritka a balladás szűkszavúság sem. Ezek a rövidprózák leginkább Arany János balladáinak vagy Mikszáth Kálmán balladisztikus novelláinak világát idézik meg. „- Nem hallotta soha a Fileki úrfi dolgát? Na, hát hallgasson csak ide” - fiktív hallgatóhoz intézett megszólítással indítja az *Anuca* (1934) című elbeszélést, s az elbeszélői nézőpontot az öreg Kiss bácsira ruházza. A pásztorleány szerelembe esik Fileki úrfival, s Anuca jövendőbelije, a hozzá illő Simion türelmesen vár. Ám amikor Fileki úrfi, szerelme múltán hűtlen lesz a lányhoz, Anuca vadászat közben kifigyeli az úrfit, és meggyilkolja, holttestét a tóba ereszti. A gyanú - féltékenység okából - Simionra terelődik, aki magára vállalja Anuca bűnét, s leüli a hosszú börtönbüntetést. A narrátor homályban hagyja, hogy bűnrészes-e Simion. Csak Anuca tettét ismerteti: „Ő lőtte meg Fileki úrfit, saját puskájával a szíve alatt, s aztán behúzták oda a tóba, tán követ is kötöttek rá Simionnal”. Anucát utoléri a bűnhődés, s megőrül: „nincsen is békéje azóta. […] Csak járja az erdőket s folyton beszél magában. […] Aszongyák, egész nap hosszan a tó mellett ül, s éjjel tüzet gyújt, úgy várja az úrfit, hogy megjöjjön a lesből. Lássa, de megverte őtet is az Isten” - fejezi be a történetet az öreg.

A völgyből a hegyre tartás ótestamentumi toposz, mely Áprily óta (*Tetőn*, 1923) újabb jelentésrétegekkel bővült a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban: a civilizáció

által megrontott világból, a békétlenség, háborúskodás helyéről az érték, az erkölcsi tisztaság, a békesség világa felé haladást jelenti. Az író román témájú elbeszélésekkel debütál a helikoni munkaközösség lapjában: az *Anuca* (1934), *Vaddisznós Jákob, Mundruska* (1936), *Mósule* (1939) tematikailag sorozatot alkot.

Vaddisznós Jákob címadójának kezét nem szennyezi be vér. Megelégszik azzal, hogy a puskát, mint a megromlott világ szimbólumát, megsemmisíti, s hátat fordítva a „völgynek", visszatér saját világába, a „hegy"-re. Egyetlen számkivetett, társadalmon kívül álló ember gyermeteg bosszúja - a puska megsemmisítése - nem tud gátat vetni a fejlődésnek, mely Wass Albert írói világában viszont fájdalmasan jelenül meg: a természet pusztulását, ezzel együtt az erkölcsi élet megromlását jelenti, s a megfosztottság, a gyász érzését közvetíti. „A Holtyerág gyér bokrait juhok rágják, s akik irtották az erdőt, míg a szem ellát a Dószról: nem hagytak egyetlen magfát sem. Levágták a nagy, százéves tölgyeket mind, le a szélfákat is, de még határfát sem hagytak, egyetlenegyet. Nincs makk a Dószon, és nincs makk a Sztezserinben, és nincs makk a Gyilkosban sem. Nincs makk sehol. És ahol nincs makk, ott disznó sincsen". A mendemonda szerint az elpusztított Dráku jár vissza kísérteni, „aki maga az ördög" - veti át ismét balladisztikus sejtelmességbe az elbeszélő az események fonalát. A narrátor bizonytalanságban hagy Jákob további sorsa felől, az ábrázolt sorstörés csak sejteti a főszereplő tragikus végét: „Talán meghalt. De lehet az is, hogy elköltözött a vaddisznók után."

A puska kétszeres jelkép: a természetet megrontó civilizációra utal, ugyanakkor az úri rend szórakozási eszköze és státuszszimbóluma is, akár a vadászat. Ám az a tény, hogy Jákob nemcsak életfenntartás céljából, hanem igazi szenvedélyből

vadászik, áthidalja a különbséget közte és a vadászat élvezetét kizárólag maguknak fenntartó urak közt - s ezzel, akárcsak a társadalomtól elkülönülő életformájával, kiválik abból a rendből, amelybe született. Így emberi méltóságát megőrzi mindvégig - „elköltözésekor” is.

Az elbeszélő a természet és az emberi méltóság védelmére int. A szerző egy más nép fiát választva szereplőjének, annak életformáját, mentalitását a középpontba helyezve, stílusával is ráhangolódik és ráhangolja az olvasót az elbeszélt tartalmakra. A román szavak jelenlétét egyrészt a román szereplők indokolják, másrészt szándékos írói eljárás eredményeként kerülnek a szövegbe (Dráku: ‘ördög’, huruba: ‘kaliba’, ponkon: ‘híd(on)’, pojána: ‘tisztás’, mariásza: ‘uraság’, Valea Sztrunga [Valea Strâmbă]: ‘ferde völgy’, Valea Furci[i]: ‘villavölgy, elágazó völgy’, Sztezserin: ‘tölgyes’, Holtyerág, melynek illeszkedő ragja - Holtyerágát - román szótövet sejtet). A főnévdeklináció vokatív esetének használata (Drákule, Jákobe), a te-alakú magázás, az érzékletes, ismétlődéses, gondolatritmikus szövegteremtés, a szokatlan, tördelt mondatszerkesztés feszessé, izgalmassá teszik a narrációt. Az elbeszélő a megjelenített szereplők érzéseit díszítés nélkül közli („Nem esik szó, mozdulat, semmi”). Helyenként másik szereplőre vetít ki érzelmeket: „- Ne sírj, Dárkule, ne sírj!” - szól a kutyájához Vaddisznós Jákob.

A *János bácsi és a puska* (1937) című elbeszélésben a puska a főúri méltóság vagy a szabadság szimbólumaként jelenik meg, mely a regényekben többször visszatér. Az *Öreg Jóska* (1942) alaphelyzete hasonló a *Vaddisznós Jákób* című novelláéhoz, valamint az ugyancsak román főszereplőjű *Mósule* című elbeszéléséhez. Ám itt - az impériumváltozás után - az

azonos alaphelyzetbe magyar szereplőt helyez a narrátor: „Öreg Jóska vadőr volt hajdan a földvári uradalomnál. Aztán, hogy az uradalmat szétszedték volt, beállt erdőpásztornak a községhez. Olyan falusi ezermesterféle volt az öreg…” Ahogy magyar szereplőt kerít elbeszéléséhez, úgy változtatja meg a helyszínt is a szerző. Ezúttal a Brassó környéki Földvár a legközelebbi helyszín. Az elbeszélő nyelvével is közelít e vidékhez: a székely nyelvjárásban ma is élő régmúltat használja („szétszedték volt”). Az elbeszélés alaptémája ismét a puska, mint a hivatali s egyúttal emberi méltóság szimbóluma, a konfliktus pedig a puskától való megfosztottság állapotából fakad. Ebbe a helyzetbe nem képes belenyugodni a főhős, s indulata viszi előre a cselekményt. Öreg Jóska megpróbál túljárni a román hatóság eszén, végül több sikertelen próbálkozás után karbidos robbanótöltetekkel rakja tele a hegyet, azokkal tűzijátékszerű lövöldözést rendez, amitől megfutamodik a román őrmester a katonáival együtt. Ördöngösségről beszélnek a faluban, elhangzik a „nyekurát” (‘tisztátalan’) szó is, s a falubeli emberek hetekig kerülik a hegyet.

A novella az előzőhöz hasonló, elégedett tanulságlevonással zárul: „Mégis elvisz benneteket az ördög” - morogja öreg Jóska a bajusza alatt. „Csakhogy éppen huszonegy esztendő kellett még az ördögnek ehhez a művelethez. S bizony, csak félmunkát végzett” - utal a szerző ismét Dél-Erdély sorsára, mely a „magyar világban” Románia része maradt.

A *Sorsvállalás* (1937) című elbeszélés krónika a korabeli állapotokról, ugyanakkor magával sodró vallomás a szerző életének egy szakaszáról, a két világháború közötti magyar birtokon való gazdálkodás nehézségeiről. A sorsvállalás témája

ismert a magyar irodalomban: a sorsát kezébe vevő, mástól segítséget nem váró ifjú alakját már Vörösmarty is megrajzolta versében: „Mit tenni hátra van még, / Magamra vállalom” (*A sors és a magyar ember*).

Az önéletrajzi jellegű műben a narrátor memoárszerűen, retrospektív elbeszélői szemszögből beszél el egy döntő fordulatot a cselekvő hős életéből. A felvillantott előtörténetben a névtelen, arctalan főszereplő szakít a szülői otthonnal, mivel nem ért egyet apja gazdálkodásával. S bár mindketten képzett gazdászok, a fiú előre látja a gazdaság tönkremenését, az idősödő szülők eladósodását, miközben az apa mindezt nem akarja tudomásul venni. (Az esemény önéletrajzi vonatkozású: Wass Albert a kolozsvári egyetemen felajánlott állásáról lemondott a gazdálkodás javára).

„Párás koraoktóberi délután” érkezik haza a főhős, s az otthon látványa emlékezésre készteti, aminek folyamatát egy érzet indítja el, akárcsak Proustnál a teasütemény íze: „Amint a kopott, nyikorgó öreg kocsi álmos döccenésekkel vitte az állomásról hazafelé, úgy ereszkedett bele az emlékezésbe, mint langyos esti fürdőbe a gyermek.” A rövid, tárgyilagos folytatás - „Hat éve nem volt otthon” - hirtelen elvágja az emlékezés andalító, bódító érzését, az emlékek elszállnak, s az elbeszélő tekintete a jelenre irányul. A Mezőséget ábrázolja, a táj megszemélyesül: „A friss fekete szántások fényes homlokkal izzadtak még az aláhanyatló napban […]. A völgy ásított. De a berek felől már bekötött szemű párák közeledtek, s az északi lankán megnyúlt arccal hűvös esetére várt az árnyék” (kiemelések: a Szerző). A zenei hatású, idillikus természetábrázolásba disszonáns akkord vegyül, a szülőház kibontakozó látványa cseppet sem biztató: „Ott állt a major,

szélesen elterülve és kopottan, mint egy rongyos, öreg zsellér-cigány. A meszeletlen istállók messzire vicsorgatták téglafalaikat, roskadt gerinceiken oldalra billent a nádtető, s a bedőlt kapu korhadtan nyúlt el az útszéli csalán közt, mint egykedvű rest szolgája rég elhalt uraknak." A major sorsára hagyott, kiszolgált cselédhez hasonlít, és a pusztulást érzékelteti.

Az apával való találkozásról érzelem nélkül, rövid mondatban tudósít: „Apját a pipázóban lelte. Egykedvűen ejtette le az újságot s kezet nyújtott." Mintha az eddigi leírások előkészítették volna a kevésbé örömteljes találkozást, helyesebben inkább szembesülést. A főszereplő szembesül a hat éve előre látott pusztulással és annak makacsul szenvedő, a majorral együtt vegetáló gazdájával: apjával.

Az apa „ideges és beteg ember", hiába volt egykor maga is „kitűnő, híres gazda": az egykedvű, sorsába belefásult idős ember nem kíván segíteni önmagán. Ugyanilyen egykedvűen tűri egy darabig, hogy fiuk kezébe vegye az uradalom igazgatását. Itt vesz fordulatot a cselekmény. A főszereplő lemondja városi állását: „Hát meglátjuk - Ennyit mondott. De a könnyelműség izgató szédületét érezte ennél a két szónál". Magával hozza fiatal feleségét, és megpróbálják munkát és pénzt nem kímélve talpra állítani az uradalmat. Elmaradt cselédbérek, kifizetetlen hitelek, mint feneketlen zsák, nyelik a fiatalok pénzét. Tavaszra már nyájas és barátságos a ház: „alkonyborulatkor úgy jöttek haza a mezőről az ekék, mint katonái egy boldogabb jövőnek" - s a jövőkép felvillantásával fordulat áll be. A sikerekkel, a ház felújításával s az uradalom fokozatos beindításával dac és féltékenység születik az oblomovi tehetetlenségbe süppedt két öregben.

Az összetűzés kikerülhetetlen, s a felgyűlt sérelmek utat találnak: „Maguk csak csúfolódnak, ha valami rosszul megy, maguk hagytak mindent tönkre menni. Olyan dolgokra kell költsünk, amit azelőtt tíz esztendővel kellett volna elvégezni. A gondokat ügyesen ránk hárították s összes bűneikért mi vagyunk felelősek”. Az apa tekintélyt parancsoló hangon, a kötelező szülői tisztelet és feltétlen gyermeki engedelmesség felemlegetésével kéri ki magának a bírálatot. A generációs konfliktus feloldhatatlan. A vitát követően felmerül a távozás gondolata, a fiatalok mégis maradnak. A cselekményt a munkával szerzett és megszeretett otthon iránti ragaszkodás, kötődés fordítja meg, valamint a harmadik generációt képviselő unoka megjelenése: „Jön a fiú vakációra. Remélhetőleg nem lesz elégséges a tarsolyában, csak mind jeles, esetleg jó… a gyermekek jeles tanulók kell legyenek mindig, gyönge osztályzatot hordozni a bizonyítványban csak apáknak szabad” - mondja ki a fiú az ítéletet szülei felett. S elmélkedésébe féltés vegyül: „S a földet vajjon ki veszi meg? Talán majd idegen szót kell tanuljanak a rögök, s az élet roppant harcterén úgy könyvelik el, mint feladott állást.” A fenyegető lehetőség, hogy a színromán faluból távozó uraság udvarházát román gazda veszi meg, nagyobb összefüggések feltárására, magyarázására készteti: „S ki a felelős érte? Hát egy nemzedék kell feleljen mindenért? Múltért, jelenért s jövőért egyaránt? Három emberöltő terhét egy nemzedék válla kell viselje? Hát igazság ez?” A kérdésekre nincs válasz.

Az erdélyi magyar parasztot sorsára hagyó „apák” generációjához írott vádbeszéd a novella. A román állam bank- és földpolitikája a magyarság elsorvadását, elrománosodását, gazdasági ellehetetlenedését okozza. Erről készít számadást a

fiak generációja, melynek a jövendőről - saját gyermekeikről - is gondoskodnia kell. A novella személyes elbeszélőjével a jövőért érzett aggodalom mondat vádbeszédet. Az írás kulcsszava a felelősség szó. Így kapunk magyarázatot a *Sorsvállalás* címre. A békességes alkonyat záróképe egybefonódik a fiatalok megbékélésével; a közös sors vállalása elválaszthatatlanul összefonja életüket: „Álltak ketten, ember és asszony, és nem szóltak, csak nézték az estét, amint puhára fakulva a nagy udvarra lehullt." A lírai kép a megbékélés hangulatát árasztja. „Lassú, ringó járással mentek. S az est elibük terült, mint barna puha szőnyeg, nyugodalmat adó csodálatos pázsit." A megszemélyesített táj leírása s a művészi hasonlatok mellett az elbeszélés „több transzszilvániai jellegzetességgel ékes".

Az író életrajzi hátterébe több ponton illeszkedik e novella. Gróf Wass Endréné naplójából - melyben leírja a háború végén a család menekülését Németországba -, hasonló kép rajzolódik ki. A naplóból viszont kiderül, hogy az apja távolról sem volt olyan tehetetlen, mint a novellabeli, mostohaanyja pedig a valóságban sokkal több melegséggel emlegeti naplójában „Albit", semhogy a köztük levő ellenséges légkör az elbeszélésben leírtaknak teljesen megfelelne.[165]

A *Sorsvállalás* elbeszélői indulata elsősorban a történelmi, gazdasági viszonyoknak szól. Az elbeszélés probléma-felvetése, leírásai, cselekményvezetése, szerkezete a magabiztos prózaíró kezének munkája, mely folytán az írás a két világháború közötti romániai magyar novellatermés java közé sorolható.

---

[165] *Gróf Wass Endréné naplójából* [folytatásban]. = Szászrégen és Vidéke, IV/3-12. (2002. március - december). 63.

Papok Wass Albert elbeszéléseiben

A transzszilván helytállás allegóriája a *Havasi fa* (1936), variáció ez a korábbi, *Magyar fa sorsa*, Makkai Sándortól, illetve Adytól kölcsönzött című versre. A cím szimbolikus jelentésű, a mostoha talajba ültetett nemes fa életküzdelmének jelképe: a helytállás, a minden körülmények között való munkálkodás, újrakezdés, kitartás jelentéshordozója. Sorsjelkép. Wass Albert is átveszi ezt a jelképet, majd későbbi írásművészetének egyik alapmotívumává építi.

A helytállás témájához különösen kapcsolódnak a lelkészeket bemutató írások. Wass Albert írásaiban ugyanis visszatérő figurák a papok. *Az új pap megérkezik* először 1936-ban, majd 1941-ben jelent meg az Erdélyi Helikonban. A szerző a témát bedolgozta a *Csaba* (1940), illetve a *Kard és kasza* (1974-1976) című regényébe is, mint a helytállás, újrakezdés, közösségépítés szép példáját. Az elbeszélés mottójaként ez áll: „A legsötétebb elnyomatás éveiben jelent meg ez az írás, amikor a magyar nevelőnek egyetlen hatékony és megengedett eszköze volt: a példaadás”.[166]

A friss diplomás Fileki András tiszteletes „bevonul” új helyére, Csudákfalvára, ahol pusztulás - romos templom meg papilak, szétzüllött nyáj - és köd várja. A helyzetkép kísértetiesen hasonlít a *Sorsvállalás* című elbeszélésben leírtra: „A papikert utcára dűlt léckerítése sötét hallgatással várja. A kapu félszárnyát jámbor szomszédok régen eltüzelték, s a másik fele feketére korhadva roskadozik s várja türelmesen, hogy hasonló sorsra jusson. Az udvar s a kert száraz gyomkórókkal

[166] Marék A., [1942]. 90.

ellepve gazdagon. / A tető fekete zsendelyei között sötét lyukak tátonganak, az omladozó vakolat helyén kivicsorog itt-ott a tégla. A tornác vadszőlője kuszált csomókban lóg alá a földre s oszlopai részegen dülöngélnek, mintha régebbi gazdájuktól tanulták volna ezt hosszú idők során. / És mindenütt, köröskörül, kupacokba dobált gaz, szemét, hulladék. Törött üvegek főként."[167] A fiatal pap „gondvívó, derűs, ősi mozdulattal" tolja hátra a kalapját, s vakarja meg a fejét a látvány felmérésekor, miközben magát biztatja: „- Na, Andris, […] te jó helyre kerültél." A „gondvívó" képesség hasznára válik a kurátor meghallgatásakor is, aki „csöndesen panaszolgatja", hogy a régi pap részeges volt, az utolsó pedig tisztességtelen, s leváltásukra semmilyen mód nem nyílt: „Hát azért aztán ne tessen a tiszteletes úrnak nagyon csodálkozni, hogy a népek olyanok, amilyenek. Mert hát megmondom én úgy, ahogy van: nem törődnek azok már semmiféle pappal a világon. Elég volt nekik a papokból, azt mondják. Sokan át is állottak. Mert hát azt mondják, hogy velük nem törődik még a kutya sem. S lehet benne kicsike igazuk. Mert hiába mentünk mi akárkihez, nem tudtunk mi megszabadulni ezektől a mi papjainktól, akármicsoda hitványok is voltak."

Az öregember jellegzetes mezőségi beszédfordulatokkal tárja fel azt a helyzetet, mely Wass Albert személyes életének is fontos része. 1936-ban, nagyapja halála után átveszi az erdélyi magyar református egyházkerület főgondnokságát. [168] A mezőségi magyar gyülekezetek - melyek jelentős része szórvány - siralmas képet mutattak. A román pópák, mint az Albina bankok ügynökei, kedvező hitelfeltételek mellett „átállították" a

[167] Marék A., [1942]. 91.
[168] Szakács I. P., 2002.

református magyarokat görögkeleti románokká. Az áttérők a vallással ugyanis nyelvet és nemzetiséget is cseréltek. A pópák dolgát megkönnyítette a falvak magyar kegyurainak, az egyházfenntartó mágnásoknak a nemtörődömsége, ahogy elnézték a rosszul fizetett magyar lelkészek vergődését s a gyülekezetek szétzüllését.

A fenti helyzetet ábrázoló mű nem egyedülálló az erdélyi magyar irodalomban: elsőként Rákos Viktor *Elnémult harangok*[169] (1903) című műve figyelmeztet erre a problémára, Ady publicisztikájában foglalkozik a témával, Nyirő József is megírja a *Jézusfaragó ember*, valamint a *Gergő legyen a te neved* című elbeszélésében [170], de olvashatunk hasonló helyzetleírást Berde Máriánál is (*Földindulás*).

A Wass család, mint két egyházközség kegyura földműveléshez értő, fiatal lelkészeket keresett a hozzájuk tartozó falvak pásztorolásához: „Nekünk két egyházközségünk volt: a feketelaki és a kispujoni, és olyan régi, erdélyi, paraszti egyházközségek voltak. Ez alatt az értendő, hogy a pap gazda volt, és arra apám ügyelt, hogy az a pap, aki odajön Kispujonba vagy Feketelakra, értsen a gazdasághoz”[171] - meséli az idős Wass Albert. A novellabeli pap viszont nemcsak a gazdasághoz ért, azaz „Érti a vetések dolgát, tud a marhához s a gyümölcsfához is”, hanem „biztosan igazodik el az adótörvények rejtelmes útvesztőiben” is, és ért az emberek nyelvén. Példamutató munkával állítja maga mellé a falu népét. Először csak figyelik, majd mellé állnak dolgozni: „örök

---

[169] Rákosi V., 1991. 328.
[170] *Erdélyi köszöntő*. [Budapest]: Révai, 1938. 7-22.
[171] Wass A., „*Erdélyt nem lehet elfelejteni*”. = Korunk online, (2002. december).

gyanakvásra kész parasztszemükbe lassan-lassan beköltözik valami meleg csillogás, valami nagy társ-érző bizalom".

A szerző már a címben is jelzi, hogy a trianoni döntés után megváltozott helyzetben csak adys értelemben és újszövetségi értelemben vett „új" ember, azaz egy „új pap" állhat helyt, aki krisztusi önmegtagadással munkálkodik új helyén, új gyülekezetében. Sikerének kulcsa alapos gyakorlati teológiai felkészültsége mellett paraszti származásával együttjáró mezőgazdasági szakértelme is és sorstársaival való együtt-munkálkodása: „társ-érzése". Az új pap nem zsíros állást megy betölteni, hanem küldetést teljesít: egy szétszéledt nyájat jön összeterelni. Az elbeszélő hangja ebben az elbeszélésében is himnikus magasságba emelkedik, akárcsak a Mezőséghez írt vallomásában, az *Udvarház a dombon* című rajzában, melyben hitet tesz szülőföldje és az egyház nemzetmegtartó ereje mellett.

A tiszteletes úr (1939) című karcolat szereplőjét ironikus távolságtartással ábrázolja; *A tiszteletes* (1939) című írásában már több elnézéssel, szeretettel mutatja be a magát és gyülekezetét elhanyagoló, öreg papot. „Mit tehessünk, ilyen a világ!". A karcolat végén megbocsátó szánakozással nyugtázza a pap tehetetlenségét: „Ő az, a józanul megalkuvó, az alázatosan alkalmazkodó, ő az, a mi jó tiszteletesünk."

A Mezőség szimfóniája

Az *Udvarház a dombon* című írás vallomás a szülőföldhöz és hitvallás a szülőföldön megmaradás mellett. Gyulai Pálnak is van egy hasonló című korfestő kisregénye: *Egy régi udvarház*

utolsó gazdája (1857)[172], mely inkább csak címében hasonló, hiszen a Gyulai-kisregény az 1848 utáni romlást, tehetetlenséget ábrázolja - a folyamat leírása leginkább a *Csaba* című regény urának passzív ellenállása folytán tönkremenő gazdaság és udvarház történetére utal. Selma Lagerlöf regényének is hasonló a címe: *En herrgardssägen* (1899), Palágyi Ferenc fordításában *Egy udvarház*.

Az *Udvarház a dombon* művészi felépítése, lírai szerkesztettsége folytán olyan, akár egy zenedarab. „Tudom, hogy a mi dombjaink nem szépek. Kopárak, hajlottak, szürkék. Olyanok a völgyeink is, mintha örökös hétköznap lenne az életük…" - indítja a leírást. „És ez a vidék nekünk mégis szép" - folytatja a vallomását. Tekintetünket lassan vezeti, sorainak lassú, időmértékes lüktetése, álmosító dallama van: „lankás oldalak sárga agyagföldje sugároz felénk, amelyben egyetlen zsongásként szűrődik a messzire nyúló legelők tücsökzenéje a völgyi békák zagyva lármájával. Ez a zsongás, mint egyetlen lágy ezüsthúr feszül ki a völgyek és lankák fölé, dombról dombra nyúlik, hullámról hullámra, s rezgése betölti a levegőt valami bús, egyhangú melódiával. Furcsa varázslat alatt állunk ilyenkor, lassan mozdul a szántogató ökrök lába, lassan veti az eke a barázdát, lassan és megnyugodva ver a szívünk." S a „lassú nyugalom, mellyel ökreink a barázdát tépik, maga az élet és a valóság". Ennek a valóságnak pedig nyitja az, hogy: „Nem izgalmas történéseken, nem fejtörő elméleteken, de azon fordul minden, hogy miképpen omlik a föld az eke mögött, a borona hogyan takarja a magot, s mikor búvik ki zölden a vetés. A föld és az ember összetartozik" - egyszerű élet ez, mély titkokkal,

[172] Ványi F., [1926]. 327.

melyeket mégis minden itt élő ember ismer. A falut körülölelő dombok leírása után a falu felé közelít, a templomdombon sétál végig képzeletben. A templomot és a temetőt is „tenyerükre veszik” a dombok, „hogy megmutassák az Úristennek”. A faluban az ember a helytállás jelképeként jelenül meg, dacol az elmúlással, a történelem viszontagságaival: „S mert kell valaki mindig, aki a viharral szembenézzen, azért van dombon az udvarház is”, melynek „falát vadszőlő futja be vagy repkény”, s amely „ősi rendet őriz”. Pipázójában agancsok, a könyvespolcokon gazdasági könyvek állanak, s a szobában „csöndes szavak esnek” vetésről, szántásról, földi gondokról. Kilépünk a kertbe, melynek gyümölcsöse „emberöltők békés munkáját őrzi”. Aztán a pillantás a messzeségbe röppen: a kertek végébe, a falu végéig, ahol egy dombon a temető van - s távlat nyílik a végtelen messzeségre: a távolban ködlő hegyekre. Majd a látványt, mint egy lámpagyújtó a fényt, kioltja a „hulló alkony”, melynek színében még egyszer felvillannak a „barna szántások”, a „széles legelők”, a „csillogó apró tavak”, s még látjuk a hazavonuló marhacsordát, melynek léptei ugyanolyan vontatottak, mint egy lassított film. Szemlélődésünknek az őszi este beállta vet véget, „mely puha papucsban átoson vetéseink fölött, s álomra simítja a röghöz lapuló kis pacsirta tollát”. A cselekménytelen leírásban a narrátor az olvasó tekintetét vezeti: megmutatja a mezőségi tájat, benne a falut, felvillantja lakóinak életét, elmélázik a temető, a templom és az udvarház szerepéről, melyek mintegy trónuson - egy-egy dombon - uralkodnak a falu felett, és szimbólummá növeszti e három térobjektumot. Az elmúlásra emlékeztető temető, a felsőbb hatalom jelenlétére figyelmeztető templom, s e felsőbb hatalom megbízásából

mások iránti felelősségviselésre rendeltetett udvarház szerepéről kapunk képet a történet nélküli rajzban.

Lapokban, folyóiratokban megjelent rövidprózáiban széles skálájú tematikára és változatos motívumrendszerre épít. Az idő múlása, az évszakok váltakozása, a lélekábrázolás és transzcendencia éppúgy helyt kap elbeszéléseiben, mint a mágikus rontás-motívum. Az egyszerű (havasi, román) emberek élete éppúgy ihlető forrás, mint az otthon, szülőföld, helytállás, az ehhez kapcsolható fa-motívum és az emberi méltóságot, önrendelkezést kifejező puska-motívum. A hétköznapok gondjait humorral feloldó anekdotizálás ugyanúgy jellemzik Wass Albert rövidprózáit, mint a háború és a történelem eseményei által meghatározott életsorsok tragédiája.

Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.

A titokzatos őzbak

Kevés könyve keltett akkora feltűnést, mint *A titokzatos őzbak*. Pilinszky János szerint az 1941-es könyvpiacon eseménynek számított megjelenése. Közel húsz bemutatás jelent meg róla a korabeli sajtóban. Életművének értékelésekor mindenkor figyelmet szentelnek ennek a kötetnek. Darabjai nemcsak szerkesztettségükben, témájukban különülnek el az eddigi rövidprózáktól, hanem műfaji sajátosságaik - a memoárszerű visszaemlékezés, a lírai hangvétel -, valamint esztétikai értékük alapján is.

A titokzatos őzbak. Történetek egy ember életéből[173] címen megjelent rövidprózák - *Elindul egy élet, A titokzatos őzbak, Sándor bácsi, Az én titok-karácsonyom, A vízileány, Játék, A régi ház, Tetők felé* - „néhány szelíden összehajló kisebb írás”[174].

Pilinszky János az időt, mint szervező elemet tartja fontosnak, az objektív idő elkülönülését a szubjektív, bergsoni időtől. A húszéves költő felfigyelt az efemer jellegű írásokra, az újszerűen „veszélyes és kétes” anyagra, mely épp ezért művészi hitelességű: „Érzékeny, szemlélődő lélek. Mondatai az álom varázshatalmával hatnak, mégis fegyelmezett, szigorú stílus ez. Emberek, városok és tájak tűnő hangulata él soraiban, mellékesen, mert csak egy fontos: a pillanat, mikor minden mulandó értéket és értelmet kap, csak egy pillanatra, de ennek a

[173] Wass A., *A titokzatos őzbak […].* 1941. 185.
[174] Kádár E., 1941. 62-63.

pillanatnak emléke - múlhatatlan. […] Veszélyes és kétes anyag, de szerzőnk kezében a legkisebb részletnek is művészi hitele van”.[175] Wass Albert prózakötete az idő fogalmát relativizálja.

Több kritikus próbálkozott műfaji besorolással. Pilinszky János szerint a kötet „*egy élet története novellák sorozatában*”.[176] „*Novellák* és a novellánál is párásabb *emlékek*; kagylózúgás” [177] - írja Kádár Erzsébet. „A természet magányában, élete tűnő képein csöndesen eltöprengő ember meghitt, mély férfihangú *vallomása* e könyv” - olvashatjuk négy napilapban is név nélkül.[178]

Féja Géza szerint „nem ad elfogadható eredményt e munka az önéletírás vállalkozására. A szerző ezt maga is érezhette, amikor egységes és kemény belső összetartású mű helyett *lazán összefűzött, epizodikus mesék*re bízta a maga életének megrajzolását”.[179] Mérő Mihály „*őszinte korrajzot*” vél felfedezni a hangulatos képek mögött: „Gyermekkorában bűvölete még gazdagabb *líraiság*gal önti el emlékeit és gazdag természeti képeit. […] Az örök Erdély él ebben a könyvében is, hamisítatlan szépséggel”. [180] Bóka László szerint a „finom

---

[175] Pilinszky J.,1941.
[176] Pilinszky J., 1941.
[177] Kádár E., 1941. 62-63.
[178] - -, *A titokzatos őzbak. Wass Albert regényes vallomása*. = Esti Kurír, 223. (1941. szeptember 30).
- -, *Vass Albert: A titokzatos őzbak.* = Nemzeti Újság, XXIII/226. (1941. október 4). 9.
- -, *Wass Albert: A titokzatos őzbak*. = Új Nemzedék, XXIII/251. (1941. november 4). 6.
- -, *Wass Albert: A titokzatos őzbak.* = Újság, VII/217. (1941. szeptember 24). 10.
[179] Féja G., 1941. 20.
[180] Mérő M., 1941. 160.

szállal egymásba font, különböző történetek is egységet alkotnak, mivel egyetlen személy tapasztalatai, sőt az ő szemérmes *vallomásai*. […] Az erdők világában egy magányos lélek kereng, a nomád tájba egy ázsiai módon szemlélődő lélek *töprengései* íródnak bele”.[181]

„Mindegyik novella a természettel intim kapcsolatban élő férfilélek *vallomása* az erdők, mezők, állatok életéről, úgy, ahogy az az évszakok fénytörésében megjelenik” [182] - írja Baróthi Géza. I. Gy. L. szignójú kritikus szerint „történetei elragadóan hangulatos ujjgyakorlatok inkább az *ön-életfejtő művészi pszichológiához*. A gyermekkor és ifjúkor tudatalatti érzésrétegeinek felderítése a *líra* szelíd lámpásánál”.[183] Bóka László szerint „Erdély olyan *balladá*knak a termékeny talaja, amelyeket a kihagyásos cselekmény jellemez, ahol az elbeszélések hiányát a csend tölti ki, az a csend, amelynek az értelmét már elvesztette az agyoniparosított városok embere, de amely még él azoknak a lelkében, akik fegyverrel a vállukon járják Erdély sűrű erdeit”.[184]

„Nem kimondottan vadászrajz, nem is útleírás vagy néprajzi megfigyelésekkel érdekesebbé tett vadászelbeszélés, hanem *egy igazi vadász énjének a tükre*, olyan, amilyennek a fiatal *magyar vadászirodalom* máris többel dicsekedhetik”[185] -

---

[181] Bóka, L., 1941. 821-822.
[182] B[aróthi] G., 1944. 137.
[183] I. Gy. L., 1941. 10.
[184] Bóka, L., 1941. 821-822. [Olaszból fordította Tusnády László].
[185] Vidonyi Zoltán: *A titokzatos őzbak*. = Nimród Vadászlap (1941. augusztus 1). 352. In: Danis I., 2008.

írja Vidonyi Zoltán A *Nimród Vadászlap*ban. (Kiemelések: a Szerző.)

Novellasorozat, mese, korrajz, ballada, vallomás, töprengés, vallomásos-pszichologizáló líra, vadászirodalom. A korabeli kritikusok sokféle megnevezéssel próbálkoztak a műfaj meghatározásakor. Maga Wass Albert a kötet elé írt bevezetőjében a mű keletkezésével kapcsolatosan megvallja, hogy élete „zagyva kavargásában" néhány olyan „hangulatra" tett szert, amelyekből megszületett egy nagyobb összefüggés felismerése, melyből „az írás gyönge selyemszálával papírhoz kötni" kívánt.

Néhány kritikus irodalmi hasonlóságokra irányítja a figyelmet. Féja Géza a könyvet Turgenyev *Egy vadász emlékiratai* [186] című írásával hasonlítja össze. Turgenyev hömpölygően ráérős történetfüzére szerkezet és tematika tekintetében rokonítható Wass írásaival. Baróthi Géza szerint a „gyengéd érzékenység, a természet képeinek kicsit elmosódottan puha akvarellja, a vadászélményeknek Bársony Istvánra [187] emlékeztető bensőséges előadása" jellemzik e kötetet.[188]

Szembeszökő párhuzamokat mutatnak az anyai ágon mezőségi származású nyírségi író, a második világháború után Ausztriába emigrált Ilosvay Ferenc (1914-1990) vadász témájú regényei (*Jó vadászatot!, Tizenkét ösvény*) és novellái (a kötetcímadó *Megfordul a szél,* A *„töröttcsülkű", Erzsi, Amíg*

---

[186] Turgenyev, I. Sz., 1953. 329.
[187] Bársony I. [s.a.]. 65.
[188] B[aróthi] G., 1944. 137.

újra kitavaszodik, Orozz, Jóska). Bár a Nyírség írója, történeteinek javarészt ez a vidék a helyszíne, témafeldolgozása, természetélménye, magyarságtudata hasonlóságokat mutat Wass Albertéval. Ilosvay szerint „ölni a lehető legegyszerűbb dolog. / Vadászni: szívvel átérzett, bölcsen meggondolt felelősség”.[189] Ha „a vadászélmény és a természetleírás, a természet működésének értelmezése voltak is elsősorban az alapszándékai”, megszólalt írásaiban a szociográfus is azáltal, hogy „a népéletet feltáró ihletettsége számos, már az időben elsüllyedt szokásra, karaktervonásra is rámutat a magyar népélet erdei, vízi, mezei ösvényein, terepein”. „A vadászat szembeszegülés a lét alapkérdéseivel”. Ilosvay számára a „művészet, a természet és a transzcendens istenélmény szintézisében örök és kerek a világ”.[190]

Bár azt gondolnánk, az őzbak és vadászat téma szűkebb körű és specifikus, Wassnál ebben a műben már a cím - „titokzatos” -, kulcs a teljes életművön végigvonuló motívum megfejtéséhez.

A magyar kultúra évszázadain „lassan, méltóságteljesen vonultak a szarvasok”.[191] *A csodaszarvas* mondától, Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításától kezdve Arany János *Rege a csodaszarvasról*, Bartók Béla *Cantata Profanáján* át József Attiláig, Nagy Lászlóig, Juhász Ferencig, Ferdinandy György *Szarvasok* című elbeszéléséig. Csathó Kálmán *Szarvasbőgés* című írásában valamikori vadászélményeinek prizmáján át világít rá a vadász-üldöző és vadászott-üldözött viszonylatára. A

---

[189] Ilosvay F., 1995. 7.
[190] Jánosi Z., 2004. 22-23.
[191] Erdélyi E.; Nobel I. 1993. 166.

két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban pedig Tabéry Géza építette a Bolyaiakról írt művészregényét a szarvasbika-motívumra, mely Tabérynál énkép: „Összefüggésbe kötötte életét a fejedelmi vaddal, s a tükröket egy eljövendő nappal, amikor ő is szembekerülhet az önmaga mélységes felismerésével”.[192] Jankovics Marcell külön könyvet írt az őz- és szarvasjelkép feltárása céljából: *A szarvas könyve*.[193]

Wass Albert életművében az őz sokrétű motívumként van jelen. Az önmegvalósítás, hivatáskeresés, az élet értelmének kutatása, fejlődés, mozgás, szabadság jelentésrétegeit hordozza. Szücsné Harkó Enikő szerint „a vadászat valóságos költői toposszá válik Wass művészetében”[194] (ld. a *Vérben és viharban* című fejezet).

Büjti László a kisebbségi sorssal hozza összefüggésbe a titokzatos őzbak nyomán járó ember kielégíthetetlen boldogságkeresését: „A titokzatos őzbak: a boldogság - a kisebbségi ember egyre csak keresi, kicsi falvakon, városokon, erdőrengetegeken át hajszolja, s csoda-e, hogy nem talál rá? Ha el is éri, kisül, hogy mégse az az igazi, valahol egészen máshol lehet, más tájakon, talán más világban s ezért súlyos nyugtalansága sohase hagyja el, mindig csak a ‘titokzatos őzbak’ nyomát kutatja. Az olvasó szívébe zárja ezt a sorsot, s mikor letette a könyvet, tudja, hogy nem egyhamar felejti el”.[195]

---

[192] Tabéry G., 1989. 129.
[193] Jankovics M.,. 2004. 355.
[194] Szücsné Harkó E., [2004]. 67.
[195] Büjti László, *Wass Albert: A titokzatos őzbak. - Révai. Budapest, 1941.* = Új Élet, 11. (1941). 335.

Kardos Tibor szerint „a boldogságra vágyó lélek sokkal inkább a természet csöndjében talál a ‘nagy élményre’, mint a zajos áradatban. Ott is csak egy-egy pillanatra érkezik el váratlanul és eltűnik visszavonhatatlanul, mint a ‘titokzatos őzbak’. […] A szerző érti a mágiát, amely az olvasóban ugyanazt támasztja föl, amit írója érzett: hogy a szürke napok nem elégítenek ki, valami több, valami nagyobb kell”.[196]

Féja Géza önsorsbemutatásként értelmezi az ‘őzbak’-ot: „mélyebb dolgot akar ábrázolni: a saját életét. […] Aki ilyen emberien tud tusakodni, az hihetőleg győz majd”.[197]

I. Gy. L. szerint az őzbak „a lelkes embernek a földön már el nem érhető, transzcendens vágyait szinte kézzelfoghatóan jelképezi. S művészi a kép, amikor így ír: ha majd őt magát teríti le a halál, a Teremtő is talán megáll mellette és azt mondja: ez sem az igazi”.[198].

Olasz nyelvű recenziójában Ladislaus Bóka, azaz Bóka László így ír: „Szimbólummá válik a titokzatos őzbak is, amelyet csak egy-egy pillanatra lehet látni az első vadászat során. […] ‘Még ma is látom - írja -, és olykor valójában nem tudom, hogy élő állat volt-e vagy látomás csupán’ - … minden látási élmény átalakul, és az író lelkében szellemi élménnyé válik.”[199]

---

[196] (Kardos Tibor), *Wass Albert: A titokzatos őzbak. (Révai.)* = Diárium, XI/12. (1941. december). 319.
[197] Féja G., 1941. 20.
[198] I. Gy. L., *Wass Albert: A titokzatos őzbak. (Révai kiadás).* = Református Élet, VIII/35. (1941. október 4). 10.
[199] Bóka, L., 1941. 821-822. [Olaszból fordította Tusnády László].

Mérő Mihály kisebbség-történeti összefüggésbe helyezi életérzés-értelmezését: a narrátor a gyerekkori árvaság magányát párhuzamba állítja a román impérium alatti elmagányosodással, a kisebbségbe került magyarság magára maradottságával. „A szüleitől elhanyagolt gyermek nagy magányától hajtva a természethez menekül, a tavakat keresi, órák hosszat elüldögél a nádasban, lesi az erdők csodálatos életét és az évszakok titokzatos lüktetését fákon, füveken, vizeken, állatokon keresztül. És amikor a román megszállás a másik nagy magánosság rácsaival vette körül, az erdélyi tájak ősereje élteti, és egyúttal kiteljesíti képzelet- és érzésvilágát”.[200]

„Sajátságos erdélyi lelkület”-ről beszél Bözödi György is: „A valóság elől való menekülés […] az üldözött magyar lelkiség mentését is jelenti, de Wass Albertnél ez a vonás sohasem csap át irredentizmusba, vagy fajgyűlöletbe, hanem a sajátságos erdélyi lelkület kifejezésévé válik”.[201]

Több kritikus nevezi szemlélődőnek, kontemplatív léleknek a szerzőt, akárcsak Bóka László, aki az életmű újfajta minőségére, árnyalatára irányítja rá a figyelmet. Erdély Európa irodalmi- és kultúrkörétől elkülönülő balladisztikus, babonás hitvilágát Bóka Lászlóhoz hasonlóan egy későbbi román kritikus, Stănescu, Constantin láttatja *A funtineli boszorkány* nemrégiben született román fordítása kapcsán. Wass Albert valamifajta kollektív emlékezetet kelt életre, amikor a regény cselekményének vásznán mozgatja szereplőit, akik „legenda *párájába vont tervezetek*, melyeket az író egy távoli, homályos,

---

[200] Mérő M., 1941. 160.
[201] Bözödi György, *Wass Albert: A titokzatos őzbak*. = Egyedül Vagyunk, IV/22. (1941. november). 33.

ködös emlékezetből keltett életre”.[202] Mérő Mihály az alakokról hasonlóképpen ír: „A remek természeti képek és hangulatok mögött *párától és ködtől súlyos emberek elmosódott körvonalai* tűnnek elő. De ahogy közelebb jönnek egy-egy pillanatra, az író éles fénnyel rávilágít önző és sokszor kegyetlen arcukra”.[203] Kádár Erzsébet szerint „Megismerünk néhány embert, kiket körülvesz, visszatükröz, teljessé tesz a táj, a ház, a szoba, melyben élnek, s a tárgyak […] Wass Albert írásaira egy alkonyati szoba csendje borul: sötétedik, az emberek félretolják munkájukat, *körvonalaikat* felisszák a bútorok dagadó foltjai, mégis érezzük az emberek gondolatait, s mintha az óra ketyegésében a szívverésüket hallanók”[204] (kiemelés: a Szerző).

Mindhárom szerző kiemeli az alakok vázlatosságát, alig körvonalazódó homályosságát. A narrátor mintegy mitikus múltba nyúl, onnan kelt életre típusokat, melyek magukon hordozzák a táj lenyomatát. Táj és ember egymást tükrözi vissza.

„Wass Albert apró zörejekre érzékeny hallással figyeli a világot, az évszakok öltögető munkája fölé hajol, a hangulatok tükre alatt látja a mélyvízi életet is […] Tájai nemcsak tájak, nála a természet bővízű folyam, az írónak s az emberi életnek igazi eleme, melyben hullámként továbbrezegnek az örömök és megtorpanások. […] Ezek a hősök mintha csak arra várnának, hogy minél gyorsabban visszatérhessenek a földbe. […] Egy emberélet szánalmas epizód”[205] - írja Kádár Erzsébet.

---

[202] Stănescu, C[onstantin], *„Trecutul nu se întoarce niciodată”*. = Adevărul, Bukarest, (2000. október 14-15). 3.
[203] Mérő M., 1941. 160.
[204] Kádár E., 1941. 62-63.
[205] Kádár E., 1941. 62-63.

Kardos Tibor lelkesen szól az író természetszeretetéről, arról az élményről, amit a természetben megnyugvó ember érez: „A földi dolgok és emberek lassan idegenekké válnak. Csak könnyen lebegő emlékek élnek itt meg, tiszta gondolatok, mély, tüzes színek. Wass Albert könyve a természetnek akkora szeretetével van megírva, szavai nyomán annyira tiszta érzések serkennek, hogy a jobb emberségnek igazi iskolája”.[206]

Gyermekkori emléket idéz a rajzszerű *Sándor bácsi* és *Az én titok-karácsonyom*. Az *Elindul egy élet* című elbeszélésben a narrátor a „legsötétebb gyermekkor”-ról vall, arról a „távoli korról”, amelyről „csak zavaros emlékei” vannak. (A később összeállított *Hagyaték* [207] című memoárkötetben további visszaemlékezések kapcsolódnak ehhez az elbeszéléshez.) A narrátor a kisgyermek perspektívájából láttatja legkorábbi élményeit: az árvizet, mely elsodorja és megsemmisíti játékállatait, istállóját, dombját, meghitt játszóhelyét. A gyermek vigasztalhatatlan sírással tiltakozik. Ez az árvíz az első vesztesége, mely előre üzeni, hogy későbbi élete folytonos megfosztottság lesz. Az anya elvesztésének élménye mellett apja szigora, olykor félelmet keltő megjelenése kíséri korai gyermekkorát. Apja ismételt házasságkötése számára a teljes árvaságot hozza. Mostohaanyja az „újmamá”-ra várakozó kisgyerek vágyát nem tölti be. Egyetlen megbízható társa Menyecske kutyája marad.

---

[206] (Kardos Tibor), *Wass Albert: A titokzatos őzbak. (Révai.)* = Diárium, XI/12. (1941. december). 319.
[207] Wass A., *Hagyaték […].* 1994. 324.

Az írás öngyógyító folyamata során a narrátori emlékezet veszteségek sorozatát hozza felszínre. Az édesanyát utoljára egy bécsi tartózkodás során látja, ahol magyarul tanul tőle olyan szavakat, mint 'motoszkál', 'selyma', 'himpellér'. Megtanulja, hogy a császárról másképp is lehet gondolkodni, mint ahogy otthon tanulta: Ferenc Józsefre lehet úgy is tekinteni, mint jó emberre, nemcsak gazemberre - ahogy azt apjától hallotta. Apjáról ellentmondásos, mégis objektív visszaemlékezés - finom lélektani elemzés - olvasható: „Apám olyan volt a családban, mint egy jószívű, léha, zsarnok császár. Véleménye parancs volt, s a vita feldühítette. Az ellenvélemény személyes sérelemszámba ment. Ítéleteiben sokszor kézzelfoghatóan tévedett, s bár tudtuk, hogy maga is belátja tévedését, mégis körömszakadtáig és felbőszülve védelmezte állításait, melyeket ő maga sem látott igazaknak. Ezért mindent reáhagytak, hogy ne bosszankodjon, s ez elbizakodottá tette. […] Apám nagyon szeretett engem, s én is nagyon szerettem őt. Mégis idegenek maradtunk egymás számára. Mert érintkezésünk lelkiekben felületes maradt. A lelki kérdések boncolgatása s a bennük való elmélyedés, a fejlődő lélek nyomon kísérése rendesen kényelmetlen feladat, s apám nagyon kényelmes ember volt"[208] - fogalmaz az elbeszélő frappánsan, csattanóval zárva a jellemábrázolást.

Minden viszonylagos - idézi fel a szerző a kisgyerekként megélt tanulságot, mely a fácántojások történetéből fejlik fel. Gyermekfejjel tapasztalhatja meg, hogy társadalmi osztálya, mely nemzetiségében is elkülönül a falu lakosságától, milyen ellenséges légkörben él a román ajkú faluban: Menyecske

[208] Wass A., *Hűség bilincsében II.* 2002. 122.

kutyáját bántalmazzák, s amikor védelmére kel, a nyílt utcán téglát dobnak utána. „Háború van” - érzi meg akkor a saját bőrén. Az elbeszélés hátterét az első világháborús események képezik. Ezt a történetet beleszövi *A titokzatos őzbak* című visszaemlékezésébe is. A gyermekként megtapasztalt magány, egyedüllét először kínzó számára, majd menedékre és vigaszra lel a természetben.

Kulcselbeszélés *A vízileány*. A tó partján ülő Árszintya bácsi bölcsessége áhítattal tölti el a gyermeket. Az öreg Árszintyának van a legszebb élete, számára az anyagi világ kétes értékű: hagyta, hogy mindenéből kiforgassa lánya, s ő csak ül a tó partján kunyhójában, teljes harmóniában a természettel, s vágyait, álmait vigasszá, életösztönzéssé transzponálja, s ábrándjai egy vízi leányról szóló mesében öltenek testet. Életmódja egy Wass Alberttel kortárs regényíró ismert magyar regényalakjára emlékeztet: Fekete István *Tüskevár* (1957) című regényében az öreg Matula hasonlóképpen tett-vett egész nap a tó partján, és ő is csak télen költözött be a lányához a faluba.

Árszintya, a mindent tudó vénember végső emberi kérdést feszeget: miért sodródik, vívódik az ember? A keleti emberek sztoikus bölcsességét adja át: élni, nem küzdeni, nem vágyakozni. Gyermeki várakozásban, de elvárások nélkül élni. Elvégezni a kire-kire rámért munkát, feladatot. Elégedettségből, lelki csöndből, Isten közelségének tudatából, s a benne való hitből fakad a boldogság - tanítja élete példájával az öreg halász. A halász vagy révész jelentéstartalma az életsíkok közötti átjárás, itt filozófiai kérdések boncolgatója.

Árszintya tele volt mesével: a hűtlen lányról, aki alatt beszakad a tó jege, s most is ott ül a tófeneken, meg a kapzsi Dajbukát úrról, aki le akarta ereszteni a tavat, hogy kiszedhesse belőle az összes halat. Mind megannyi monda - akár a székely Szent Anna tó vagy a torjai büdös barlang keletkezés-történeti mondái. Az öregember a mezőségi tavak keletkezését is egy mondához fűzi: „Valamikor egy nagy tükör volt az egész, de az emberek sokat nézték magukat benne, s hiúságukban gőgösek lettek és ostobák". (Wass Albert később írt meséiben is a világban levő bajok oka mindig valamilyen emberi fogyatékosság vagy gonoszság.) Akkor megharagudott rájuk Isten, s büntetve nevelő kezével a pompás tükröt pozdorjává zúzta. Néhány szilánkja a völgyek közé széthullt.

De leginkább a vízileányról beszélt az öreg, akiben „nagy rontás van" - akárcsak Selma Lagerlöf vízitündérében és Dovreboszorkányában, vagy egy másik kortárs erdélyi író főszereplőjében: Kemény János *Víziboszorkány*ában. Az ősi motívumok jelenléte a lírai novella jegye. Az esztétikai élményen túl a természetleírásokban feltűnő a prózaszöveg időmértékes lüktetése, a szöveg sorainak hullámzó, ritmikus váltakozása:

Szép, puha, / nagy csend / volt.

- u u / - - / -

Trilláit / fűzte / cifra cso- / korba fe- / jem fölött egy / részeg / nádirigó.

- - - / - u / - u u / - u u / - u - - / - - / - u u -

A természeti leírások nyugalmat árasztó hangulatát ellenpontozza az egyes szám első személyű tapasztaló hős

jelenléte: „Térdemen keresztben a puska”; „Sokáig ültem ott”. Az írás - lírai sajátosságai mellett - a drámai elbeszélés szerkezetére épült. Az expozícióban a Mezőséget és a mezőségi tavakat ismerhetjük meg. Az előtörténetből kibontakozik az öreg Árszintya élete, lányához való viszonya, s a társadalomból való visszavonultsága. A konfliktusforrást a vízileány okozza, aki Árszintya meséjéből - „legtöbbet mégis a vízileányról beszélt…” - belép a történetbe. Feszültségkeltő momentum Ferenc tragédiájának felidézése, akit elbolondított a vízileány. Ezután felível a cselekménynszál: „Egy nyáron, talán tizenhat éves voltam, ott bújtam újra luntrán[209] a nádast.[…] Nem kínzott semmi vágy, nem űzött semmi érzés, nem tépett szenvedély, szomorúság”, majd közvetlenül utána a tetőpontra jut: „És ekkor hirtelen hangot hallottam a nád között. Puha, halk leányhang dúdolt.” A fordulópontot a következő mondat jelzi: „aztán kettényílt a nádfal. És akkor megdermedt kezemben a rúd.” A zárás tragikumba hajlik: „Sokáig, sokáig nem láttam többet szelídnek az estét.” Ám a tragikumot a narrátor feloldja a tanulsággal: „Árszintya bácsinak igaza volt.” A titkokról fellebbenteni a tudás profán leplét fájdalommal jár. *A vízileány* kompozíciója révén emelkedik ki a többi elbeszélés közül.

Tematikailag hasonló Knut Hamsun *Az anyaföld áldása* című regényéből az alábbi leírás: „A vízben parányi halfiókák nyüzsögtek, melyek sohasem nőttek nagyobbra; éltek és meghaltak s haszontalanok voltak, én édes istenem, teljesen haszontalanok. Egyik este ott ált Inger a tavacska mellett s a tehénkolompokra figyelt. Nem hallott semmit, halálos némaság vette körül, de egyszerre csak az aquáriumból ének üti meg fülét.

[209] Luntre: rom. ‘ladik, csónak, bárka’.

Igen halk volt az ének, csaknem kivehetetlen és elhaló. A parányi halacskák éneke volt”.[210]

Motívumrendszer szempontjából a legkomplexebb elbeszélés a *Tetők felé* (1941). Áprily Lajos *Tetőn* című versének alapmotívuma jelenik meg: a völgy, mint a romlás, pusztulás, békétlenség - a civilizáció - szimbóluma, ezzel szemben a tető a megbékélés, az erkölcsi tisztaság és Isten közelségének helye. A romlás-motívumot egy későbbi, ugyancsak mezőségi író építi bele írásművészetébe; Sütő András *Advent a Hargitán* című drámájának alapmotívuma a Nagy Romlás, mely sokrétű jelentést hordoz: a kisebbségi létre kárhoztatott erdélyi, s szűkebb körben mezőségi magyarság nyelvi romlása, kulturális pusztulása, önazonosság-vesztése, meghasonlottsága.[211]

A Sütő-drámához hasonlóan a *Tetők felé* című elbeszélés első része is a kisebbségbe került magyarság létminőségét és életérzését közvetíti, alaptétele a műben repríz-szerűen visszatér. A havasok látványa, csábítása felébreszti a személyes elbeszélő vágyát a teljes értékű emberi élet iránt: „*Súlyos* éveket rakott vállunkra a történelem, s a fehér csúcsok *jogát másoknak adta*. Mi örvendtünk, hogy élhetünk *lappangva, s megkapaszkodva* a földbe, *hajlott hátú* dombjaink között. Csúcsokra vágyó természetünket *nyomorúságos küzdelem* koptatta s mindennapi *zaklatás*” (kiemelés: a Szerző) - határolja körül létformáját. A kiemelt kifejezések a leszorítottságra utalnak. Az én-elbeszélő Magyarországra tett kirándulását követően megtalálja a kellő távlatot, hogy értelmezhesse a szülőföldjéhez való viszonyát: ahol eddig idegennek érezte

[210] Hamsun, K., 1920. 165.
[211] Balázs I., 1996. 66.

magát, az az otthona, s akik az idegenségérzést keltették benne, csak „vendégek”: „Mert attól kezdve tudtam, hogy *elsőszülöttségi jogom* van a fehér csúcsokhoz, és nincs törvény és nincs hatalom, mely tőlük eltilthatna. És megindultam a csúcsok felé”.

Otthon élni, „ahogy lehetett”. Reményik Sándor sorai ismerhetők fel, aki *Ahogy lehet* című versciklusában és programversében „változott feltételek közt hirdeti a ‘karszti sors’, a ‘karszti föld’ lehetőségét, és 1935-ben meg azután sokan magukra ismertek benne, sokan vállalták sajátjuknak ezt az új jelszót”.[212] Ezt ismeri fel és érzi magáénak a narrátor is, amikor visszaemlékezik erre az időszakra: „Néha ravaszkodva, néha elszánt nekilendüléssel. Szorongva, küzdve, megalkudva, véletlenekre bízva magam, ahogy lehetett. Kapaszkodva, inat, izmot, körmöt szaggatva, majd meghúzódva, ha úgy rendelte az ész. Néha lopódzva, néha iramodva, de mindig fölfele. *Ahogy lehetett*”. Az élet vadászat, mely során az ember vadászból űzött vaddá válik, majd fordítva. Wass Albert múlt időbe teszi a programmá vált felszólítást - nemcsak távolít, hanem a megváltozott világra utal, a bécsi döntés során Magyarországhoz visszatért Észak-Erdély sorsának megváltozására.

„Minden útnak valahol vége van. S emberi tulajdonság, hogy az út végén visszafordulunk s eltűnődünk életünk értelmén. Addig nem, de akkor igen. Addig csak megyünk ösztönösen, s néha vakon is, egy nyom, egy cél, egy gondolat után.” A nyom kulcsfontosságú motívum Wass Albert

[212] Kántor L., [1992]. 52.

írásművészetében. A havassal való találkozás során úgy érzi, hogy megtalálta a nyomot, mely a titkok világába vezet.

Az erdő leírása a már kialakított Wass Albert-i antropomorfizáló séma szerint történik. A természet él, mesefigurákként mozognak benne a fák, hegyek: „*Élt* az erdő, s a hegy. Kereken, mindenütt, mintha *ezer szem nézett volna,* a fekete sötétségnek is *szemei voltak. Beszélgettek* titkos erdőnyelven a fák, *csápjaikat messze kinyújtották*, s a tisztás szűkült alattuk, *összehúzódott*." A kiemelt szavak a természet megszemélyesítését szolgálják antropomorf („élt az erdő") és zoomorf („csápjaikat messze kinyújtották") eszközökkel. Hasonlóképpen állatot jellemző tulajdonságokkal ruházza fel a hajnalt: „A hajnalt […] láttam megérkezni. *Állt* a patak partján, s deret terített a tisztás füvére. Hóharmatot *legelt,* s foszlott ködök keringtek körülötte." A hajnal képe békésen legelésző őzre, szarvasra asszociál - zoomorf eszköz, akárcsak József Attila *Eszmélet*ében a boldogság képzete („Ledőlt a puha, langy tócsába, / hunyorgott, röffent még felém").

A bükkfaerdő templomra emlékeztet: „Templomos bükkfaszálasban mentünk felfele. Olyan hatalmas volt fölöttünk az erdő, olyan súlyos, boltozatos és égben végződő, hogy csak mentünk és senki sem beszélt. Mintha roppant templomban jártunk volna, gótíves öreg dómban, hol Isten misézik."

A történet kulcsot ad a tudatos írói szerepvállalásához is: hőse fel akar jutni a tetőkre, hogy másoknak *elmondhassa,* amit lát. Ám azt, amit ott lát, nem tudja elmondani. Mert a hegytetők felett semmi sincs: „Álltam riadtan. Semmi sem volt, csak néhány négyzetméternyi szürke szikla a lábam alatt és erdő. És

csend. És én. És egyéb semmi. S reánk dermedve, mint sötétzöld igézet, a magány. Félelmes volt, szomorú és szép.” A döbbenet s az átélt csalódás gondolkodásra készteti: „az erdők titkait lent kell keresni”, mert fel már csak akkor érdemes az embernek menni, ha már megtanult mindent, maga mögött hagyott mindent, s „elnézhet az erdők feje fölött a messzeségbe, ahol semmi sem látszik, s ahol mégis keresni kell minden dolgok egyetlen értelmét”.

A Wass Albertnél egy évvel fiatalabb Radnóti Miklós (1909-1944) vallomására emlékeztet a táj leírása: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj” - majd e felütést követően leíráselemek sorjáznak: „annak mit rejt e térkép? Gyárat s vad laktanyát, / de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát; / Az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket, / míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg, / erdőt, füttyös gyümölcsöst, szöllőt és sírokat, / a sírok közt anyókát, ki halkan sírogat” (*Nem tudhatom,* 1944). Radnótinak a szülőföldhöz írt, szeretetittas vallomása az ellentét stilisztikai megoldására épül, s a megidézett szépség, érték miatti aggodalmat fejezi ki, akárcsak Wass Albert andalító, muzsikáló, felsorolás elvén alapuló leírása, a korábbi *Udvarház a dombon* című rajz. A *Tetők felé* című műben a szerző a táj, a szülőföld mély ismeretéről tesz tanúbizonyságot. Ezen ismeret birtokában tudhatja a tájat magáénak, aki a szülőföld apró részleteit, bárhol legyen is a világban, fel tudja idézni. „a hullámok alatt őzek és szarvasok legelnek, medvék alusznak, farkasok lopódznak. A zöld hullámok alatt valahol irtás rejtőzködik, vadászház lapul, patak kanyarog. A mozdulatlan fatetők alatt, a látható mélységnél is mélyebben lélegzik az élet, mozog, lüktet, küzd, bujkál és múlik. Aki ismerni akarja, le kell

menjen a mélybe, csapását megkeresse, odúit felkutassa. Váltóit megtalálja.” A második világháború előestéjén Wass Albertnek a szülőföldhöz írt kontemplatív soraiba féltés vegyül.

A „tetők felett” az élet értelmét kutató ember önmagával szembesül, s arra kényszerül, hogy a maradandó dolgokon elmélkedjék. Majd visszatér, s társainak arról mesél, amit *nem* látott. S felismeri a szó bűvös erejét, hogy általa többnek és szebbnek látszik az élet.

A következő történet, amellyel felduzzasztja a cselekményt, az első részben megszólaltatott „tetők felett”-téma reprízszerű, bizonyító erejű visszatérése. Egyben variációja és megerősítése az „ahogy lehet(ett)” gondolatnak. Történet a román világban nehezen szerzett vadászengedélyről, és vadásztörténet, immár az engedély birtokában. A vadász - ha küzdelmesen is, mint a mesebeli legkisebb királyfi - célt ér: megszerezheti vágyai tárgyát, lelőheti a szarvasbikát, ha túljárt az ellenfél - mesei hármasfordulattal: a román hivatalnok, a szomszéd vadász hajtója és a román csendőrőrmester - eszén. S a vad agancsát haza is viheti trófeának. A realisztikus mesekeretbe helyezett történet az őz-motívum kulcsa.

Tetőn című elbeszélésében a havassal való találkozás felismerések sorozata. „Olyan volt, mintha mindezt egyszer már láttam volna […], mintha messzi idegenből hazatértem volna” - a deja vue-élmény a tudat mélyéből tör fel. „A patak mellett egy őzbak állott. […] Ő volt, a régi, gyermekkoromban látott titokzatos őzbak. […] Vadászláz égetett, szerettem volna utánarohanni, s úzni az erdőkön végig, gerincről gerincre, míg valahol összeesünk mind a ketten.” Majd felfejti ezt a

motívumot: „Nimród fiainak legendáját juttatja eszembe ez az én csodálatos hajszám a titokzatos őzbak után.”

Az állat leírása figyelemreméltó művészi teljesítmény: „Gyönyörű volt. A széles hátú óriási állat, ahogy agancsos fejét haragosan rázva felém ordította féltékeny dühét. Mert másképp nem lehetett. A kés koccanását agancs-koccanásnak hallotta, s azt hitte, vetélytárs lopakodott a tehenek közé. / Gyönyörű volt. Mély, öblös hangja reszketett az erőtől, s reszkettek tőle a fák, a hegyek, a levegő, minden. Én is reszkettem […]”. Leginkább a szerelmi vágyra s a szerelem tárgyának birtokba vételére hasonlít a szarvas űzésének és elejtésének aktusa.

Ugyancsak az őz-motívumra építi e ciklus címadó novelláját is, *A titokzatos őzbak*ot. Ám ebben a történetben az őzbak leterítése már nem hatalmas vadászélmény, az állat inkább a kielégíthetetlen vágyakozás be nem teljesülésének szimbólumává válik. „Csak egy árva kis halott őzike volt, üldözött, szomorú, finom kis állat. Nem az, akit én kerestem.” Jóvátehetetlen tévedés volt megölni. Az ember szégyelli és megbánja tévedését. Az írás filozófiai hátterébe belejátszhat a belga Maurice Maeterlinck (1862-1949) kék madár-motívuma (*L’oiseau bleu*, 1909, magyarul: *A kék madár,* 1910), melyet 1940-ben ültetnek át filmregénnyé, és így ismerheti meg a magyar közönség. A kék madár a boldogság szimbóluma: „a Kék madarat nem kell távoli országokban kergetni. A Kék madár mindig velünk van, ha szeretjük egymást, és örülünk az élet legkisebb ajándékainak is. De mindig elrepül, ha bántjuk

egymást, ha irigykedve figyeljük a mások örömét. Mert a Kék madár maga a boldogság, és kalitkája: az emberi szív."[213]

A titokzatos őzbak című elbeszéléskötet igényt támasztott a korabeli olvasó és kritikus figyelmére. A narrátori kontempláció a természet titkainak feltárására és mélyebb önismeretre, önreflexióra késztet. Természetjárásának eredményét sűríti e lírai novellákba, melyek nem a teljesség igényével, ám mégis valamifajta önéletrajzi vonatkozású tablót festenek impresszionista, könnyed ecsetvonásokkal, hangulatokkal, olykor pregnáns őszi színekkel.

Jellegzetes motívumai, témakörei itt még erőteljesebben megmutatkoznak: a vadászat és az ehhez kapcsolódó őzbak-motívum, a rontás-, tető- és templom-motívum, a kontempláció, táj és ember kapcsolata, illetve a gyermekkor tematikája, valamint az írói szerepvállalás. A nyom-motívum az életmű későbbi szakaszában válik hangsúlyossá.

„Wass Albert prózája se szép, ha a székely elbeszélők ékes nyelvéhez mérjük. Nem könnyű, villogó, játékra hegyezett, csodát röpítő, mint Tamásié, s szinte fakónak érezzük, ha Nyirő lármás erejére, hasító havasi színeire gondolunk. Wass Albert mondatai lassúak, sokszor álmosak, mint a mezőségi dombok ködben, vagy fáradtan szelídek, akár egy munkás hétre derülő vasárnap. És mégis szép ez a próza. Egy táj él benne, mint Tamásinál is. A Mezőségről, ezekről az őszintén táruló völgyekről talán csak így, Wass Albert tompított fényű, nyugodt lélegzetű, komolyan egyszerű hangján lehet szólni. […] Prózája mindent érzésbe old, az érzés az a választóvíz, mellyel a percek

[213] Maeterlinck, M., 1991. 93.

nemesfémtartalmát előcsalja az idő zavaros vegyületéből. […] Wass Albert nem bont - párol. A tiszta hangra törekszik, a próza abszolút zenéjére, olyan zenére, melyben nem dallamok íve feszül, de a hang nemessége oldja fel s közli az írót és mondanivalóját".[214] Kádár Erzsébet kritikája az idő, a virtuális tér és az érzés szempontjából közelít Wass Albert prózájához. Írója prózaíró, publicista és kritikus, egyike azoknak - Szabédi László, Kiss Jenő és Dsida Jenő mellett -, akik értőn és érzőn ismertették Wass Albert írásait.

Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.

[214]Kádár E., 1941/I. 556-559.

Tavak könyve

Az erdélyi táj rejtelmes világa ihletforrás volt Erdély írói számára, akár lírát fakasztott, akár prózai művek kulisszájává vált. A két világháború közötti időszakban az erdélyi írók gyakran merítettek erőt, ihletet a tájból**.** Tamási Áron, Nyirő József, Kemény János írásainak különös komponense a táj, mely minden egyes író világában másként jelenül meg.

Nyirő József műfajt teremt az 1936-ban megjelent *Havasok könyve* [215] című novella-kötetével. A műfajt, de leginkább a rövidpróza-terjedelmű történetek ötletét ragadta meg Wass Albert is, aki látszólag mesefüzért írt. Ám a műfaji besorolás nem egyértelmű e meseköntösbe öltöztetett mikrovilág esetében. A mese mitikus tartalommal telik meg, akárha teremtéstörténet elevenedne meg az író tolla nyomán.

Egy másik tényező is közrejátszhatott a *Tavak könyve* keletkezésében: a harmincas évek derekán a Helikon munkaközössége meseírásra buzdította az írókat, s ennek egyik szorgalmazója épp Wass Albert volt, aki a mesének nagy fontosságot tulajdonított: „a falusi népnek igen nagy szüksége volna meséskönyvre” [216] - mondja 1937-ben, a tizenkettedik helikoni találkozón, s kéri, hogy a Hasznos Könyvtár szerkesztői vegyék figyelembe ezt az igényt. A mese fontosságára idős korában is felhívja a figyelmet, megemlékezve a trianoni döntés után a mezőségi - feketelaki, kispujoni és szentegyedi -

[215] Nyirő J., 1936. 276.
[216] Marosi I., 1977. II: 188.

magyarok összetartására: „Feketelakon, amelyik egy magyar község volt, ott megalakítottuk a magyar csoportot, […] összejöttek minden kéthetenként a magyarok, és életben tartották a magyar táncokat, a magyar népmeséket; például népmeséim egy része, ami megjelent, azt ott hallottam Feketelakon öreg magyaroktól, akik mondták, s még úgy is írtam le néha, ahogy az öreg magyarok mondták: 'Há' iszen mük mikor'… ez meg az történt."[217]

Wass Albert mesekönyvét többször is kiadták. 1943-ban jelenik meg *Tavak könyve: Kilenc mese* a Révainál Hincz Gyula tetszetős, a gyermeki fantáziát megmozgató rajzaival, 88 oldalon. Ezt követően a németországi Bad Wörishofenben adják ki újra 1946-ban. Az ötvenes években Buenos Airesben megjelent *Tavak könyve: Mesék* a Révai-kiadás mása. Wass Albert újrafelfedezésekor, 1998-ban jelenik meg a Dinasztia Kiadónál Adamikné Jászó Anna alkotó-szerkesztő munkájával. A szerkesztőnő vastag betűvel emeli ki a gyermekekhez szóló mondatokat, megjegyzéseket. A rajzok inkább valamely ornitológiai, zoológiai kézikönyvbeli illusztrációkhoz hasonlítanak: azt a szerkesztői szándékot tükrözik, hogy a gyermekkel a hal- és madárvilágot megismertessék. Wass Albertnek a *Vadász Újság*ban megjelent cikkeiből, valamint *A gazda ornithológiája I-II.* című előadásból kiderül, hogy alaposan tanulmányozta a madárvilágot.

A *Tavak könyve* párja az *Erdők könyve* (1947), mely először németül jelent meg egy évvel korábban, 1946-ban, már

---

[217] Wass A., *„Erdélyt nem lehet elfelejteni"*. [Maksay Ágnes; Tabacu Marius Wass Albert-filmjéből, *A látó ember* forgatókönyvéből közöl részleteket]. = Korunk online, (2002. december).

az emigrációban. A német verzió több kiadást ért meg, és sikert jelentett mind magyar, mind német nyelven. Az első német kiadás címe *Die Welt ist schön: Märchen vom Wald*, alcíme: *Ein Buch zum Vorlesen*, azaz 'A világ szép: mese az erdőről', alcíme: 'Felolvasásra szánt könyv'. Az első német kiadás éve, 1946 felveti annak lehetőségét, hogy a könyv még az erdélyi korszak ideje alatt elkészült, de a háborús viszonyok miatt már nem jelenhetett meg otthon - így az *Erdők könyve* is az erdélyi korszak művei közé sorolható. Ám ezt a feltevést Eva Wass von Czege cáfolja egy interjúban: [Németországban Albi] „először meséskönyvekkel kezdte: 1947-ben az *Erdők könyvé*vel, mert nem akart semmi olyat írni, aminek valami köze is van a politikához. Ezért írta az *Erdők könyvét*, de nagyon nehéz volt kiadni, mert nem volt sem jó papír, sem pedig kiadó. Ezért utaztam én Rosenheimba, mert ott ismertem a Torknitz kiadót".[218]

A korábban keletkezett és kiadott *Tavak könyve* mindösszesen egyszer jelent meg németül: az 1968-as hamburgi német nyelvű Matari-kiadást Eva Wass von Czege fordította, és Liesel Lauterborn illusztrálta. Eva Wass von Czege szerint „nagyon-nagyon vásárolták ezeket a könyveket, s a német kiadás is rövid idő alatt elfogyott […]. Rengeteg levelet kapott Albi. Odavoltak ezekért a könyvekért. Nagyon jó kritikák

[218] A német verzió több kiadást ér meg: 1946-ban Karlsruhe, 1947-ben Stuttgart, s talán - ellenőrizetlen adat - ugyanebben az évben sikere folytán újranyomtatta a Rosenheim-i Torknitz kiadó. 1967-ben ismét kiadták Hamburgban, ezen feltüntették a fordító személyét, Eva Wass von Czege-t, illetve a kötet illusztrátorát, Liesel Lauterbornt. Az *Erdők könyve* sikert jelentett mind magyar, mind német nyelven.

jelentek meg róluk…”[219] Sajnos, a német nyelvű kiadások sajtóvisszhangjáról nem tudunk [a Szerző].

Miben rejlett a német és magyar mesekönyvek sikere? Wass Albert a *Tavak könyve* megírásakor már több éve, 1936-tól, azaz Vid fia megszületése óta gyakorló szülő. A gyermekek iránti szeretete, jósága érződik a mesékből. Elbeszéléseinek lendületét a gyerekkorában bölcs, öreg parasztoktól eltanult, elapadhatatlan mesélési vágy, az örök bölcsességek továbbadásának vágya hatja át. Nyelve, stílusa az élőbeszédhez közelít. Az eredeti magyar szövegek - a német fordítással ellentétben nem felolvasásra, hanem - elmesélésre valók (a német alcím „*Ein Buch zum Vorlesen*”, azaz „felolvasásra szánt könyv’).

A könyv korabeli fogadtatása szűkös, ám lelkes volt. Balla Borisz kritikája negatív, egyedül az illusztrátor munkáját méltatja: „a szerző mindenből tanulságot óhajt levonni. Ez ép olyan zavaró, mint az olvasó állandó megszólítása. Mintha attól félne az író, hogy az olvasó figyelme elkalandozik, és ilyen úton kell azt visszaterelni. És ha gyermekek számára íródott a könyv, amire gügyögő hangja utal, minek az utolsó mese a tó vigasztaló erejéről? Ezt ők még úgysem értékelik. Gyönyörűek és valóban meseszerűek azonban Hincz Gyula egészoldalas rajzai.”[220]

Wass Albert pedagógiai szándéka, amellyel a gyermekekhez kíván szólni, egyfajta örökséget hagyni nekik, egyértelmű, mégis ma - a Wass-életmű egészét vizsgálva, annak összefüggéseibe helyezve a *Tavak könyvé*t -, megállapítható,

[219] Szabó T. Á., 2004. 149.
[220] B[alla] B., 1944. 91-92.

hogy nem gyermekirodalmi műfaj ez, nem lehet kizárólag a gyermekmese vagy gyermekeknek szóló mese kategóriájába sorolni. Ha a gyermekek rá tudnak hangolódni, ez a gyermeki lény intuíciójából, világérzékeléséből, nem pedig értelmi szintű elfogadó- és befogadóképességéből fakad. Gyermekeknek szólnak Wass Albert meséi is - feljogosítja erre őket a megszólítás, a színes, ízes, fordulatos stílus, akárcsak Weöres Sándor verseinek zeneisége, ritmikussága, gyönyörű, művészi szókincse. Ám hogy csak gyermekeknek szólnak-e Wass meséi vagy Weöres „gyermek"-versei? Aligha. Nekik is - talán.

„*Mesekönyv*e kellemes és vonzó meglepetés: első írásainak üdesége, szép és behízelgő természetlátása elevenedik föl benne, egy csendes és mély poézis, amelynek hatása alól nehezen vonhatjuk ki magunkat" [221] - írja Baróthi Géza összefoglalva Wass Albert írásainak főbb jellemzőit. Tóth Béla szerint „*A mesék* egyik legfőbb varázsa, hogy sohasem szakadnak el a valóságtól: annak éles megfigyelésén alapulnak. Ami itt történik, az tulajdonképpen a *valóság tündériesítése*. Kedves varázslat, amilyeneket Szille csinál a könyvben. Ezért van, hogy a felnőtt is érdeklődéssel és gyönyörködéssel tudja követni a természetnek ezt a megelevenítését".[222] Tóth Béla a rövidprózákat a tündérmese kategóriába sorolja, megemlíti Andersen nevét, akinek *A kis hableány* című meséjével több hasonlóság is felmutatható (szereplő, szerető környezetből való elszakadás, világjárás, varázslat), - bár Wass tündérmeséje kevésbé tragikus, kevésbé tükrözi azt a kozmikus kivetettséget és magányt, melyet Andersen hableánya él meg. Andersen

[221] B[aróthi] G.,1944. 137.
[222] Tóth B., *Tavak könyve.* 1944. 256.

mesefigurája megszeg valamifajta ősi rendet: tündér létére emberbe szeret bele, de nem talál viszontszerelemre, s tettének következménye törvényszerű pusztulása. Az önfeláldozás motívumával Wass meséiben nem találkozunk. Nála fejlődéstörténetek bontakoznak ki.

Tóth Béla kritikája élesebben folytatódik: „A könyv egyedüli hiányának érezzük, hogy az események kissé lassú menetűek, s nem elég fordulatosak. A mesék nyelve is nyugodt, tiszta, mint a tavak tükre. Mesélő, a meseszerűségnek minden erőltetése nélkül, a közvetlen beszéd erejével adván a *mesélés illúzióját*." A „mesélés illúziója" azt jelzi, hogy a szövegek műfaji besorolása bizonytalanná válik. Kiemeli Wass Albert természet-kontemplációját, mely lírai alkatának sajátja. Az emberek ábrázolása itt - az eddigi regényeivel szemben - a természeti világ szereplőinek antropomorfizálására vált át - ez az állatmese sajátossága. A mesefigurák emberi tulajdonságokkal jelennek meg, „azonos cselekvéseket tulajdonít embernek, állatnak, tárgynak" [223] - ez pedig a varázsmese sajátossága. A mesélő a mesélés illúzióját adja, tehát a népmesékre jellemző szájhagyomány útján történő továbbadás csupán illúzió. A narrátor jól megszerkesztett, irodalmi műfajt kínál - elsősorban - olvasásra.

Szombathy Viktor szerint „*Ifjúsági könyvek*ről ritkán szokott megemlékezni irodalmi folyóirat; annyira tökéletes, szép írások s oly magasan emelkednek a szokványos *gyermekmesék* fölé". Hogy mi az, ami miatt ez a meséskönyv kiemelkedik? „*Költő* írta, mélyen érző ember, az, aki nem csak

[223] Propp, V. J., 1995. 14.

látja a természetet, hanem lelkével érzi is a madarakat, nádasokat, a halakat, amely ember, természet és Isten között él időtlen időktől s élni fog örökig. Mintha önmagának írta volna e meséket, semmiképpen nem avatatlanoknak, akik […] a mesében csak gyors cselekményt kívánnak s nem titokzatos összefüggéseket; […] a benne mosolygó költői gondolat és magasabbrendű természetszemlélet miatt csaknem annyi felnőtt fogja szívesen kézbe venni, mint gyermek”.[224] Szombathy Viktor felismerte a későbbi Wass-regényekben - *A funtineli boszorkány*ban, az *Elvész a nyom*ban, a *Hagyaték*ban, *A rézkígyó*ban - feltáruló titkot, mely a természeten keresztül a transzcendentálist is bevonja művészi világába, s kapcsolatot létesít Isten és ember között. Wass Albertnek - néhány korai versét leszámítva (*Látható az Isten*) - alighanem ez az első műve, melyben megmutatkozik közvetítői képessége. „Mintha önmagának írta volna” mondat, illetve az „avatatlanok” és a „titokzatos összefüggések” kifejezések utalnak a transzcendentálissal való kapcsolatra. Az ismertetés egy fontos műfaji megjelöléssel folytatódik: „költő nyilatkozott meg e kilenc *nádimesé*ben (kiemelés: a Szerző), költő és bölcs ember. […] Pompás nyelvezetéért is érdemes elolvasni ezt a könyvet, s azért a mély emberségért, amely minden sorában ott csillog. Többször kell elolvasni egymásután, hogy finom ízeit érezhessük, s hogy még sokszor emlékezhessünk vissza rá”.

Mesekönyv, ifjúsági könyv, gyermekmese, tündérmese, poézis - a kritikusok így határozzák meg a műfajt.

---

[224] Szombathy V., 1944. 372-373.

A posztumusz-kiadáshoz Adamikné Jászó Anna szerkesztő utószót, ajánlást készített „Kedves Tanító, Kedves Szülő!” megszólítással.[225] Magyarázatképpen írja, hogy a *Tavak könyvé*ben a szerző „szülőföldjét, a mezőségi tájat örökíti meg, sok apró tavával, ahol Herman Ottó is figyelte a madarak és a halak életét. Ajánljuk ezeket a meséket azoknak, akik együtt élnek a természettel, akik a természet védelmére tették fel életüket […]. Ajánljuk továbbá a tavak meséit azoknak, akik szeretetre, erkölcsös magatartásra akarják nevelni gyermekeiket. Ajánljuk a vízi történeteket azoknak is, akik szeretik a ritmikusan lüktető nyelvezetet, az igazi szép prózát”. Majd a szerkesztő pedagógiai szempontú olvasási javaslatokkal él: „Elsősorban a mesék felolvasását javasoljuk, éppen a ritmus érzékeltetése miatt. Természetesen örülünk, ha minél több kisgyerek magának olvasva is élvezi a tavak életének a leírását. Olvasását megkönnyítik a képek, hiszen többségük nem is ismerheti ezeket a madarakat”.[226] A folyamatolvasás elősegítése végett kiemelésekkel él a szerkesztő. „Figyelj jól ide! Legelőször is azt kell megmondjam...” - kezdődik a legelső mese. Adamikné Jászó Anna kiadásában vastagon szedett megszólítások didaktikai célzatú cselekvésekre ösztönöznek: „Le is rajzolhatod egy darab papírra, hogy magad is lássad, milyen rendes palota volt az”; „(ezt jól teszed, ha odarajzolod)”;

---

[225] Adamikné Jászó Anna épp e mesegyűjtemény kiadása előtt lépett személyes kapcsolatba az íróval, akinek nagy örömet szerzett, hogy könyvét ismét kiadják Magyarországon. Az Adamikné Jászó Anna által szerkesztett *Magyartanítás* című lap márciusi számát Wass Albert-különszámként adták ki a kötet megjelenésével nagyjából megegyező időben. Sajnos, az idős író 1998 februárjában távozott az élők sorából, így ezt nem érte már meg.
[226] Wass A., *Tavak könyve.* 1998. 68.

„Ebből is láthatod, hogy a ponty jóindulattal volt, csak éppen félt a hatalmas Tókirálytól”. Hol rajzolásra biztatja a gyermekeket, hol emberi tulajdonságokra irányítja a figyelmet („Tetszett a héjának a hízelgés, és ebből láthatod, hogy alapjában véve elég ostoba madár volt”, hol pedig életbölcsességeket, tanulságot szűr le („Látjátok, barátaim, hogy nemcsak lábbal, szárnnyal és ügyességgel lehet első valaki, hanem ésszel is”, hol pedig tanít („A Jóisten semmit sem szeret olyan nagyon, mint a hűséget”), vagy nevel („Habár ő magát sokkal különbnek tartja valamennyinél és ezt nyíltan beszéli - akkor is, ha nem kérdik -, és ez nagyon neveletlen dolog”).

A mesék alaphelyzete valamifajta világteremtés előtti káosz, ezt népesítik be az állatok, melyek életét természeti törvények szabályozzák. A szereplők próbatételeken mennek keresztül, amelyeket képességeiknek megfelelően állnak ki, a próbák során kristályosodik ki jellemük, nyilvánul meg alaptermészetük. A mese műfaja mellett szól az a tény, hogy Wass Albert azonos cselekvéseket tulajdonít embernek, állatnak, tárgynak.[227] A csodás tartalmú mesék állatokról szólnak - így tipologizálásuknál felmerülhet a *csodás tartalmú mese*, ill. az *állatmese* kategória. Az antropomorfizált állatszereplők a fabula műfajára is utalhatnak. Ám a cselekmény számbavételekor a *novellaszerű mese* is szóba jöhet. A mesei úton levés jellemző a kicsi ruca történetére, aki megneheztelt a családjára, és elindult szerencsét próbálni.

A teremtett mikrokozmosz bemutatása a mese műfaján túli lelemény - így *mese formájú mítosz*ra is gondolhatunk. Ám

[227] Propp, V. J., 1995. 14.

felmerülhet a *mese formájú novella* is - mint műfaj (kiemelések: a Szerző). A mesélő állandó jelenléte a szövegekben, amint eltávolítja a szerencsét-próbálót, aki méltó jutalom elnyerése helyett emberi bölcsességre tesz szert és helyes viselkedésformát sajátít el a viszontagságok során, pedagógiai célzatú. A szövegek leíró részei cselekményhordozók, a reflexív-magyarázó, példázatos részek pedig didaktikusak.

Az *Első mese* a mese műfaj köntösébe öltöztetett *teremtéstörténet*: „a Jóisten megteremtette a Tavakat, s azokat a népeket, akik a tavakat lakják". E mikrovilágot a mezőségi tavak alkotják, melyek egyike épp a szentgothárdi uradalom része volt. Ezek a tavak „furcsák és álmodozók, hogy aki látja őket, önkéntelenül valami szépet és kicsit szomorút kell érezzen". Aztán a Jóisten megteremtette a tó partján a nádast, majd egy marék kavicsot dobott a tóba, azokból lettek a halak, a nádi állatok és a vízimadarak. Csak ezután hozza létre a vizeket a *Genesis*-szel ellentétben, ahol Isten az ősállapotban már meglevő vizek mellé teremt világot: „A föld pedig kietlen és puszta vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett"[228] - olvasható a *Bibliá*ban. A *Tavak könyvé*ben az élőlények után következnek az égitestek: „Az égre felakasztotta a Napot és a Holdat, Álomhozót, az esti csillagot és Hajnalhozót, a reggeli csillagot, és rájuk bízta a nappalt meg az éjszakát, s a nappalnak meg az éjszakának a gyermekeit: estét és reggelt" - emlékeztet a bibliai teremtéstörténet ritmikusságára az este és a reggel, mellyel a bibliai szöveghez hasonlóan a természeti élet váltakozását érzékelteti. Az ószövetségi szövegben a napszakok váltakozása - „és lőn este és lőn

[228] *Biblia: Mózes I.* 1:5-31.

reggel”[229] - a napok elteltét érzékelteti. Wass Albert szövegében az égitestek és a napszakok a cselekvéshordozók - akárcsak *A kenyér útja* című meseszerű novellában az évszakok.

A nádi manók - valamifajta angyalok - „a Jóisten megbízásából” tanítják meg az állatokat, hogy elvégezzék a „dolgukat”: a madarakat repülni, az állatokat szaladni s a halakat úszni. „A rucát hápogni, a gémet halászni, a menyétet vadászni, a vízirózsát virágozni, a nádat nőni s a bíbicet jajgatni”.

Az ilyen módon benépesített mikrovilágban indul a cselekmény: Tókirálynak és lányának, Szillének a története, aki unatkozik szerető apja mellett, s vágyakozik „a tavak alatti nagy tó”-ból a felszíni tavakba. Ám hiába kéri a csukát, hiába kérleli a pontyot, azok a Tókirálytól való félelmükben nem merik elvinni őt vágyai helyszínére, mígnem Szille találkozik egy „furcsa kis zöld halacskával”, Kosztrussal. Ez a tófeneken bóklászó kis hal megsajnálja Szillét, s elviszi őt a felszíni tavakba - mintegy felszállás az alvilágból. Csakhogy az emberek világából nincs visszatérés. A szülői felügyeletet független élettel, önállósággal felcserélő lány Andersen hableányára emlékeztet. Míg Andersennél a sellő életével fizet szerelméért, Szille a felszíni tavakban gondoskodó szülőpótlókra talál. A lány nem válik felnőtté, hanem továbbra is gyermeki ártatlanságban marad. Egy vízirózsa kínálja fel virágát lakhelyül, s a tó összes élőlénye ígéretet tesz, hogy érte munkálkodik.

Az egyedüli diszharmonikus hang e paradicsomi létezésben a kígyóé - akárcsak a bibliai történetben: „Valóban

[229] *Biblia: Mózes I.* 1:5.

nagyon okos vagy te, tündér, és nagyon hasznos ígéreteket tettek neked a többiek. De én nem tettem neked semmiféle ígéretet, és én is vagyok olyan okos, mint te, de lehet, hogy okosabb. Te nekem nem ígérhetsz olyasmit, amiből hasznom lehetne, és így én sem ígérek neked semmit. Lehet, hogy jóbarátok leszünk, s lehet, hogy ellenségek leszünk, de nekem ez egészen mindegy lesz.”. A kígyó szavai a felnőtté válással járó felelősségvállalásra utalnak. Szille kiesik egy pillanatra a biztonság állapotából. Ám a hold enyhíti a fenyegetettséget: „Ha őrködni fogsz a tó békessége fölött, akkor abban a pillanatban, hogy engem meglátsz, ha akarod, varázslatot tehetsz”. A Tókirály is varázslatot tett bánatában, amiért lányát elvesztette: némaságra kárhoztatta a halakat.

A mesemondó kiszólásai - „ha nem hiszed, keress meg egy halat a tóban, és kérdezd meg tőle, magától” - a mesehallgatók figyelmét hivatottak ébren tartani. A csodás mese tanító szándékú, ugyanakkor a narrátor csodálatát fejezi ki a természet szépsége, bősége iránt. A kicsiben leképezett teremtéstörténetben felfedezhető a narrátor szándéka: teremtő szerepben lép fel. Szereplői csodás lények és állatok: Tókirály, Szille, a tündér és a tó beszélő, ember módra gondolkozó, cselekvő élőlényei, valamint a víz, a hold és a csillagok. E mikrovilág népesíti be a mesebeli színhelyet, melynek gyermeki érintetlenségét, a benne élők ártatlan tudatlanságát megtöri a kígyó: ő is okos, akár a tündér, s magánál okosabbat nem tűr. Ebből a konfliktusforrásból bontakozik ki a következő mesékben a bonyodalom. A két ellenséges tábor: a kígyó és Szille, valamint Szille segítői varázseszközöket alkalmaznak. Míg a kígyónak józan racionalitása, okossága a fegyvere,

Szillének okossága mellett a varázslat hatalma segít. Szille harci eszköze tündér mivoltában rejlik.

A *Második mese* kezdetén tizennégy fajta vízimadarat sorakoztat fel a narrátor, mint a mese szereplőit - valóságos ornitológiai gyűjtemény: hóda, vadruca, búvár, gém, nádirigó, szélkiáltó, bíbic, póling, sárszalonka, vízityúk, csér, partfutó, nádiveréb, bölömbika. A madarak emberi tulajdonságokkal rendelkeznek: a hóda beszédes, a vadruca lusta, a búvár komoly, a nádirigó énekel, a bölömbika bölcs, a gém hosszúlábú, a nádiveréb szemtelen, a bíbic hetyke. A német fordításban a madarak neve figyelemreméltó: das geschwätzige Bläßhuhn, die unbeholfene Wildente, der ernste Taucher, die singende Wasseramsel, die weise Rohrdommel, der langbeinige Reiher, der freche Rohrspatz, der kecke Kiebitz.[230]

A kígyó - az örök békételenség-keltő - ismét viszályt szít: arra biztatja a madarakat, hogy válasszanak királyt, és „világszép madarak”-nak szólítja őket. A zsidó-keresztény kultúrkör szimbolikájának megfelelően itt a csábító, hízelgő szerepében lép fel. A hatalomra törés és a hatalom gyakorlásának igézetében a kígyó a madárvilágban bábeli zűrzavart kelt: „És olyan éktelen lárma keletkezett abban a percben, amilyen még nem volt addig a tavakon soha”. A lármát és verekedést Szille csengő nevetése szakítja meg, aki béka- és tücsökzenével, szúnyogzümmögéssel csitítja le a viszálykodókat. A madarak táncolni kezdenek - kultikus levezetése mindenfajta indulatnak, érzelemnek.

[230] Wass, A. Czege von, 1968. 78.

A szövegek szerkezetére jellemző, hogy a teremtéstörténet során az egyszer már kialakult és legitimizált állapotot a mesemondó elismétli immár állandósult formában: „És attól kezdve mind a mai napig” úgy történik, ahogy elmesélte. Ismét ráirányítja a figyelmet a mesealakokra, láttatja a madarakat, a bölcs bölömbikát, a tavirózsát, hallani lehet Szillét, amint elindítja az esti koncertet naplementekor, s a nádas muzsikálni kezd. Ám a madarak táncát és a tavirózsa kelyhében ülő Szillét, valamint Kosztrust, aki csónakázni viszi Szillét, csak akkor láttatja a narrátor, ha olvasójának-hallgatójának „nagyon éles lesz a szeme és nagyon tiszta” - azaz gyermeki vagy látnoki tisztaságú. Csodát látni, kapcsolatba lépni a világmindenséggel: ehhez gyermeki tisztaság vagy látó szem kell - sugallja a narrátor.

A *Harmadik* mese egy bűn elkövetése folytán a paradicsomi állapotból való kiűzetés története és egyben az évszakok kialakulásának mondája. A meleg, kellemes éghajlati viszonyok zorddá válnak - ez a bűn következménye -, beköszönt az ősz, majd a tél. Egy Gonosz nevű, unatkozó manó viszályt szít, s ragadozásra tanítja a héját, a menyétet és a rókát, mire azok nagy vérengzést visznek véghez a tó apró lakói közt. Szille varázslattal megvédi a tó lakóit: „bűvös vonalakat rajzolt a vízre meg a levegőbe, ezekből lettek a piócák és a denevérek”. Varázsigét is dúdolt; azóta vonít a róka a teleholdkor.

Menyét, ne bántsd fészkeiket,

héja, ne bántsd csibéiket,

hold, a fényt varázsba szőjed,

álnok rókát megkötözzed.

Ez a ráolvasás Shakespeare *Szentiványéji álmá*ból Pukk bájoló szövegét idézi: „Hé! Kölök! Tartsd a szemed: / Hintem rá e báj-levet; / Majd ha ébred ez a szem, / Űzze álmát szerelem”.

A Jóisten büntetésből, amiért a tó lakói nem éltek békességben egymással, megszünteti a paradicsomi létállapotot: „De még abban az órában olyan hideg szél kerekedett, hogy a madarak és az állatok mind fáztak és csodálkoztak, mert még addig nem ismerték a hideget”. A madarak sorra felkerekednek és délre repülnek. „Nem értették ők sem, hogy mi ez, de valami roppant nyugtalanságot éreztek, és tudták, hogy menni kell valamiért, valahová”. „Ez volt a világon az első ősz.” Gonosz manót pedig, aki unalmában rosszra tanította az állatokat, azzal bünteti, hogy a legtöbb munkát kell elvégeznie: „Neki azt a dolgot adta a Jóisten, hogy járja végig a vizeket, és húzzon reájuk vastag jégruhát, hogy ne fázzanak azok, akik a vízben vannak”. A paradicsomi boldogságot és önfeledtséget a megfosztottság - világteremtés előtti sivárság, élettelenség - állapota váltja fel: „És olyan csend volt és olyan elhagyatottság, hogy Szillének összeszorult a szíve, s a halott virág kelyhében lassan visszaszállott a víz alá. Ez volt az első tél a földön”.

Szille Kosztrust küldi útra, hogy keresse meg a Jóistent, és kérjen a nevében bocsánatot az állatoknak. Kosztrus pedig - a mese tipológiájának megfelelő legkisebb királyfi - azaz a legkisebb hal a Jóisten elébe járul. „Sokáig járt, amíg megtalálta, de a végén mégis meg kellett találja, mert a Jóistent mindenki meg tudja találni, ha keresi, még a legkisebbik hal is”. A keresztény szellemű tanítást egy másikkal toldja meg a mesélő: a Jóisten elmosolyodik a kicsi hal láttán, aki „olyan hosszú-hosszú utat kellett megtegyen, hogy jóvá tegye mind azt a sok

rosszat, amit a föld állatai egy év alatt a Jóistennel szemben elkövettek". A kis hal látványa mosolyt fakaszt, hűsége meggyőz. A Jóisten mosolya megolvasztja a jeget. Tavasz lesz, majd nyár, s elindul az évszakok körforgása, majd állandósul ez az állapot.

A *Negyedik mesé*től fogva a mesefiguráknak, azaz a madaraknak és halaknak állandósul a nevük: Csupafej a jégmadár, Kelep úr a gólya, Tik a hóda, Lenge a csér, Villáska a fecske, Szigonycsőr a búvár, Piu a partfutó, Villám a vércse, Krekk a sárszalonka, Mámi a vadruca, Hószakáll a cinege, Nagyfogú a csuka, Hosszúláb vagy Laposfej a gém, Csirip a nádiveréb, Göcs a földikutya. Ebben a mesében egy vetélkedő történetét olvashatjuk, melynek tanulsága: többet ésszel, mint erővel. A jégmadár - neve, Csupafej utal eszére, de ugyanakkor szerény fizikai képességeire is - megnyeri a madárvetélkedő minden számát, az úszást, futást, repülést és fészeképítést azzal, hogy minden versenyszámhoz a leginkább alkalmas állat segítségét kéri. A történet végén pedig nagyvonalúan segítőinek adja át az átvett díjakat. A mese pedagógiai szándéka félreérthetetlen.

Ettől a mesétől fogva a narrátor megvonja a figyelmet a megteremtett mitikus kerettől, és önálló mesevilágot kelt életre. Bár a mitikus keret továbbra is él, már nincs különösebb jelentősége, az elbeszélő a figyelmet a cselekményre irányítja, az állatok életének epizódjaira. Nem a természet nagy, mondaszerű történései dominálnak, hanem az állatok cselekedetei.

Az *Ötödik, Hatodik* és *Hetedik mese* nagyon hasonló témájú: a többiektől elütő, a többi közül kiváló rebellis története. Az *Ötödik mese* leginkább Andersen *A rút kiskacsá*jára emlékeztet. Csámpás, a tökéletlen rucafiú, megelégeli, hogy mindenki okítja, és világgá megy. Vándorlásának mulatságos története során eszével, talpraesettségével, azaz „neveletlenségével" vágja ki magát a legszorongatóbb helyzetből is. Története utazás héjafészekbe, az ember udvarába, majd egy rókalyukba. A bagoly jó szándéka, hogy nem eszi meg, a gém megbocsátása, mellyel elfeledi, hogy Csámpás őt Laposfejnek csúfolta, kisegítik az életveszélyből, és szerencsésen hazatérhet. „Azóta békében él a többi rucával együtt, és már nem éppen olyan haszontalan, mint volt - de egy kicsit azért még mindig haszontalan -, és már nem olyan szemtelen, mint volt - de egy kicsit azért még mindig szemtelen…". A mesehallgató vagy -olvasó gyermek biztonságérzetét fokozza az ismétlődés, ill. hozzásegít a memorizálásához. A mese tanulsága: nem árt ugyan óvatosnak és alkalmazkodónak, azaz „szófogadónak" lenni, de az életben az viszi valamire, akiben megvan a bátorság: azaz a lélekjelenlét, a fürge ész, a ravaszság és az életrevalóság.

A *Hatodik mese* a „legneveletlenebb békasüvölvény"-ről szól, aki „zöld volt és pöffeszkedő, és nem csinált egész nap semmi egyebet, mint hogy ült a nagy és iszapos tó keskeny partján, és mindenkinek a dolgába beleszólt". Tapintatlan kérdezősködéséért és tolakodó kíváncsiskodásáért - „miért cipeled mindig a hátadon azt a csúnya teknőt?" -, a bölcs teknősbéka megleckézteti: a béka büntetése, hogy azóta ugrálnia

kell, hiszen őt - a teknősbékával szemben, melyet a páncélja véd -, csak fürgesége menti meg az állandó életveszélyből.

A *Hetedik mesé*ben „szó lesz egy összeférhetetlen és veszekedő madárról, amelynek Veszekedő Cankó a neve”. A madarak megbüntetik Cankót kellemetlenkedő viselkedéséért, és itt már Szillének kell beavatkoznia, hogy a rossz természetű madarat megmentse: dús tollazatot varázsol rá, hogy viszálykodásai közepette védve legyen. Ezek a mesék fordulatosak, és életrevalóságra nevelik a gyermekeket.

A *Nyolcadik mese* visszatér a transzcendentális lebegésbe: „egy csodálatosan szép idegen madárról” szól, aki keletről érkezett, „éppen mintha a nap sugaraival együtt jött volna”. A már hattyúvá vált rút kiskacsa alakja sejlik fel benne, ő a kócsag, „az angyalok madara”, vele küldik el „a jóságot és a békességet, amit összegyűjtögetnek az égben a világ számára”. Ám a kócsagot, az angyali postavivőt lelövi egy haragos, rossz ember, aki tele volt irigységgel, gonoszsággal. Így elakad az ég és a föld között a kapcsolat, odalesz a jóakarat és békesség, melyet az angyalok küldtek a földre. A kis szürke gém, a bakcsó, aki az angyali postavivőt elkísérte hírvivő útján, kétségbeesetten keresi azóta is az angyalokat, és kiabál minden éjszaka: Kro… kro… kro… Ezért vakvarjú a neve.

A *Kilencedik mese* egy olyan emberről szól, aki „nagyon szomorú volt”. Szövetséget kötött a tóval és annak élőlényeivel, hogy elűzik szomorúságát. „És valahány szomorú ember este tájt a tó mellé lemegy, és ott megáll és figyelni kezd: minden nádirigó és minden nádiposzáta és minden, minden, ami csak van ottan, nem tesz egyebet, mint vigasztalja” - zárul ezzel a

mondattal az utolsó nádimese és maga a meséskönyv. Az ember, gonoszsága folytán kiesett a paradicsomi boldogság állapotából, és állandósul szomorúsága. Isten az általa teremtett világ szépségével, a természet varázslatával vigasztalja az embert. Utalnunk kell itt ismét Ilosvay Ferenc írásművészetére, „akinek ideája a romboló, a pusztító emberrel szemben a szemlélődő, a gondolkodó és az építő, s aki […] a természet gondozásával, az ember és természet viszonyának újragondolásával lát alapvető esélyt és távlatot”.[231]

Wass Albert bírálóinak feltűnt a mesekönyv végének elkomorulása. Az ember jelenléte, akinek a természettel való harmóniára kellene törekednie, disszonanciát visz a világba. Ezt a mondanivalót sugallja *A funtineli boszorkány* is: ahol az ember megveti a lábát, ott oda a harmónia. A szomorúság visszamenőleg is megüli az egész könyvet. A kilences szám misztikus, teljességet sugall - ám hiányzik a visszacsatolás az égiekhez, a világmindenségben felsejlő harmóniához. A teremtett világban magára maradó ember kozmikus magányát a tóval kötött szerződéssel oldja. A mese vége filozófiai és költői magasságba emelkedik: „Az élet mindenkinek tartogat szomorúságokat. / S ha Te is egyszer-másszor szomorú leszel, s hasztalanul jársz-kelsz az emberek között, a szomorúságodon nem segít senki, és úgy érzed, mintha valami nagy-nagy súly ülne a lelkeden, és napról napra jobban belefáradsz, s talán már azt is hiszed, hogy nem bírod tovább: egy este szökj le titokban a tóhoz. […] És akkor, azon a csöndes estén, Te elfelejted, egészen biztosan elfelejted, hogy szomorú voltál”.

[231] Jánosi Z., 2004. 23.

A narrátor meseszövése gördülékeny, stílusa az élőbeszédhez közeli, gyakran él a mesehallgató gyermekek által kedvelt ismétlés stíluseszközével. A mesék elején például visszautal az előző mese tartalmára: „A nádimanókról eddig csak annyit mondottam neked, hogy a Jóisten a zsebéből kotorta elő őket, és azt bízta rájuk, hogy tanítsanak meg minden állatot a maga munkájára”; vagy a mondaton belül ismétléssel nyomatékosít egy-egy szót: „ez a manó elég tökéletlen jószág lehetett, mivel csak a tökéletlen állatok és a tökéletlen manók szoktak unatkozni, ugyebár?”.

Mesélő kedve kiapadhatatlan. Életműve egészébe jól illeszkedik e sajátos műfaj, hiszen regényeiben és elbeszéléseiben is gyakran átváltozik narrációs pozíciója mesemondóivá. Műfajilag a lírai novella és mese között ingadozik. Szövegeit, különösen a leírásoknál líraiság szövi át, s e mesekönyvben is megszólal a lírikus. Mondatainak ritmusa, lüktetése, a mesebeli helyszín lebegtetése, szereplőinek utalásszerű, lényegretörő jellemzése kiforrott alkotóra vallanak, aki bátran kipróbálja és megméri magát az eddigi sikert hozó regény és elbeszélés műfajától eltérő keretben: a novellisztikus mese köntösében.

Az eddigiektől valamelyest eltérő motívumrendszer bontakozik ki a meséskönyvből: a világteremtés-keretben a bibliai alapmotívumokhoz kapcsolódó rendszer fedezhető fel: a transzcendens keretben a manók és madarak, mint égi küldöttek, hírvivők jelennek meg, a kígyó pedig nem a bűn, hanem a felelősségvállalás, felnőtté válás kényszerűségét jelképezi.

Eva Wass von Czege német nyelvű szövege stilisztikai-fordítói bravúr. A fordítás megőrzi a forrásszöveg líraiságát: „Das Leben hält für jeden einen Kummer bereit. / Und wenn auch dich hin und wieder einmal ein Kummer drücken wird, und du rastlos unter den Menschen einherwandelst und niemand dir in deiner Traurigkeit helfen kann, und du meinst, daß die Last, die auf deiner Seele ruht, kaum noch zu ertragen ist: dann flüchte dich eines Abends heimlich an den See. […] Und dann, an jenem stillen Abend, wirst du vergessen, daß du traurig gewesen bist."[232] Az átváltási műveletek a célnyelvi szöveg stílusát, líraiságát, ritmusát és zeneiségét a forrásnyelvéhez közelítik.

A *Tavak könyve* és *Erdők könyve* című kötetek a magyar gyermekirodalom értékes darabjai. Túl azon a kérdésen, hogy gyermekirodalmat vagy felnőttek által is olvasható, filozófiai mélységű könyvet tartunk-e a kezünkben, a *Tavak könyve* különös csemegéje a Wass-életműnek. Egy gyakorló pedagógus biztonságával és oktató, nevelő szándékával írja szövegeit, célja a természet szépségeire, gazdagságára ráirányítani nemcsak a gyermekek, hanem minden olvasója figyelmét. A szerző képzett gazdász és vadászó ember - így széles körű természetismerete meglepő az olvasó számára. Gazdag élővilága folytán a különös, első látásra jelentéktelennek, egyhangúnak tűnő Mezőség a magyar irodalom helyszíneit gazdagítja.

Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.

[232] Wass, Albert, Czege von, [1968]. 77-78.

Hol „lakott” a funtineli boszorkány?
A Kunyhó a Komárnyikon című regény nyelvi világa

Wass Albert nyelvi világa a magyar nyelv kincsestárát gazdagítja. Ízes nyelve, képi gondolkodása, nyelvi humora, történetvezetésének csattanói élményt jelentenek az olvasó számára. Az erdélyi román nyelvből átvett szavak pedig nemcsak stílusteremtő, hanem szókincsgazdagító szerepet is betöltenek.

Adamikné Jászó Anna az írót Jókaihoz hasonlította, ugyanis mindketten jó ösztönnel éreztek rá *arra,* hogy a mese nem halt meg, mert örök emberi igény a mesehallgatás vagy meseolvasás. Wass Albert titka a fordulatos, akciódús történet, mely a 20. század minden képzeletet felülmúló eseményeivel vetekszik. Plasztikus jellemformálás, valamint sajátos stílus emelik meg Wass Albert műveit: a beszélt nyelvnek az irodalomba való beemelése, a tájleírás, a hasonlatok, kedvelt szófordulatok, régies szavak és erdélyi kifejezések használata, mint amilyen az észkas, üver (árnyékos mélyedés); az „ű”-zés (csürke, lügetes), a sajátos illeszkedés (Ferkő), mint tájnyelvi színezet, és a jellegzetes erdélyi fordulat, mely az „el kell mondanom” típusú nyelvtani szerkezetben a főnévi igenév helyett felszólító módot alkalmaz: „el kell mondjam”. Wass Albert jellegzetes szavai a „borzolt” felhő, „borzolt” táj vagy „borzolt” szakáll, és az 'összetömörül' jelentésű „öszetömöttődik”. Wass Albert ugyanúgy „a fülével írt”, mint

Jókai: prózája ritmikus, mondatainak szabálytalan lüktetése szabályos líraiságot kölcsönöz írásainak'.[233]

Nyelvét a 20. században beszélt nyelvhez közelíti: szabálytalanul szerkesztett mondatai, a széttördelt, hátravetett, kötő- szós mondatkezdés, a rövid mondatok ritmikus hatást kölcsönöznek prózájának. Összetett mondataiban nagy egységeket vet hátra, mely hasonló ahhoz, ahogy az emberek gondolatait szerkeszti. Az ismétlések, gondolatritmusok szintén zenei hatást kölcsönöznek. A dialógusokban is ritmikus lüktetés vehető észre. A táltosok, látók beszéde ilyen. Szép példája ennek a férjét sirató Mikolt dikciója a Kard és kaszában. Ugyancsak rövid, olykor töredékes az idegen ajkúak (Tóderik, Dombi elvtárs) és a Rápoltyné-típusú szereplők beszéltetése. A rövidmondatos beszéd sajátos észjárást vagy jellemet tükröz. Wass Albert a Vándor vagyok hazátlanul című portréfilmben elmesélte, hogy szokatlan nyelvhasználatáért volt magyartanára egy érettségi találkozón is megrótta. Ő ekkor már befutott író volt, ám tanára elővette valamelyik könyvét, és „kielemezte", mennyire helytelenül szerkeszti mondatait. Ez a tanár jósolgatta diákkorában, hogy sohasem tanul meg írni, hiszen dolgozatai tele voltak piros ceruzás javításokkal. Álláspontjához évtizedek múltán is hű maradt.

Wass Albert tájszavaival Komoróczy György is foglalkozott (*Hargita Népe*, 2003. január 16). Nyelvünk jeles művészének nevezi: „A magas művészi szinten alkotott

---

[233] A. Jászó Anna: *Wass Albert prózai műveinek stílusa*. = PoLíSz, 68. (2002. december-2003. január).

mondaiban a szerző olyan szavakat is használ, amelyeket az olvasók többsége nem ismer, nem is ismerhet. Vagy azért, mert elavult, a használatból rég kiesett kifejezésről van szó, vagy elhomályosult szavakkal, nem ritkán pedig tájszavakkal van dolga az olvasónak, amilyen például az üver, szumán, vércsapa, bara- boly, turbolya, cirbolyafa, göthe, észkas, lappantyú. E szavak megértése természetesen növeli az olvasó élményét."

Komoróczy György értelmezi a vércsapa szót: a sebzett vad véres nyoma', és magyarázattal szolgál a a baraboly és turbolya szavak jelentésbeli különbségére: ‚*A* baraboly és turbolya jelentés közt mai irodalmi és köznyelvünk nem tesz éles különbséget, mindkettőt erdei növénynek nevezi. A nyelvjárásokban élesebb a különbség e szavak közt, van olyan nyelvjárás is, amelyben burgonya jelentése van a barabolynak. A botanika is megkülönbözteti őket." Komoróczy szerint Wass Albert a nagyapjától tanulta ezeket a szavakat, melyek távoli időkből maradtak ránk. Jelen munka A funtineli boszorkány című regénykozmosz szókincséből ad ízelítőt. Az első megállónak a címben foglalt helységnév megvizsgálása kínálkozik. Hol van tehát Funtinel, azaz a mostani román helyesírás szerint Fántánele (a régiebbi szerint: Fíntínele)? Hol „lakott" a funtineli boszorkány?

Erdély térképén hét Fântânele nevű helység is van, ezek közül csak ötnek ismert a magyar neve:

1. Fehér megyében, Gyulafehérvártól délnyugatra, nincs magyar neve;
2. Arad megyében, közvetlenül Arad mellett, magyarul Angyalkút;

3. Beszterce-Naszód megyében, Wass Albert mezőségi birtokától, Vasasszentgotthárdtól (Sucutard) keletre, magyarul Újős;
4. Máramaros megyében, Magyarlápostól délre, magyarul Lápospataka;
5. Maros megyében, Balavásárhely mellett, magyarul Gyulakuta;
6. Szeben megyében, a Szebeni-hava- sokban, Szebentől délnyugatra, magyarul Szebenkákova;
7. Zilah megyében, Zilahtól délkeletre, nincs magyar neve.

Ugyancsak Zilah megyében található Zilahtól keletre egy Fântânele-Rus nevű helység, amelynek magyar neve Kabala-patak.

Wass Albert regényhőse viszont a Borgói-havasok délkeleti részébe vonult vissza, közvetlenül az 1200 méteres Borgói hegycsúcs aljába, délre, a Beszterce megyei Piatra Fântânele helységbe, melynek nincs magyar neve. Ma széles országút megy keresztül rajta, mely Besztercét Vatra Dornei nyaralóhelységgel köti össze, és a Keleti-Kárpátokat átszelve a moldovai Suceaváig vezet. A regénybeli Fântânel-t mintegy 50 km választja el északi irányban, meg a Kelemen-havasok a Maros dédai szakaszától (a trilógia második kötetének helyszínétől).

Noha a Fântânele helységnév szótöve, a fîntînă, fântână szó magyarul kutat jelent, a fent felsorolt helységnevek jelentése magyarul hol 'patak' (Lápospataka, Kabalapatak), hol 'kút' (Angyalkút, Gyulakuta), hol pedig a mai nyelvérzék számára etimologizálhatatlan szó: Újős, Szebenkákova (Erdély

Helységnévtára. 2. javított kiadás. Fodor Andrea - Kováts Zsolt. Budapest, 1991).

A regényben szereplő Funtinel helység teljes neve, Piatra Fântânele szó szerinti fordításban kőkutat jelent, a román lakta területen nem született a helységnek magyar neve.

Az író egy román lakta vidékről jövő lányt választott legnépszerűbb regénye főhősének. Nuca a román Ana (magyarul Anna) név becézett Anuca (Annuska, Anikó) alakjának rövidített alakja: Nuca magyarul 'Nusi'-ra fordítható. A főhősnő nagyapja, Tóderik, a hajdani molnár feltehetőleg a Moldvával határos Besztercei-havasokból vagy éppenséggel Moldvából származott. Apja pedig, a szerencsétlen sorsú, hegyi rablóvá lett Bandilla Gregor szintén román lehetett.

Wass Albert tájszavainak nagy része e regényben a pásztorkodással, juhtartással kapcsolatos. Mint ismeretes, e foglalkozási területen a magyar nyelv számos szót kölcsönzött a szláv nyelvekből, melyek többnyire román közvetítéssel kerültek be a magyarba, hogy csak a legismertebbeket (pakurár, csobán, esztena, orda) említsem. A magyar anyanyelvű olvasónak mégsem okoznak megértési nehézséget, hiszen Wass Albert szövegében az olyan szavak, mint baraboly, pláj, pojána, többször fordulnak elő, így változatos kontextusban tárulnak az olvasó elé, aki jelentésüket ki tudja következtetni a szövegből. A tájszavaknak pontosan a fele került a román nyelvből Wass Albert szóhasználatába, egyes szavaknak az író módosított a jelentésén (a pomána szó jelentése halotti torral kapcsolatos, Wass Albertnél egyszerűen a pap által végzett szolgálatért való fizetséget jelenti, amilyen az esküvői stóla). Figyelemre méltók Wass Albert növénynevei (lángvirág, kakasmandikó), állatnevei (lappantyú, toportyán) és elavult szavai, amelyek térszínformát

jelölnek. De egész tárházát nyújtja a vadászati szakkifejezéseknek is (tízes, tizenkettes vagy visszarakott szarvas, sukk, cserkészidő).

Glosszáriumomat *A funtineli boszorkány* című regénytrilógia második, legterjedelmesebb kötetéből készítettem el, melynek címe *Kunyhó a Komárnyikon*.[234] (Az első kötet címe *Az urszubeli lány*, a harmadik köteté *A funtineli boszorkány*.) A zárójelben szereplő számok e kötet oldalszámait jelölik, ahol *a* kiemelt idézetek szerepelnek. Az aláhúzás a szónak a regényben valószínűsíthető jelentését jelöli, amennyiben többjelentésű a szó.

Jelen szójegyzetben fel szeretném hívni a nyelvészek figyelmét arra, hogy Wass Albert milyen gazdag nyelvi világot épített ki. Remélhetőleg nem várat majd sokáig - az életmű teljes feltárása után - Wass Albert írói nyelvének lexikona sem.

I. Tájszavak

1. Román közvetítéssel a magyarba került szavak:

bálmos: Kukoricalisztből juhtúróval, tejfellel vagy vajjal készített ízletes, puliszkaféle étel, SzT. 1: 560; vajjal főzött puliszka, ÚMTsz. I., 327; juhsajt levével vagy más tejtermékkel kukoricalisztből készült étel, Bakos: SzókRom. 227. „Jól éltek fent a havason Dumitruék. Nyáron bálmost ettek, ordát, zsendicét, gombapaprikást és erdei gyümölcsöt. Télen jó volt a túróspuliszka is savanyú káposztával. Böjt idején olajos hal” (35).

---

[234] Wass Albert: *Kunyhó a Komárnyikon*. Marosvásárhely: Mentor, 1999. 404.

[condra: darócposztó, SzT. 1: 1056; cundra: guba, daróckabát. Bakos: Szók Rom. 288; tundră [rom]: táj condra, darócszűr, zeke. Kelemen; RomSzt. 735; ld. condraharisnya. Nincs előfordulási helye a Kunyhó...-ban].

condraharisnya: Posztónadrág, ÚMTsz. 1: 718; „Vékonyka lábain, melyeken fehér székely condraharisnya fityegett...” (9).

[cserge: lompos szövésű gyapjúpokrócfajta, SzT.2: 1 15; durva szőttes; takaró, pokróc, Bakos: SzókRom. 202. Nincs előfordulási helye a Kunyhó...-ban].

csergepokróc: ld cserge; „És mindezek alatt ott bolyhosodott három hatalmas nagy fehér csergepokróc, nehéz, vastag szőrű” (89).

csobán: juhász, SzT.2: 178; 1. juhász, 2. juhászkutya ÚMTsz. 1: 868; juhász. Az erdélyi magyar regionális köznyelv eleme, mint ilyen az erdélyi íróknál is gyakori, Bakos: SzókRom. 205; cioban [rom]: 1. juhász, (juh)pásztor; 2. juhos gazda, Kelemen: RomSzt. 106.

csobán: juhászkutya neve, ld. csobán; „Azt hiszed, igazán Csobán a neve annak a kutyának?” 76. ld. csobán.

deberke: Bödön, SzT.2: 281; 1. csonka, kúp alakú kis faedény tejtermékek, zsír, szilvaíz tartására. 2. hasonló edény, amelyben a levest viszik ki a mezőre, ÚMTsz. 1: 957; „ő gyúrta be a túrót fenyőháncsból készült debrekékbe” (35).

[komárnyik: 1. juhfejő eresz, 2. juhsajt készítő és szárító hely, 3. pásztorkunyhó, Bakos: SzókRom. 341; comarnic: rom. 1. pásztorkunyhó, 2. sajttartó kamra, 3. sajtszikkasztó polc, Kelemen: RomSzt. 120. Nincs köznyelvi alakú előfordulási helye a Kunyhó...-ban].

Komárnyik: ld. Földrajzi nevek.

mutuj: I. mn. 1. ügyetlen, együgyű, ostoba, 2. bolond, 3. szótlan, hallgatag, 4. konok, makacs, II. fn. 1. együgyű, ostoba ember. 2. néma ember, ÚMTsz. 3: 1336; ügyetlen, gyámoltalan; ostoba, buta. E jelentésben az erdélyi magyar regionális köznyelv eleme. Számos írói példa a 19. sz. végétől és a mai erdélyi írók műveiből, Bakos: SzókRom. 303; mut: 1. néma; 2. szótlan. Kelemen: Rom Szt. 399, mutulica: biz 1. hallgatag, szótlanka; 2. mafla, bamba. Kelemen: Rom Szt. 400. „Hé, te gyerek, hogy hívnak, te! Vedd ki a tarisznyámból a pipát, s hozd ide. Ott a hátad megett, a szegen, te mutuj!" (168).

orda: táj Juhtej savójának forraláskor kiváló sajtszerű termék [rom] ÉKSz. 1039; a friss savó főzésekor kiváló édes juhtúró. A tejgazdálkodás műszava. A 18. század közepe óta írói példák is vannak, Bakos: SzókRom. 217; „Nyáron bálmost ettek, ordát, zsendicét, gombapaprikást és erdei gyümölcsöt." (35).

pakurár, [pakulár]: Juhász, pásztor; gyakran élnek vele a mai romániai magyar írók. Nem mindig dönthető el, mikor környezetfestő és mikor erdélyi köznyelvi elem. Bakos: SzókRom. 218; [rom] pácurar: pásztor Kelemen: RomSzt. 467. „Pakurárt tartottam, az járt a juhokkal" (348).

pláj: piai [rom] 1. hegyi rét (v. síkság); 2. hegyvidék, felföld Kelemen: RomSzt. 490; I. 1. hegy, bérc, 2. hegyi átjáró, hágó, II. hegy, havasi tisztás, rét: hegyi ösvény; vidék, Bakos: SzókRom. 269; „Ha a kóbor plájon az Andrenyásza tetejére fökapaszkodsz: magad előtt látod a mi szép hegyeinket mind, valamennyit" (5); „Fileházán keresztül, a görgényi plájon" (68); „Szél járta a plájt, északi szél" (331); „Megjárta a plájokat [...], de nem találtak nyomot" (369).

plájász, [plájás]: Erdőkerülő I. 1. határőr. 2. hajdú, fegyveres rendfenntartó; kerülő, csősz. Plájász alakban van meg Jókainál

és talán őt követi az archaizáló Kós; II. hegylakó; határőr, határvadász. Ez a plái származéka, Bakos: SzókRom. 241; „Plájászait is így fogadta föl, [...] aki egyszer odakerült, az elintézte a dolgát az élettel. Építhetett kunyhót magának, állatot tarthatott tetszése szerint, kaszálhatta a tisztásokat, foghatott halat, lőhetett vadat. [...] egy marékra való furcsa ember. [...] csupa vérbeli erdőlakó. De titkokkal megrakott, különös csodabogár valamennyi" (9); „A Szekuban csúffá tette Bán lliát, a Bánffy urak plájászát a medve" (70).

poján[a]: havasi v. erdei tisztás, Bakos: SzókRom. 269; [rom] poiană: Nagyobb erdei tisztás Kelemen: RomSzt. 499. „itt voltam a Gergely-pojánban. Tőled közelebb a Gergely-poján, s ott jár egy jó bikám*" (60).*

pomána: Halotti tor; a halott emlékezetére osztogatott étel, ital, alamizsna, adomány. Az erdélyi magyar regionális köznyelv eleme, Bakos: SzókRom. 270; [rom] pomană fn. 1. alamizsna; 2. halotti tor; 3. potya. Kelemen: RomSzt. 502. Wass Albert eltérő jelentésben használja a szót: stóla, papi szolgálatért fizetett pénz, adomány: „...aki nem fizetett pománát a papnak, s egy emberrel összeköltözött pap nélkül, az ringyó" (339).

pópa: Görög keleti pap. [rom<déli szláv<gör] ÉKSz. 1115; A 18. század során a szó Erdélyben és Erdély határán kívül is jelentésében kiterjed és a 'pravoszláv pap' értelmet veszi fel. Bakos: SzókRom. 220; [rom] popă: pap, lelkész Kelemen: RomSzt., 504. „Alja elment a pópához, Tirgusorba, aki híres volt az ilyesmiben, hogy csodákat tesz [...]. Vitt neki preszkurát meg pénzt meg egy hízott kacsát, s a pópa megfüstölte [...], s előírta az imádságokat, meg hogy miket egyék" (179). „De Bilibók maga is látta a prikulicsot az útkaparó kerítésén ülni

éjszaka, és most a pópa naponta kifüstöli tömjénnel, és meglocsolja szenteltvízzel a pajtát, hogy ne merjen több bemenni a prikulics” (225).

prepegyit: fn **1**. züllött, semmirekellő, 2. elveszett; tönkretett, tönkrement; hitvány, nyomorult. Ez a szláv eredetű a prăpădi 'elpusztít, elpusztul' múlt idejű mn-i igeneve, Bakos: SzókRom. 357; [rom] prăpădit: I. mn 1. tönkretett, tönkrement; 2. hitvány, szerencsétlen; 3. eltűnt; 4. elpusztított. II. fn ágrólszakadt (ember). Kelemen: RomSzt. 512; Wass Albert szűkíti a szó jelentésmezejét, nála a szó jelentése: 'bujdosó hegyi betyár, zsivány, haramia' „- Nem jó emberek azok./ - Prepegyitok.” (308). „Jösztök, mint valami barmok, s nekiestek a gyereknek. Látszik, hogy prepegyitok vagytok. Semmirevaló pogányok!” (338). „Néma csöndben álltak a prepegyitok, és hol a vért nézték, hol az asszonyt. Várták, hogy mi lesz.”; „A prepegyitok körülállták, és gúnyosan röhögtek. Piszkos szavak érték, ocsmányságok” (342). „Mikor kiment, a prepegyitok éppen a pokrócokon osztozkodtak. Egyikük a ládát túrta föl” (343).

preszkura: Ostya v. kovásztalan kenyér a görög katolikus és görög keleti áldozási szertartáshoz; a románok vallási szertartásaihoz használt áldozati kenyér v. kalács. Közvetlen szláv forrásokból is átkerül a szó a magyarba. Bakos: SzókRom. 270-271; [rom] prescurá: fn vall áldozati kenyér (az ortodoxoknál) Kelemen: Rom Szt. 517. ‚Alja elment a pópához, Tirgusorba, aki híres volt az ilyesmiben, hogy csodákat tesz [...]. Vitt neki preszkurát meg pénzt meg egy hízott kacsát, s a pópa megfüstölte [...], s előírta az imádságokat, meg hogy miket egyék” (179).

prikulics: I. 1. Kísértet. E jelentésben az erdélyi magyar regionális köznyelv eleme, sok írói példa a mai romániai írók műveiben; 2 küldött farkas; 3. ördögfióka; eleven fürge ember v. kisgyerek; 4. alacsony, csúnya ember v. kisgyerek; 5. esőcsináló garabonciás; 6. kemény, rossz ember; II. farkas v. kutya formájú, sírból kiszállott kísértet; küldött farkas; a holdat v. a napot evő szörnyeteg, Bakos: SzókRom. 271; [rom] pricolici: 1. Ördög, lidérc; 2. kártyafigura; Kelemen: RomSzt. 519; „mesélni kezdett titokzatos történeteket, amiktől az embernek végigszaladt a hideg a hátán. Prikulicsokról, akik a kerítéseken guggolnak éjfélkor, és megrontják a tehenek tejét" (170); „De Bilibók maga is látta a prikulicsot az útkaparó kerítésén ülni éjszaka, és most a pópa naponta kifüstöli tömjénnel, és meglocsolja szenteltvízzel a pajtát, hogy ne merjen több bemenni a prikulics" (225).

szirba: Román népi tánc neve, Bakos: SzókRom. 436; [rom] sîrbă: Gyors, román népi tánc és zene; „...táncolj! Rúgjad a szirbát! Egyszer élünk csak, és soha többet!" (392)

szumán[y, szokmány]: darócból készült kabát; guba, szűr. Az erdélyi magyar köznyelv eleme. Bakos: SzókRom. 221; [rom] suman 1. fn szokmány, hosszú posztókabát. **2.** daróc, szűrposztó, Kelemen: RomSzt. 658; „A birkabőr mellényre még rávette a térdig érő, ócska szumánt, fejébe húzta a kucsmát" (104); „A szumán ázott gallérját lerázta a fejéről, és a hátra-csúszott kendő megmutatta csillogó, szőke haját" (333).

turma: Juhnyáj, nyáj. Az erdélyi köznyelv elemeként elég gyakran kerül írók tollára, Bakos: SzókRom. 277-278; [rom] turmă: nyáj Kelemen: RomSzt. 724; ... láttam, hogy a turma elköltözött a pópa legelőjéről" (186).

zsendice: nép Oltott juhtej felforralt túrós savója [rom és szkl] ÉKSz., 1540; juhsajt vagy az orda felforralt/felvert savója, a tejfeldolgozás műszava, Bakos: SzókRom. 169, 223; „Nyáron bálmost ettek, ordát, zsendicét, gombapaprikást és erdei gyümölcsöt.” (35).

2. Magyar(nak) ismert szavak:

ánti: „Tudja az ánti...”, (19).

dől a nap: délután lesz, esteledik. „Egy idő múlva, ahogy dőlni kezdett a nap, hűvös lett” (146).

ejszen: Talán, úgylehet, SzT.3:, 720; többnyire, hiszen, bizony, SzT.2: 51; „Egy toportyánnal ejszen kevesebb lett megint” (81).

észkas: Észkos, északos, észkas: Észak felé eső, északi fekvésű (föld) SzT.3: 454; árnyékos, nedves terület, ÚMTsz.2: 223; dos: (romj nép északi oldal; dósul muntelui: a hegy északi oldala. Dosu Fulgeruj: (dósul fulgerului] Villám Észkasa. „Üverek mélyéből, sziklák alól, az észkasok párfányos katlanaiból könnyű, fehér kísértetek szaladnak össze” (331). ‚A villám lakik azon a hegyen, mondják a pásztorok. S onnan a neve is: Villám Észkasa. Bárhonnan nézze is az ember a nyári zivatart, olyan éppen, mintha valóban oda gyűlnének össze a villámok mind. Csattog, dübörög ilyenkor a Dószul Fulgeruj, a Villámok Észkasa. Visszahangzik *a sok* sziklakatlan, morajlik a fenyves hátborzongatóan” (57).

[fal: Eszik SzT.3: 649; fal v. falik: harap, ÚMTsz.2: 264. Nincs előfordulási helye a Kunyhó...-ban]

falnivaló: ennivaló, harapnivaló; Id. fal. „Most pedig lássuk *a* falnivalókat! (...) s leheppent nagy legényesen az asztal melletti székre” (97).

fehérnép: Nő, asszony, ÚMTsz.2: 311; „Mit gondolsz, ki gondoskodott a fehérnépedről, ameddig odavoltál?” (305); „fehérnép-plájászom még úgysem volt az erdőmben eddig” (316); „ez a fehérnép nem játéknak való+ (317).

feláll az idő: Kitisztul az idő: „Feláll az idő. Fagy lesz az éjjel” (76).

göthe: fn Korhadt fatuskó az erdőben (Csíkszentdomokos), ÚMTsz.2: 687; a göhte szónak van gőte változata is, jelentése: vízben elkorhadt fa. Egyik változatában azért van h betű, mert származásbeli rokonságban van a göthös, gethes, betegeskedő, gyengélkedő jelentésű szóval, Komoróczy; „Göthét raktál reá, azért ég rosszul. Ha főzni akarsz, nem való a göthe” (384).

hiu, hiu: táj Padlás. ÉKSz. 551; SzT.5:; 1. padlás, 2. padlástérnek egy része, ÚMTsz.2: 965-966; Id. pajta hiúja.

pajta hiúja: „a szénát lerakták *a* lovak hátáról, és feldobták *a* pajta hiújába” (116).

képes papíros: képeslap. ‚Azzal kotorni kezdett a tarisznyájában, és kihúzta onnan a képes papirost. A képes papirost, amelyik azóta ott áll a polcon, és amelyiktől világosság van azóta is a házban” (116).

lapos: fn nép Lapályos fekvésű (vizenyős) rét, ÉKSz. 819; sík, teres terület, SzT.8: 816; **1.** valamilyen földterület, **2.** a környezeténél alacsonyabban fekvő, rendszerint vizenyős, főként legeltetésre v. kaszálónak alkalmas sík terület, **3.** szántóföld v. legelő lejtős része, hajlata. 4. kiszáradt tófenék v. folyómeder, ÚMTSz. 3: 735; „fönt az Iszticsó laposán megszólalt egy kürt” (304).

málnavész: Málnával benőtt erdőirtás, SzT.8:, 1 16; málnabokrokkal benőtt erdőrész, málnás, ÚMTsz.3: 974; „A lövésre megrogyott a medve [...], és bevágta magát a málnavészbe” (139).

nyiladék: Nyílás. „Az őz újra ott állt, azon a kis nyiladékon, hol délelőtt” (208).

osztováta: Szövőszék. „Iván pedig belekezdett az osztováta faragásába, amin majd meg lehessen szőni a gyapjút, ami maradt” (225). „Az osztovátát hozta. Szép, ügyes szövőszék volt, juharfából készült, telefaragva virágokkal, csillagokkal és mindenféle furcsa állatokkal” (368).

Pásztorcsillag: Pásztor, arab neve: Ras Alhague. A Skorpió havába eső időszaknak egykor napjárta, uralkodó csillagképei is utalnak a pásztori teendőkre: a Skorpió alatt látható a Farkas csillagkép, felette a Kígyótartó, két legfényesebb csillagának a Pásztor és Pásztor Kutyája a neve, Jankovics: JelK. 248.

postahordó: Postás. „Gyerkónak adta a postahordó Ratosnyán. Neked szól” (116).

surgyé: táj Szalmazsák. ÉKSz. 1229. surgyál - csurdál: [cigány] lop, a ciordi, a ciurdi: lop, a román és közvetlen cigány elem keveredhetett egymással, Bakos: SzókRom. 291; Itt: fatörzs, fiatal fa; „Egy fiatal bükkfasurgyé útjába állt [a szarvasnak]. Nem tért ki, csak odabillentett egyet az agancsával, s a fiatal fa recsegve törött ketté az ütés alatt” (303).

széltörés: széltől letarolt hegyoldal; „látta az állatok sötét körvonalát ide-oda mozogni a széltörésben” (301).

üver: elavult térszínformanév: kiszáradt patakmeder, Kálmán: NV. 1 77-178; „S ha szellővel találkozol, megérzed benne az epret, málnát, áfonyát, ami az üvereket tölti meg odafönt” (5); „Csak arra riadt föl, hogy ott csaholnak [a kutyák]

az üverben” (80); A málnás üverben is bőg egy [szarvas]” (292); „Üverek mélyéből, sziklák alól, az észkasok párfányos katlanaiból könnyű, fehér kísértetek szaladnak össze, megnőnek, összegomolyognak, s mire a nap nyugodni indul, már elleptek újra néhány üvert, sötét bükkfa-szálast, mohás sziklavölgyet” (331).

3. Idegen eredetű szavak:

kommenció: [latin]: konvenció *'egyezség'* szóból; nép rég Mezőgazdasági cselédek megegyezés szerinti (természetbeni) járandósága ÉKSz. 751; szegődmény, járandóság, SzT.7:, 67-8; mezőgazdasági cselédeknek, pásztoroknak részes aratóknak megegyezés szerinti, természetben, főként terményben fizetett járandósága. SzT. 3: 454; ‚A plájászok szállása előtt ott állt Garabonciás Gyerkó két mokány lova az oszlophoz kötve, a fanyergekről akkor emelték le éppen a havi kommenciót. Három zsák málélisztet, egy zsák árpalisztet a kutyáknak, olajat, ezt-azt” (70).

picula: 1. Tört Régi [osztrák] 10 krajcáros ezüst váltópénz [?cseh<ol] ÉKSz. 1 103; „Birtalan kotorászni kezdett a tarisznyában, és előszedett három piculát” (98); 2. értéktelen tárgy; „adj hálát az Istennek, hogy megéltél. Nem értél már egy likas piculát” (49).

4. Növénynevek:

baraboly: Növ Erdős, köves helyek fehér ernyős virácjzatú gyomnövénye (Chaerophyllum), EKSz. 91.; 1. Gumós baraboly (Chaerophyllum bulbosum), kerti turbolya; 2. burgonya, /

krumpli SzT.I, 573; ehető gumós növény ÚMTsz. 1: 339; 1817-es adat: burgonya: népnyelvi adat Erdély több megyéjéből; csicsóka, Bakos: SzókRom. 208-209; baraboi [rom]: 1. baraboly; 2. táj burgonya, pityóka, krumpli, Kelemen: RomSzt. 60. ‚*Az* asszony oda volt barabolyt ásni" (215).

burján: SzT. 1.; [rom] buruiană: **1**. gaz, burján, dudva, gyom, 2. fű; gyógy- fű, gyógynövény, Kelemen: RomSzt. 82; buruján: szláv gyom, gaz, ugyanabból a szláv szóból való, mint a magyar burján. A burján alak csak Erdélyben él, így talán a szláv eredetű szónak a fenntartásában is szerepe lehet a románnak, Bakos: Szók Rom. 324-325; „És utána sokáig nyomta az ágyat, és Bába Szavéta hordta a füveket meg a burjánokat hozzá" (179).

haricska: táj Pohánka. from<ukr], ÉKSz. 517; hajdina ÚMTsz. 2: 687; hajdina, tatárka, az erdélyi regionális köznyelv szava, Bakos: SzókRom. 234. ‚Apámnak volt egy kis földecskéje a hegyoldalban, zab meg haricska termett rajta" (166).

kakasmandikó: Virágfajta, erythronium dens-canis, SzT.6:, 19; őszi kikerics (colchicum autumnale), ÚMTSz. III, 28; „Legyőzhetetlenül haladt a tavasz a maga útján. A bükkös szegélye tele volt hóvirággal, kék jácinttal, kakasmandikóval" (195).

lángvirág: esetleg lángrózsa: rosa fulva, UMTSz. 3: 720; vagy tűzliliom, zergeboglár, *Wass Albert levele Lapohos Andráshoz*.[235]

---

[235] *Wass Albert levele Lapohos Andráshoz*. In: *Szászrégen és Vidéke*, 11/7. 2000. július. 10.

tárnics: Növ Hegyeken tenyésző, tölcséres kék virágú növény (Stachys annua). ÉKSz. 1339; rokonsága a tárnica 'erdőbeli füves tisztás' (Bakos: SzókRom. 311), a magyarból a románba átkerült szóval nem egyértelműen megállapítható, ezen a helyen nyíló virág; „délután virágot szedett, volt már tárnics is” (286).

turbulya: Turbolya Növ Fehér ernyős virágzatú, tavasszal virágzó erdei növény (Anthiscus), fszláv<...lat<gör), ÉKSz. 1414.

5. Állatnevek:

galléros medve: „odaát Ilván akkora medvét lőtt az egyik Bánffy báró, hogy olyant még nem látott ember. Galléros medvét” (306).

lappantyú: Áll Rigó nagyságú, szürkés-barna tollazatú, rovarevő madár (Caprimulgus europaeus); kecskefejő (lappang), ÉKSz., 819; nevét a lappan igéből származtatják, mert lappangva, nesztelenül este, kecskefejéskor vagy a körül indul táplálék után, Komoróczy; alkonyati madár, szeret nyájak, csordák körül vadászni, mivel ilyen helyen több a bogár. A népi elnevezés - kecskefejő, kecskeszopó, álmos madár, tehénfejő, éjfecske - azon a hiedelmen alapul, hogy az állatokat megfeji, Kelemen: Mad., 246-7; „Csak egy lappantyú rebbent föl valahonnét, és éles visítással vágódott alá a bükkösbe” (302).

toportyán: rég Farkas, ÉKSz., 1385; „Egy toportyánnal ejszen kevesebb lett megint” (81).

6. Állathívó, -terelő, -hangutánzó szók

fajdkadas hangja: tak-tak-tak-tak-tak... süsürü, süsürü, süsürü (195)

kutyahívó: Kuuucuka nyeee! Huhhhuuu! Kuuucuka nyehó! (22), Dudás idenye! (22), Hujjhaó! Hujjhanye! Ne hadd!(36)

farkaskergető: Hujjhál Hujjhanye! (44)

juhterelő: Hujjnye! Hujjhuhujj! Juhhhohó! (40)

kutya: Ciba nye! Nye! (67)

kutyanevek: Fordíts, Bokrász, Libuc, Pillants, Dudás (22), Csobán, Gudra, a vén verekedő kuvasz (36, 37), Buzsor (36)

7. Vadászati szakkifejezések

bőgés: A szarvas hangja üzekedéskor, fojtott brummogó hang, gyakran nagy távolságból, többnyire fáradtan pihenő szarvasbikából hallható; bőgni, morcogni. VadLex. 221. Jó bőgés van az idén", 305.

cserkészidő: Cserkészésre alkalmas idő. „Ha jönne egy jó zápor, és gyorsan elvonulna, estére kitűnő cserkészidő lehetne" (250). ld. cserkészés.

[cserkel: 1. Figyelve, leselkedve jár, közelít vmihez; 2. csalogat, lesben áll, ÚMTsz. 1: 803-804. A regényben nincs előfordulási helye.)

[cserkészés, cserkelés: Eredetileg általában az egyéni vadászat, szemben *a* társasvadászattal. Ma a cserkelőúton való vadászat (egyedül vagy vadászkísérővel); az erdő figyelmes, lassú, halk végigjárása a szélirány figyelembevételével, hogy előbb lehessen megpillantani *a vadat,* mint az észrevenné a cserkelő vadászt; gyakran szünetekkel megszakítva. VadLex. 52. A regényben nincs előfordulási helye.]

sukk: táj fném] A két ökül és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza, mint hosszmérték. ÉKSz. 1228. „ott az a medve, uram! A nyoma egy arasz és két sukk.” (292).

tízes: Tízes szarvasbika. A szarvas 10 ágú aganccsal rendszerint fiatal v. középkorú bika (3-6 év), nemritkán idősebb is. A tízes agancs a nyolcasból fejlődik, vagy az egyik agancsszár villájának a koronává válásával („koronás tízes”), vagy megjelenik a jégág („jégágas tízes”), illetve ritkán a „jégágas nyolcasnál” a szár vége villává alakul. VadLex. 333; „Egyet én is lőttem már. Nem ilyen szép, mint ez. Tízes, de vastag. Öreg, visszarakott” (304).

tizenkettes: Tizenkét ágú, tizenkettes bika. A tizenkettes agancs esetében a gímszarvas fajára jellemző felépítésűek az agancsszár ágai; szemág, jégág és koronaág. Sok gímszarvas egész életében nem ér el nagyobb agancsot; VadLex. 333.

visszarakott (szarvas): „Egyet én is lőttem már. Nem ilyen szép, mint ez. Tízes, de vastag. Öreg, visszarakott” (304); ld. visszarak.

visszarak: Agancsosok: szarvasok, őzek visszaraknak, ha gyengébb agancsot raknak fel, mint az előző évben. Átmeneti, „nem valódi” visszarakás kemény tél, betegségek esetén és „valódi” visszarakás, amely érett korban, őzbaknál 8 év felett, gímszarvasnál 13 éven túl a testi állapot általános gyengülésével kapcsolatos (elöregedés); VadLex. 413.

(visszarakás: A szarvasbika visszarakása a 13. évben kezdődik, addig az agancs növekszik; VadLex. 305.]

8. Egyszeri írói szóalkotások

bevigyázkodik: Óvatosan bemegy, bejön; „a csillagok bevigyázkodtak az ablakon” (298).

bőrétű: Bő, sokrétű (szoknya, rokolya); „tánchoz illő, bőrétű, színes rokolyában” (89-90).

csillaggyúláskor: „Csillaggyúláskor szalonkapárok szálltak át csapongva a tisztás fölött” (195); „Csillaggyúláskor egyszerre csak ott szólalt meg a pláj alatt, az északi oldalon [a szarvasbika]” (301).

holdváltozásnyi: Holdtölte és holdfogyta (SzT.5: 226-227) közti idő; „egy holdváltozásnyi időre rá történt” (139).

jóakarat: 1. Önkéntes/ szabad elhatározás, 2. jóindulat. 3. hajlandóság, 4. jóakaratáig: amíg kedve tartja, 5. tetszés, 6. jótetszésből / önként való adomány, SzT.5:

jóakaratnyit: Egy kis időt, annyit, mint a jóakarat; ld. jóakarat; „Nőnek a napok. Átfordul a tél. Mától kezdve minden reggel egy jóakaratnyit hamarább kél a nap, s öste későbben nyugoszik. Egy jóakaratnyit, minden nap” (100); A napok nyúltak, sok-sok jóakaratnyit” (129).

elméledésnyi (út): Olyan hosszú út, amelynek megtételéhez egy elmélkedésnyi idő elegendő; „Onnan már csak egy elméledésnyi út volt a Kétágig” (105).

tömöttödik: Sűrűsödik; „Ratosnyáig egyre szűkül a völgy, s tömöttödik két oldalon az erdő. A Zsisa vize már fenyők sorfala között zúdul a folyóba, s Ratosnyán túl a Lisztes csipkés gerince szinte fejed fölé tornyosul” (5).

II. Földrajzi nevek

Andrenyásza: [rom] Andreneasa: Hegy és falu; „Ha *a* kóbor plájon az Andrenyásza tetejére fölkapaszkodsz: magad alatt látod a mi szép hegyinket mind, valamennyit. Keleten a Pietroszt, Cserbükköt, Kelement, délen az ilvai, bélbori,

borszéki hegyeket, nyugat felé a görgényi gerincek szelíd láncait s északon a lapos tetejű Istenszékét” (5); ld. Gödemesterháza.

Bélbor: Falu Hargita megyében.

Bélbori-hegyek: ld. Andrenyásza.

Belcsuj: [rom] Belciui: Hegy; A nap akkor ért fel a Belcsuj gerincére” (76); ld. Nagy-Ciba.

Benedek-havasok: „messze fönt a Benedek fejében valahol” (139).

Bisztra-patak: „emlékezett valahogy az Urszura, az Istenszék tágas lejtőire, a Bisztra-patak kedves zúgására” (146).

Bisztricsóra: Patak; ld. Tárnica.

Borszéki-hegyek: ld. Andrenyásza.

Bölényes: hegy; ld. Lóhavas.

Cserbükk: hegy; ld. Andrenyásza.

Deálu Rosu: [rom] Dealul Rosu: Hegy; „a Déálu Rosun zúgnak a fenyők” (355).

Disznajó: Falu a Maros folyása mentén, Déda előtt, Maros megye.

Dornavátra: [rom] Vatra Dornei, város Suceava megyében; „A dornavátrai vásárról hozta volt az őszön (a kicsi sapkát]” (48).

Dosu Fulgeruj: [rom] Dósul Fulgerului: „Csattog, dübörög ilyenkor a Dószul Fulgeruj, a Villámok Észkasa. Visszahangzik a sok sziklakatlan, morajlik a fenyves hátborzongatóan” (57); ld. Pojána Vurfu.

Észkashegy: ld. Dosu Fulgeruj, ill. Sóakna.

Galonya: Patak és falu Maros megyében; „a Galonya zöld vize a Marosba beleomlik” (5).

Gergely-poján: (rom) poianá: nagyobb erdei tisztás; „itt voltam a Gergely-pojánban. Tőled közelebb a Gergely-poján, s ott jár egy jó bikám” (305).

Gödemesterháza: Falu a Maros völgyében, Maros megye; „Ratosnya, Gödemesterháza: ezek voltak a faluk. Az Andrenyásza alatt néhány tanyaház” (6).

Görgényi-havasok: ld. Andrenyásza, Szerecsen.

Idecs: *Maros* megyei falu; ld. Magyaró.

Ilva: Hegy, patak és falu (Palotailva) Maros megyében; „odaát llván akkora medvét lőtt az egyik Bánffy báró” (306).

Ilvai-hegyek: ld. Andrenyásza.

Istenszék: Hegy; „emlékezett valahogy az Urszura, az Istenszék tágas lejtőire, *a* Bisztra-patak kedves zúgására” (146).

Iszticsó: Hegy: „Tova az Iszticsó lábánál érte be őket” (80); ld. Nagy-Ciba.

Kelemen-havasok: ld. Andrenyásza.

Kétág: Hegy; ld. Nagy-Ciba.

Kis-Ciba: Hegy, ld. Nagy-Ciba.

Komárnyik: Földrajzi név, mely nevét onnan kaphatta, hogy hegyi pásztorok ott tevékenykedhettek, esetleg esztena állt ott, ld. komárnyik. „Aztán letértek a plájról. Néhány sziklát megkerültek, átmentek egy kis sűrű fenyvesen, s akkor egyszerre kitárult előttük csodálatos szépen a komárnyiki poján” (60*);* „Ilyen ház volt az ott, amelyik a Komárnyikon épült” (63); ld. Nagy-Ciba.

Lisztes: Hegy, ld. Ratosnya.

Lóhavas: Hegy; „így jutottak el a Ló-havas alá. [...] Mert akikkel találkozott, mind azt mondták, hogy a Lóhavas, a Bölényes és a Priporul Candrei is tele van velők fa farkasokkal)” (37); ld. Tárnica.

Magura: *[rom]* Magura: Hegy és falu Beszterce megyében; A Magurát figyelted? A Magurán nem ütöttek le semmit ezen a télen [a farkasok]" (293); ld. Pável.

Magyaró: Maros megyei falu; „Elfogtak két magyarói cigányt a csendőrök, mert megkakasolták az idecsi zsidónét a holtmarosi füzesben" (72-73)

Nagy-Ciba: Hegy; „a Nagy-Ciba felső üvereiben" (139); „Birtalan elmondta a Nagy-Cibát, a Kis-Cibát, a Belcsujt. Majd Dumitru attól lefelé, egészen a Marosig s ettől a Peszkócáig. Végül Iván az Iszticsót, a Kétágat, Sestinát, Komárnyikot" (292).

Pável: [rom] Pavel 'Pál': Hegy. „Estefelé átment a Pável be" (306); „S oda ment föl [az úr vadászni]. Néha Vénséghez, a Dószul Fulgerujra. Néha máshova. A Ma- gura-tetőre, Pável-sarokba" (58)

Peszkóca: Hegy; ld. Nagy-Ciba.

Pietrosz: [rom] Pietrosu 'köves': Hegy; ld. Andrenyásza.

Piszoj: [rom] pisoi: 'kiskandúr, kismacska'; „Lövess vele disznót is, a Piszoj üvereiben" (293).

Pojána Vurfu: [rom] Várful poianei 'tisztás csúcsa', hegyi tisztás; „Tisztán lehetett hallani: valahol a Pojána Vurfu alatt szólott a puska. És délután már ott volt Farkas-Dumitru a jelentéssel a Dószul Fulgerujon: nyolc ember tanyázik a Pojána Vurfu alatt" (307).

Porkuj: (rom] porcul 'disznó': Hegy. „Ratosnya fölött a Porkujon" (306);

Dorna Candrei: Falu Suceava megyében.

Priporul Candrei: Hegy; [rom] pripor: meredek lejtő; „a Lóhavas, a Bölényes és a Priporul Candrei is tele van velők [a farkasokkal]" (37); ld. Dorna Candrei.

Ratosnya: Falu a Maros mentén, Maros megye; „Ratosnyáig egyre szűkül a völgy, s tömöttödik két oldalon az erdő. A Zsisa vize már fenyők sorfala között zúdul a folyóba, s Ratosnyán túl a Lisztes csipkés gerince szinte fejed fölé tornyosul” (5); ld. Gödemesterháza.

Salamás: Falu Hargita megyében; „Salamáson fiakom], tudod, Toplica mellett” (151).

Sestina: Hegy; „ott csaholnak az üverben, a Sestina felé” (80); „A Sestinánál aztán elváltak egymástól” (293); ld. Nagy-Ciba.

Sóakna: Falu; „Tova Sóakna fölött, az Észkashegy katlanában lelt reá Dudásra [a kutyára]”, (23).

Szalárd: Falu és patak Maros megyében (Bihar megyében is van ilyen nevű település); „fölfelé a Szalárdon” (293); ld. Szerecsen.

Szászrégen: Város, Maros megye; „Szászrégenbe befutott az első gőzös, s egy asszonynak azon nyomban ikrei születtek az ijedtségtől, ott a stáció mellett, a gőzös meg az úrinépek szeme láttára” (72).

Szeku: [rom] sec: 'száraz. Hegy; „A Szekuban csúffá tette Bán lliát, a Bánffy urak plájászát a medve” (70).

Szerecsen: Hegy; „S éppen szemközt veled, a Szerecsen alatt, két éles hegy közé bezárva egy patak szalad belé a Marosba. Ez a Szalárd. Ott ered valahol messze fönt a görgényi gerinceket, és széles nagy területről harmincegynéhány patakocska vizét hozza magával. Körülötte, ameddig ellát a szemed, mindenütt erdő” (5-6).

Tárnica: Hegy. „így ment akkor Dumitru a Tárnicától a Bisztricsórán át a Lóhavasig. Három napjába telt az út” (39).

Tirgusor: [rom] Târguşor: târg 'vásár' kicsinyítő képzős alakja]. Helység Moldovában; „Alja elment a pópához, Tirgusorba” (179). (179)

Toplica: [rom] Város, fürdőhely Hargita megyében, Maroshévíz román neve; „az út pedig ott megyen, s Toplicáig nincsen neki vége” (15); „Salamáson [lakom], tudod. Toplica mellett (151).

Urszu: [rom] urs: 'medve'. Település: Valea Ursului, Suceava megye; „emlékezett valahogy az Urszura, az Istenszék tágas lejtőire, a Bisztra-patak kedves zúgására” (146).

Vurfu Fulgeruj: [rom] Váriul Fulgerului 'villám csúcsa': Hegycsúcs; ld. Dosu Fulgeruj.

Rövidítések:

» Bakos: SzókRom. - Bakos Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982. 559.

» SzT. 1: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. A-C. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1975.

» SzT.2: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II. Cs-Elsz. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978. 1222.

» SzT.3: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár III. Elt-Fel. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982. 1164.

» SzT.4: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IV. Fém-Ha. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1984. 1300.

» SzT.5: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V. He-Jü. Szerk.: Szabó T. Attila - Daly Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó; Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1993. 1127.

» SzT.6: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VI. K-Ki. Szerk.: Szabó T. Attila - Daly Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó; Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1993. 1149.

» SzT.7: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VII. Kl-Ly. Szerk.: Szabó T. Attila – Daly Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó; Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1993. 1255.
» SzT.8: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VIII. M-Meg. Szerk.: Szabó T. Attila - Vámszer Márta - Daly Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó; Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1996. 1335.
» Jankovics: JelK.: Jankovics Marcell: Jankovics: JelK. Pécs: Medicina, 1988. 248.
» Kálmán: NV.: Kálmán: NV. Béla: A nevek világa. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1989. 242.
» Komoróczy: Komoróczy György: Wass Albert tájszavai. In: Hargita Népe, 2003. január 16.
» Kelemen: Mad.: Kelemen Attila: Madaraskönyv. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978. 310.
» ÉKSz.: Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
» Kelemen: RomSzt.: Kelemen, Béla: Dicţionar român-maghiar. Román-magyar szótár. Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1980.
» ÚMTsz. 1.: Új Magyar Tájszótár. I. kötet A-D. Főszerk.: Lőrinczy Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. 1053.
» ÚMTsz.2.: Új Magyar Tájszótár. II. kötet E-J. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. 1175.
» ÚMTsz.3.: Új Magyar Tájszótár. III. kötet K-M. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992. 1341.
» VadLex.: Vadászati lexikon. Szerk. Gerhard Seilheier, a magyar kiadást szerk. Győre Pál, Homonnay Zsombor, Knefély Mária. Debrecen: Méliusz, 1997.571.

PoLíSz 70. (2003. április).

Wass Albert istenkeresése: Elvész a nyom, Hagyaték

Arasznyi életünk alatt

nincs egy csalóka pillanat,

mikor ne lenne látható az Isten.[236]

Wass Albert *Zsoltár és trombitaszó* című novellájában frappánsan megfogalmazza emberi, írói, közéleti ars poeticáját: élete során az egyház és a haza szolgálatát látta el. Életét, mióta csak eszmélt, képletesen zsoltár és trombitaszó kísérte.

Katonai érdemei ismeretesek – a második világháborúban I. és II. fokozatú Vaskeresztet kapott -, ám azt kevesen tudják, hogy különösen fontos szerepet töltött be az erdélyi magyar református egyházban: 1936-ban, nagyapja halála után átveszi az erdélyi magyar református egyház főgondnokságát.[237] Kivételes teológiai tudása megmutatkozik regényeiben is (*Rézkígyó, Elvész a nyom, Hagyaték*), így érthető, hogy szükség esetén lelkészi szolgálatot is ellátott: 1949-ben Hamburgban világi lelkész volt a magyar menekültek kis református közösségében; 1950-ben a németországi Wentorf-táborban, ahol az amerikai kivándorlásra készült, a református

[236] Wass Albert: *Látható az Isten*. In: *A bujdosó imája: összegyűjtött versek.* Budapest: Püski: 1998. 112.
[237] *A vádlott neve Wass Albert. Dokumentumok és önéletrajz a Wass Albert-dossziéból.* = Polísz, 9. Melléklet, 2003. február-március. 1-6.

közösség – magyarok, lettek, litvánok, észtek – világi papja volt. A General Muir hajón, amellyel 1951. szeptember 21-én megérkezik New Yorkba, ugyancsak a református utasok világi lelkésze és a hajóújság szerkesztője volt.[238]

Élete későbbi szakaszában abban a kivételes megtiszteltetésben lehetett része, hogy a templomosok lovagrendje és a Szent László lovagrend tagjává fogadta. Ezek az életrajzi események az író látókörét tágabbá tették: hatásuk alatt, az embert próbáló 20. század történései közepette Isten útjait próbálta kifürkészni. Ötvenedik életévéhez közeledve, a világfordulás káoszában valamifajta „rendet", logikát, értelmet keresve Wass Albert sajátos istenkeresése dogmatikává, hitrendszerré kovácsolódik. az 1950-es években, a hidegháború kezdetén írja azokat a regényeit, amelyekben fogódzót keres a világban – bár szinte minden regényében kutatja a fensőbb értelmet, amelyet hitben, szeretetben, határoz meg. Istenhitének elemei a következő regényeiből állíthatók össze.

Elvész a nyom (1952)

Göröngyös istenkeresés az *Elvész a nyom* című regénye. Különös történet, mely a megmaradás törvényét tanítja - nem székely vagy román, sem nem szlovák - azaz hatalom nélküli, saját furfangjukban bízó kis népek, népcsoportok mintájára, hanem az Istenbe vetett hit bizonyosságának példáján.

Már egy korábbi művét, az 1947-ben megjelent *Rézkígyó* kötet *Sodoma népe csodálkozik* című elbeszélését is hasonló

[238] *A vádlott neve Wass Albert...* 2003.

képlet szerint építi fel: hat szereplő életútját végigkísérve az isteni gondviselés milyenségét jeleníti meg. A katona, a polgár, a tisztviselő, a paraszt, az úr és a pap mind-mind valakinek a felelősségét próbálja megállapítania a Város elpusztulásáért. Míg az első négy arctalan, alaktalan típus önmagát igazolja, s bűnbakot keres, közülük talán az úr lát a legmesszebb (hisz neki volt a legmagasabban a palotája, s neki volt a legtöbb szabadideje az elmélkedésre), s talán a pap látja át a történés, a tragédia mibenlétét: hogy nem ellenség tört a Városra, nem pusztító kalamitás, hanem az Úr működött; az az Úr, akinek nem telik öröme az ember örömében - állítja a pap. Egy gyermek, az elbeszéléskör utolsó felbukkanó figurája az, akinek fohásza azonnali meghallgatásra talál Előtte: „Édes Jóistenem, most adhatnál egy kis esőt, ami azt illeti, hogy gyökeret verhessen a fám! - S az Úr esőt ad."[239]

Az Úrnak csak a panasztalan, folytonos újrakezdésben, a hangyaszorgalommal való, szakadatlan munkálkodásában telik öröme - sugallja a történet. Wass Albert a *Rézkígyó*t a második világháború után, a németországi száműzetésében írja. Az elbeszélés - akár a *Rézkígyó* más darabjainak, ezen ószövetségi történet-parafrázisok fűzérének - kicsengése fanyar, kissé megkeseredett. A végső következtetést - az emberek, a világ iránti jóindulat és megértés útjának egyetlen lehetőségét - az unokához visszatérő nagyapa tanítja.

A képlet: a hat szereplő életútjának vázlatos bemutatása az isteni gondviselés függvényében - melyre a következőkben

---

[239] Wass Albert*: Elvész a nyom:* regény. Cleveland, OH: Kossuth Publishing Co. 1952.

tárgyalt regényében az *Elvész a nyom*-ban is épít - ismert a világirodalomból. Thornton Wilder világhírű, *The Bridge of San Luis Rey* (1927) című regénye, melyet Kosztolányi Dezső *Szent Lajos király hídja* címmel fordított le 1929-ben, azt a kérdéskört kutatja, hogy egy kötélhíd leszakadása véletlen vagy isteni rendelés volt-e. Az áldozatul esett személyek életútjának rövid felvázolása során kiderül, hogy mind válságos helyzetbe kerültek, s a halál egyfajta „megoldás" volt számukra.[240]

Az *Elvész a nyom*ban a leszakadó hidat egy hegyi pataktól elragadott csónak, majd egy robogó vonat helyettesíti. A történet kimenetele épp a fordítottja a Wilder-regényének: a hat szereplő élete nem végződik katasztrófával, hanem az isteni gondviselésbe vetett hit kisugárzásával. A szereplők ugyanis csodával határos módon megmenekülnek. A történet épp azt mutatja meg nekik, hogy válságos életükben nem „megoldásokat" kell keresni vagy azokra várni - legyen az a megoldás akár egy leszakadó híd -, hanem kutakodás nélkül hinni. Áldozata csak egy van a szilaj pataknak: egy féleszű öregember, aki élete sok keresztjét nem viselte békességgel, és haragot tartott Istennel. Az ő hitre jutása egyben halálának pillanata is. A másik kutakodó épp a hat szereplő életét egybeterelő, összefogó lelkész: Baradlay tiszteletes. Régmúlt idők krónikáját - egy cserkésztábori naplót - böngészve elhatározza, hogy felkeresi a régi idők eseményeinek szereplőit: vajon mi célja lehetett Istennek a megtartatásukkal. Kutakodása neki is az életébe kerül.

---

[240] *Világirodalmi lexikon: tizenhetedik kötet, Vie-Y.* [Szerk. Szerdahelyi István et al.] Budapest: Akadémiai Kiadó, [1994.] 739

A cselekmény egy erdélyi cserkésztáborral indul a Kommandón, melynek során a hat fiú egy lélekvesztőn egy patak sodrásától elragadva közvetlen életveszélybe kerül, és csodás módon megmenekül. Majd egy utazással fejeződik be, mely az egybegyűjtött hat szereplő életében új perspektívát nyit. Baradlay lelkész, aki ifjúkorában lelkipásztorként szolgált a cserkésztáborhoz közeli településen, feljegyzi az érdekes történetet, majd miután történelem-tépázta életútja Amerikába kanyarodik, nyugállományba vonulása után eszébe jut e csodálatos történet, és megkeresi a hat, immár férfivá lett egykori cserkészt. A regény témája tehát hat életút. Tétele pedig - melyre a szonátaműfaj hasonlatosságára hat variációt írt Wass Albert - egy lélekben Istentől elszakadt öregember, Hiribi hitre jutásának története. Mert ha a csónakban az ártól elsodort hat gyermeket nem Isten csodatétele mentette meg, hanem egyszerűen fizikai ok - például egy víz alatti gally vagy kő akkor más ladik is megáll a vízesés előtt - így gondolkozik a történetről az öreg Hiribi. De mi van akkor, ha mégis Isten munkálkodott? Hiribi kipróbálja. A gyerekek életét nem víz alatti gally vagy zátony mentette meg. S a csoda nem ismétlődik. Hiribi a vízesés felé sodortában Istenhez énekel - és lesodródik a szakadékon. Isten létezésének bizonyosságát mindössze néhány másodpercig tudhatta, birtokolhatta: míg a ladik zuhant, s ő maga el nem merült az árban. Hiribi tudta, több mint sejtette, hogy így fog történni. Mégis bizonyságot keresett - és talált. Elveszejtette földi életét, s megtalálta az örök életet.

Baradlay tiszteletes pedig nyugdíjba vonulva megkeresi a hat felnőttet: vajon mivé lettek azok, akikkel Istennek terve lehetett gyermekségüktől fogva. A második világháború utáni

időben gyűjti egybe őket, és győzi meg mindnyájukat - kik ínséget szenvednek, ki így, ki úgy -, hogy életüket Amerikában folytassák. Szimbolikus a gyerekek nemzeti hovatartozása: egy magyar, egy cseh, egy lengyel, egy zsidó, egy román és egy német gyerek ült hajdan a csónakban - a háború sújtotta Közép-Kelet-Európa népeinek egy-egy képviselője. Amerika képe a történet során valamifajta Kánaánként villan fel, ahova ők immár pásztor nélkül érkeznek, mert Baradlay tiszteletes útközben vonatszerencsétlenség áldozatává válik. Hatjuk közül Jon Bursanu román politikus sorsa válik ki hangsúlyosan az istenkeresés témára írt hat „variáció" közül.

Néhány szót a regény címe is megérdemel: tudvalevő, hogy Wass Albert nemcsak főúri származása, de tanult foglalkozása révén is szenvedélyes vadász volt. A vadászattal kapcsolatos témák szinte minden írásában felfedezhetők. *A funtineli boszorkány* című regényében, *A titokzatos őzbak* című elbeszélésében, valamint más elbeszéléseiben és meséiben *(Mese a kék hegyekről)* az „őz" és a „nyom" magasabb, jelképes jelentéssel telítődik - ezek Wass Albert írói világának sarkalatos elemei. Az őz: mint a megfoghatatlan szépség az ember életében, mely után vágyakozunk, amelyet üldözünk, de amelyet valójában nem érhetünk el, mert ha le is lőjük, az erdők pompás királya, a szarvas szánalmas, kis, lelkefosztott tetemmé süllyed. Kultúrkörünkben az őzben megtestesült Megváltó motívuma több helyen felfedezhető. A nyom általános jelentése: csapás, melyet a vad hagy maga után - ám jelen esetben a nyom az, amit az ember földi életében hátrahagy: az emberi élet tartalma, hagyatéka. Legyen az vagyon, utód - vagy írói mű.

A regénynek van egy másik visszatérő motívuma is: a korábban, 1948-ban írt *Üzenet haza* című versének gondolatát fejti ki itt regény-terjedelemnyi példázatban. A vers minden versszakának végén refrénszerűen visszatérő gondolat egy román közmondás; *Apa trece, pietrele rămân* (A víz elhalad, a kövek maradnak). Wass Albert ebben a versében a helytállás szimbólumává, vezényszavává emeli ezt a közmondást.

Az *Üzenet haza* című vers a bibliai *Prédikátor könyvé*nek a német Andreas Gryphius XVII. századi szerző és Kölcsey Ferenc azonos című versében feldolgozott *vanitatum vanitas*-tanulságát fejti ki, miszerint minden mulandó és hiábavaló e földön. A mulandóságot, hiábavalóságot érzékeltető szakaszokat ellenpontozza a költő refrénként megszólaló, sztoikus megállapítása, csakazértis biztatása:

A víz szalad, a kő marad,

a kő marad.

A nyomatékos megállapítás három szakaszon át ismétlődik. A negyedik-ötödik szakasz refrénje mellérendelő kötőszóról ellenétes kötőszóra vált:

A víz szalad, de a kő marad,

a kő marad.

A hatodik szakasz - mint a zenemű kadenciája - a zárást előkészítő befejezés:

A víz szalad és csak a kő marad,

a kő marad.

Majd a záróakkord így hangzik:

Mert elfut a víz és csak a kő marad,

de a kő marad.

A „de” ellentétes kötőszóval nyomatékosítja a kő funkcióját: a megmaradás szimbólumát.

Ez a román közmondás autentikus szövegkörnyezetben jelenik meg a regényben: a román politikus cselekvési, életvezetési elveként. Jon Bursanu ugyan Bukarestben nevelkedett, de gyökerei a Keleti-Kárpátok pojánjaira (tisztásaira) nyúlnak vissza, lelke valahol a Piatra Negara (Feketekő) hegycsúcsa alatt és a Parau Ursului (Medvepataka) „tajtékos vadvizei”-nek világában kezdett eszmélni. Ugyanis nagyapja, „Bács Traján kétszáz birkával kezdte annak idején” s fiai közül a legkisebbnek küldetést szánt: „abból urat neveltetett a zsíros sajtok és hótiszta gyapjúk árán. így lett Dr. Kosta Bursanu, a

Jonel apja, ügyvéd Bucurestiben”. Küldetése pedig ebből állt: „legyen odalent közülünkvaló is, aki megvédje a nép igazát”.[241]

Fiának, Jonelnek is ez volt a feladata. Csakhogy e zavaros században az ifjabb Bursanu nem tudott eligazodni. Diplomatikus forgolódását eleinte siker koronázza, képviselő lesz, mert az egész havas népe rászavazott. Amikor Románia belebonyolódik a második világháborúba, s Jonel magyarellenes politikát folytat a németek oldalán, ekkor tűnik fel a regényben a nagyapa, Bács Traján, aki halála előtt megesketi az unokáját, hogy csak az igazat szolgálja.

Az „Erdély román”-kérdésben, amelyet Jonel vall, a nagyapa nem kíván állást foglalni, kitér előle, bár hallgatása állásfoglalásnak minősülhet. Az öreg itt alighanem az író szócsöve. „Nem tudom [...], hogy miért mondod ezt így. Talán ott voltál és láttad. Vagy talán te is csak az iskolában tanultad, mint a többi” - fejtegeti az öreg juhász. Majd a regény kereteiből kilépő tanításban foglal állást az egyetemes humánum mellett, mellékessé minősítve a nemzetiségi kérdést: „Mert látod, Jonel, nem az a fontos, hogy román, vagy nem román. Az a fontos, hogy ember. [...] ezért mondom én, hogy az igazság a legfontosabb ezen a világon”. Az erdélyi magyar parasztok ugyanis segítettek az öregnek, s ezt nem felejti el: „Juhokat hajtottam át telelni, mert lent nálunk, a bojároknál, kiégett a széna a nagy szárazságtól abban az esztendőben. Sok völgyet és sok falut láttam ott és sok embert. És az emberek más nyelven beszéltek, mint mi. De ilyen emberek voltak azért ők is, kis házakban élők, juhot tartók, szántó-vetők és szegények. Csak éppen, hogy más

[241] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 231.

nyelven beszéltek. De azért jók voltak hozzám és szívesek, és adtak szénát a juhaimnak”.[242] És ez a fontos. Minden egyéb csak „politika”, amely megmérgezi a népek közötti együttélést, gyűlöletet terjeszt közöttük, holott csupán egy szűk haszonélvezői réteg érdekeit szolgálja - sugallja az öreg juhász. „Mert amióta azt tanítják az iskolákban, hogy az a föld ott túl a hegyen román föld, azóta gyűlölet támadt köztünk és azok között, akik akkor a szénát adták nekem. Mert a hazugságból gyűlölet lesz mindig, ezt tanuld meg, Jonel, s a gyűlöletből halál, pusztulás és szegénység. Amíg igazságunk volt, addig békességünk is volt, mert az igazság és a békesség, az ugyanaz, [...] amit meg odalent összekiabálnak az emberek, az minden, csak nem igazság. Az lehet politika, az lehet, harag, az lehet irigység, az lehet elfogultság, az lehet butaság, az lehet szenvedély, gyűlölet, kapzsiság, minden: de nem igazság”[243] - foglalja össze mondandója lényegét az öreg, s miután megesketi unokáját az igazság szolgálatára, Jonel Bursanu politikusi pályája megakad.

Nem lehet egyszerre hazudni is, és az igazságot is hirdetni. Nem lehet egyszerre soviniszta, genocid (népirtó) politikát folytatni, s a népek békés együttélését szolgálni. Ez Wass Albert regényének ideológiai mondanivalója.

A második világháború elszabadult poklában már semmilyen tanításhoz nem tudja tartani magát Bursanu. A háború elveszett, lassan a nép is pusztul, s a politikusok most már kezdik megérteni, hogy nem a pártállás a fontos, hanem a nép. Bursanut, a szélsőjobb politikust megkeresi egykori

[242] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 241.
[243] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 241.

ismerőse, egy szélsőbal nézeteket képviselő politikus. Ekkor egyetlen politika a fontos: jó románnak lenni, aki megmenti a népét.

Itt jelenik meg a helytállás motívuma, a fent idézett vers tanulsága: „a víz szalad, a kő marad. A vihar meghajlítja a füveket, de ki nem dönti”. Ez a gondolat kibővül a következő sorokban: „És mindez azt jelentette: A német jött, voltak emberek, akik fogadták őket, a nép meghajolt előttük s jó volt úgy. A német elmegy. Jön az orosz. Lesznek, kik fogadják majd, a nép meghajol előttük s jó lesz úgy is. Az orosz is elmegy egyszer. A fontos, hogy elsősorban románok legyenek a politikusok, akik ezt vagy amazt a külső hatalmat kiszolgálják, s csak másodsorban ezek vagy amazok. Fasiszta, kommunista: mindegy. Csak jó románok legyenek. Hazaáruló nincs, csak fűszál, ami meghajol. Csak kő, ami marad s megvárja, amíg elfut a víz s elül a vihar. Aki ellenáll, csak kidől oktalanul, mint a fenyő a szélben. S a nép nem szabad kidőljön, a népnek élni kell, hősiesség nélkül, ha kell alázatosan, de élni. Mindegy, hogy milyen áron.”[244]

Tehát ez Wass Albert szerint a második világháború idején a román politika lényege. A magyar és román politika közötti lényeges különbség a két nép gondolkodásmódja közötti különbségben rejlik. A magyar közmondás, mely így hangzik: „A tölgy kettétörik, a fű lehajlik a szélben”, pontosan ezt a szembenállást fejezi ki. A magyar gondolkodás inkább a hősi kerékbetöretést üdvözli. Nem a mindenáron való, alázatos túlélését.

[244] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 246.

Wass Albert ugyanúgy nem foglal állást e kérdésben, mint az öreg juhász. Nehéz megállapítani, melyik gondolatsorba sorolható Wass Albert okfejtése. Távlatilag mi lenne üdvözlendő? A mindenáron való elvtelenség vagy a halált vállaló elv? Mi a helyes? István király bölcsessége: a megmaradásért felvenni egy idegen, temérdek saját véráldozatot követelő vallást, vagy bátran elpusztulni, mint Wass Albert szerkesztésében megjelent *Válogatott magyar mondák* besenyő hőse, Tonozuba, akit lován, ifjú feleségével együtt temetnek el élve, mert nem volt hajlandó felvenni a kereszténységet? Tonozuba gyerekeit mégiscsak az idegen, emberéletet követelő vallás szerzetese neveli majd fel. Érdemes hát hősi halált halni?

Wass Albert látszólag nem foglal állást, csak kérdéseket ébreszt. Bemutatja a hagyományosan rugalmas román politikát, melynek vezérelve: kiszolgálni látszólag mindenkit. Látszólag hűnek lenni minden hódítóhoz, valójában senkit komolyan nem venni. Az a fontos, hogy a nép túléljen. Ez az egyetlen, szem előtt tartandó elv.

A történet során a szerző továbbviszi e gondolatot. Jon Bursanu megszervezi az oroszok látszólagos fogadtatását: „valóban robbant is néhány félreeső híd és a hangulat kedvéért itt-ott egy-egy értéktelen deszkaépület is tüzet fogott”. Ám a hódítók előtt menekültáradat özönlik nyomorúságosan: „Asszonyok, gyerekek, kóberes szekereken, melyeket kis sovány lovacskák vonszoltak lehorgasztott fővel. És a gyermekek sírtak és az asszonyok kenyeret koldultak és a toprongyos férfiak, akik a szekerek mellett baktattak, sötéten és kétségbeesve néztek a világba. [...] és ez a látvány iszonyattal

töltötte el a falvak és tanyák népét. Mert ezek a menekülők nem németek voltak. És nem is urak. Hanem parasztok, szegény, koldus parasztok, akárcsak ők maguk. Besszarábiából és Bukovinából futottak, és amiket az oroszokról mondtak, attól reszketni kezdett az emberekben a lélek."

A népnek, mely a „jó román" prefektus parancsát követi, meginog a bizalma. De aztán helyreáll: „aztán mégis úgy látszott, hogy a prefektus jól csinálta" - itt a szerző hangja ironikusra vált. „Az oroszokat vörös zászlókkal és ünneplésekkel fogadták. Felszabadítóknak nevezték őket és néhány berúgott katona erőszakoskodásától eltekintve aránylag jól megúszta az egész vidék ezt a felszabadítást."[9] Mennyire más ez a „felszabadítás", mint ahogy az zajlott - a Wass Albert többi regényének leírásai alapján - a magyar vidékeken! Wass Albert több más regényében írja le azokat a vérengzéseket, amelyeket a bevonuló „felszabadítók" vittek véghez a magyar vidékeken *(Adjátok vissza a hegyeimet, Egyedül a világ ellen, Elvásik a veres csillag, Az Antikrisztus és a pásztorok*).

Még ál-szabotázsokat is szerveztek, s a falvaknak mondvacsinált hősei is támadtak, akik ünnepeltették magukat. S hogy a rugalmassághoz ravaszság is kell, ezt nyugtázza a következő részlet: „Sőt az egyik élelmes falunak mártírjai is akadtak: hatalmas tömegsírja, ahol állítólag a németek által lemészárolt ellenállók nyugodtak. Az egyik meghatott orosz parancsnok még díszőrséget is adott a vértanúk sírja mellé és nem is álmodott arról, hogy a hatalmas gödörben, mely fölött

Sztálin képével díszített oszlop hirdette a fölszabadulást, a falu elásott gabonája várt nyugalmasabb időkre”.[245]

Érdekes ötlet: a hódító vezér, Sztálin védelmébe helyezni a megmaradást jelképező gabonát. Úgy, hogy erről ne is tudjon a megszálló hatalom. Ilyen ötletességgel legfeljebb Wass Albert góbé-regényeinek hősei gondolkoznak, amilyen hős az *Elvásik a veres csillag* és a *Tizenhárom almafa* Tánc(z)os Csuda Mózese. Azok az agyafúrt székely figurák, akiknek a fent említett regények végén mégiscsak fel kell adni az alakoskodást, furfangoskodást, s el kell ültetni az almafát: a megmaradás szimbólumát. S akiknek vállalni kell a rosszat a túlélés érdekében.

A szovjet megszállás küszöbén Bursanu miniszter lesz, de hamarosan leköszön. „Valami mélységes belső undor töltötte el”. Kételyek gyötrik, hátha mégsem jól csinálták. „Hátha mentés helyett a pusztulásba vitték a népet.” Házassága tönkremegy, felesége egy orosz tiszttel él, apját elhurcolják az oroszok, amiért gyalázta a szovjet hadsereget. Nagyapja már nem él, de kiterjedt rokonságában mindig van egy rangidős juhász, aki nemzetségének szószólója: ekkortájt Bács Tanase, a legidősebb Bursanu. Ő keresi fel a szemrehányással: „Némák a legelők [...], nem szól a kolomp.” Jonel ismét védekezik: „a fű meghajlik a szél alatt”. Ám Bács Tanase rávilágít arra, hogy nem minden fű hasznos: „megeshetik az is, ha soká tart a gonosz idő, hogy hitvány rossz füvek erőre kapnak, s a jó fű rendre kivész. És akkor nem lesz, ami felálljon, ha változik az idő. S fű, se fa, se ember. Csak gyom.”[246] (Wass Albert meséiből az a

[245] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 248.
[246] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 249.

gondolat rajzolódik ki, hogy az emberi gonoszság nyomán gaz és csalán lepi el a földet.)

Az életet, növekedést, szaporodást jelképező fű minőségére oda kell figyelni. Meg kell tudni különböztetni a füvet a gaztól, az elburjánzó gonoszságtól. Könnyen lefordítható allegória ez: „Sok volt a gyom, valójában. És egyre több lett. Új arcok bukkantak föl a politikai életben és nem lehetett tudni, hogy honnan jöttek. Izgágák voltak és követelődzők, a nép nevében beszéltek mindég, de semmi közük sem volt a néphez. A nép nevében követeltek, de a néptől akartak elvenni mindent. Nem is románok voltak. Zsidók és mindenféle idegenek. Előbújtak, megnőttek, szájaskodtak és a demokrácia nevében mindenkit lehurrogtak, aki másképp gondokozott, mint ők”.[247]

A kommunista ideológia terjesztőiről lehangoló képet fest tehát. Noha igyekszik egyensúlyt tartani, mert regényeiben egyaránt megtalálható a pozitív szereplő vagy éppenséggel a hős zsidó alakja (Samu boltos *Az Antikrisztus és a pásztorok* című regényében), nem mellőzhetjük Wass Albertnek azt az utalását sem, hogy a kommunista diktatúra vérengzéseiben milyen szerepet vállaltak azok a zsidóemberek, akikre a hosszú szovjet-kommunista történelem tanúsága szerint többnyire csak ideiglenes, mellék-, illetve kiszolgáló szerepet osztottak (lásd *Az Antikrisztus és a pásztorok* főszereplője, Emmánuel).

Ebben az egzisztenciális válsághelyzetben Jonel Bursanu felmegy a havasba. Nem menekül, inkább csak csalódottan

[247] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 250.

visszavonul a politikai csatározások színhelyéről. S gondolatban nagyapja tanításán tépelődik: igazság és békesség ugyanaz. Meg azon, hogy: „Nincs külön román igazság, csak egy Igazság van, mint ahogy Isten is csak egy: románnak, magyarnak, mindenkinek”. Majd a politika szerepén töpreng: van-e olyan politika, mely egyáltalán az igazságot és békességet szolgálja? - máig megválaszolatlan kérdés. Hiszen a „politika csupa ravaszkodás, színlelés, csupa tekervény. Az ember mondja ezt, teszi azt, hogy a végén amaz legyen belőle. Az ember erre indul, hogy amarra megérkezzék, az ember csal, és hazudik [...]. Juthat-e egyáltalán diadalra az igazság hamis utakon? Ez a kérdés.”[248]

S mintha csak tépelődésére jönne válaszként ifjúkori szerelme, Mariora látogatása, akit annak ideién el kellett hagynia, hogy teljesíthesse küldetését: legyen a nemzetsége szószólója. S „tartozott az ördögnek a házasságával, mint ahogy mindenki tartozik valamivel az ördögnek” – a román hiedelem szerint, mivel házassága nem sikerült. Felesége nem szült gyereket neki, s végül elhagyta. Nehéz küldetés az, mely magánéletileg ellehetetleníti a küldetés teljesítőjét, mert épp személyes boldogságától fosztja meg. Mariora időközben hat gyerekes asszony lett, Jonel Bursanu pedig mit nem adott volna, ha Mariora és a hat gyerek az övé lehetne! „Azt hiszem, valamit rosszul csináltunk, Mariora”. Mintha csak a *Valaki tévedett* elbeszéléskötet címadó novellája feleselne e kijelentéssel. Egykor a kollektivizálást folytató Éliás zsidó fia ugyanúgy elhurcoltatta az asszony férjét, ahogy annak idején Jonel a

[248] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 251.

csendőrökkel fogatta le Éliást. Ószövetségi fogat fogért-történet.

Mariora összefoglalja a tévedéstörténet tanulságát: ha akkor nem áldozzák fel boldogságukat, talán nem történik tévedés. Mert az életben minden esetlegessé válhat: karrier, pénz, hatalom. Csak az ember személyes boldogsága, az utódai adják az emberi élet értelmét: „Ma már öregek vagyunk, de hogy másképpen történt volna-e minden..., ezt én nem tudhatom, Jonel. Én csak azt tudom, hogy te azért nem maradhattál itt, hogy minden jó legyen nálunk. Ezt mondta nagyapád és ezt mondták az emberek is, mind. És mégis rossz lett. És látod, Jonel, ha erre gondolok, szomorú leszek és sajnálom, hogy akkor elmentél. Mert így nem csak azt kell megsirassam, ami most van, hanem azt is, ami már akkor elveszett: a kettőnk életét, Jonel...”[249]

Majd ismét feltűnik Bács Tanase alakja, aki megkeseredetten inti rokonát: „Én azt hiszem Jonel, hogy idáig eljutottunk volna akkor is, ha nem szidjuk a zsidókat és a magyarokat, nem adjuk oda állatainkat a németeknek, és nem lövünk utána közéjük és ha nem fogadjuk testvérként az oroszt.” Majd rávilágít arra, hogy a hazudozás tudományán, vagyis a politikán kívül semmit lényegest nem tanítottak odalent az urak ifjabb rokonának: mert pontosan a pásztorkodás mesterségét felejtették el megtanítani neki. Amit már maguk sem tudnak: jó pásztornak lenni, terelni a népet, akár a zsoltáros papok. Jonel erőtlenül védekezik: a világpolitikai fejlemények nem kedveznek azoknak, akik a népet maguk köré kívánnák

[249] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 253.

gyűjteni: várni kell egy olyan hatalom által indított háborúra, mely megtámadja a kommunista Oroszországot. Ám Bács Tanase szerint nem világpolitikai fordulatra kell várni, hanem emberi mentalitás-változásra: „És mi lenne, Jonel, mit gondolsz, mi lenne, ha valamennyi tisztességes ember összefogna... Nem aszerint, hogy román, vagy nem román. Hogy ilyen párthoz tartozik, vagy olyan párthoz. Csak aszerint, hogy tisztességes?”[250]

Ez a politikai-ideológiai üzenete a regénynek. Csak tisztességesen lehet politizálni. Nem egymás ellen, hanem egymásért.

Amikor ennek a fejezetnek a végén is megérkezik az öreg amerikai pap, hogy magával vigye a kiválasztottat Amerikába, ő is ezzel a fogyatékos érvvel próbálja meggyőzni Jonel Bursanut annak szükségességéről, hogy Amerikában a helye akkor, amikor Amerika fegyveres háborút készül indítani a kommunista Szovjetunió ellen. Tisztázatlan, hogy ebben a „készülődésben” mi lett volna a kiválasztottak szerepe Amerikában. Mint ahogy ezt megindokolni nem tudta - talán Jonel Bursanunál a legkevésbé. Hiszen a kereskedni vágyó szatócs számára például az Újvilág új lehetőségeket kínált, vagy a gazdálkodni szerető gróf estében, de akár a tétlenségre kárhoztatott tudósnak is, nem beszélve a zsidó bankárról, akinek Amerika kiváló előmenetelt kínált. De mi lehetett a feladata egy fasiszta, majd ideológiát-vesztett román politikusnak Amerikában a második világháborút követően? Ismerve Wass Albert gondolkodásmódját, élettörténetét, ahogyan küzdött

[250] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 255.

országa hamis képének megváltoztatásáért Amerikában, arra következtethetünk, hogy Bursanunak az igazságot kellett volna szolgálnia az újhazában. Azt kellett volna helyrehoznia, amit otthon elrontott, lerontott - ő, aki a szereplők között negatív ellenpárnak minősül.

A magyar arisztokrata Drágffy Gergely mintagazdász ellenpárja a cseh kispolgári származású szatócs, a prágai Vrana Basil. Egyikük életében minden történés nagyszerű; s amilyen magasztos érzelmek kísérik mindvégig életútját Drágffynak, ugyanolyan kisszerű, szánalmas és megmosolyogtató Vrana Basil élete. Még kardot sem ránthat, amikor feleségét megtámadja egy részeg orosz katona. Hisz erre nincs családi példája. S felesége ugyanolyan gyalogjárón, gyakorlatiasan intézi el az incidenst: elhessegeti férjét, hogy ne legyen a hódító útjában. Egy másik szereplőpáros is felállítható: a léha, de megfélemlíthetetlen lengyel művész, Lubovszki Kazimír ellenpárja - aki annak életébe is belefonódik, és akivel kölcsönösen szerencsétlenné teszik egymást a bécsi zsidó bankár, Porisch Gottfried, „a sün”. A román politikus Jon Bursanu, valamint a königsbergi német tudós, Habicht Herbert professzor párosának összeillesztése elgondolkoztató: a tudós feláldozza életművét az emberiségért viselt felelősségében, a román politikus viszont népe felemelkedésén fáradozva elvtelenül politizál. Ők nem alkotnak igazi páros-ellenpárost.

Az *Elvész a nyom* című regény befejezését 1967-ben Wass Albert újraírja. Az első verzió befejezése furcsa, elgondolkoztató. Wass Albert egykor a hat kiválasztott gyermek megtartatásával, életútjával, igazságkeresésével, félresiklásaival, a megtévedt bárányok akolba érkezésével meg akart mutatni valamit. Talán azt,

hogy az „Úr csodásan működik, de útja rejtve van” az ember előtt. Talán azt, hogy az ember számára felfoghatatlan az isteni cselekvés. Talán azt, hogy igazságkeresésünk közben gyakran jutunk olyan helyzetbe, hogy csak melléje járunk az igazságnak. Hogy mi az igazság, ember nem tudhatja. Abszolút, isteni igazság csak egy van. Balga dolog embernek azt vallani, hogy Isten igazságát képviseli.

Ha ebből indulunk ki, érthetővé válik, hogy a vasúti szerencsétlenségben senki más nem hal meg - az első regényverzió szerint - mint a hat kiválasztott. Mint ahogy az öreg Hiribi is lezuhant egykor a vízesésen. A regény befejezése számtalan kérdést ébreszt. Mi lett volna a dolguk az újvilágban? Miért gyűjtötte össze őket a krónikaíró pap? S miért nem történt meg a két halálos ellenség, Porisch és Lubovszky kibékülése? Miért maradt ez is el? Isten szeszélyességét, kiszámíthatatlanságát illusztrálandó?

Az átdolgozott változatban pedig a keretes műfajnak megfelelően keretet alkot a regény elején kételkedő Hiribi sorsával a kísérletező Baradlay tiszteletes sorsa, ugyanis a vasúti szerencsétlenségben egyedül ő veszíti életét, a hat szereplő pedig életben marad. „Látják, egy kicsit én is olyan vagyok most, mint az a Hiribi volt, az a halász, akiről beszéltem. Összeszedtem magukat újra egy csónakba, hogy megtudjam: van-e Isten? Mert a hitbe belefárad az ember, mire az élet végére jut, és tudni akar”[251] - magyarázza az öreg tiszteletes a robogó vonatban, maga vonva meg a párhuzamot az ő kutakodása és az öreg Hiribi istenkeresése között.

[251] Wass A.: *Elvész a nyom*, 1952. 147.

A szereplők mindegyikébe belerajzolta saját alakmását a szerző: családi származása, neveltetése, idealista elvei folytán, melyeket követett, maga volt Drágffy, de maga volt a kislelkű, szorongó szívű, nem politizáló cseh szatócs is, Vrana, vagy a léha, könnyed életű Lubovszky is, de a pénzével tivornyákat, bacchanáliákat, asszonygyötrést és sanyargatást, sőt asszonyhalált is előidéző Porisch is. S a tudós is ő maga volt: hisz tanár volt, író volt felelősséget viselt másokért. De leginkább a Titkok tudója, a természet gyermeke, Bursanu volt. Bursanu beavatott volt: ember számára rejtett tudás tudója, aki a természettel harmóniában élt. Akárcsak nagyapja egykor, Bács Traján. Kérdés, hogy Wass Albert tudatosan választotta-e számára az isteni titkok tudójának, Jánosnak a nevét? Tudta-e, hogy a monda szerint valaha egy Oannes nevű ember kelt ki a tengerből, s vágta ki az égig érő fát, mely oly magasra nőtt, hogy koronája elhomályosította a Napot és a Holdat? Az írónak a *Magukrahagyottak* című regényében Johannes Transilvanicus nevet visel az az aggastyán is, aki az elhagyatott, háború pusztította Balkánon templomszolga volt Isten templomában. E víziót jeleníti meg *Az Antikrisztus és a pásztorok* című műve végén is, amikor az agg sírásó, Pattanás bácsi Isten madarait élteti. Vagy csak gyermekkora meséiből tudta, hogy János minden mesehős, aki világtitkok tudója?

A Biblia szerint János a tanítványok közül a legfiatalabb - ám a regénybeli Jon minden szereplő közül a legtöbbet tud Isten országáról. Hogy miért válik ebben a megvilágításban a regény elején magyarellenes Bursanu pozitív figurává? Talán amiért a bajorerdei tartózkodása alatt megkezdett, 1956-ban németül megjelent *(Es sind die größten Schmerzen nicht*

worüber Frauen weinen), majd 1959-ben magyarul is olvasható híres regényének, *A funtineli boszorkány*nak is románt választ főszereplőjéül a szerző - a népek közötti megbékélés és a saját, világgal, Istennek való megbékélése jegyében.

Hagyaték (1985)

1985-ben mintegy szellemi hagyatékaként jelent meg Wass Albert Hagyaték című könyve. Tulajdonképpen *A funtineli boszorkány* című regénytrilógiájával elválaszthatatlanul kellene tárgyalni és értelmezni ezt a könyvet. A *Hagyaték*ban ugyanis a szerző válogatott írásaiból mintegy életműve esszenciáját, és annak saját értelmezését hagyta az utókorra. *A funtineli boszorkány* pedig az író világképének művészi kivetülése, mely egy másik tanulmány témája. Wass Albert a mindenkori nagyok módján, művészként, kiválasztottként harmóniában élt a világgal. Szereplői – saját lelkének kivetülései (Nuca, *A funtineli boszorkány* főszereplője, Az *Antikrisztus és a pásztorok* vak Rozija vagy a *Hagyaték* látó embere) – a világmindenséggel harmóniában élnek, akárcsak a kiválasztottak, a művészek, az őrültek és a gyermekek.

Wass Albert – saját elképzelése, hitvallása szerint, az általa használt kifejezéssel élve „látó-ember” volt. Nem csak értően látta és értelmezte a világtörténelem kerékforgását, hanem utat is mutatott egy sajátosan egyéni, sajátosan kisebbségi, sajátosan magyar: erdélyi magyar magatartás, hitvallás gyakorlásához. A korábbi regényeiben többször is emlegetett „magyarok istenét” befogadva, testünkbe lelkünkbe iktatva kell élni, és cselekedni – tanítja. Jellegzetesen magyar

hitbéli magatartás ez. Nemcsak ősi, sámánisztikus korba, a székelység eredetének évszázadaiba vivő, annak hitvilágába röpítő elképzelés ez, hanem mai világunkban is mindennapi gyakorlásra alkalmas hitvallás.

Néhány szót a *Hagyaték* 1994-es kiadásának kivitelezése, külleme is megérdemel. Az író portréja – kívánsága szerint – nem szerepel a borítón. Egész életművének alaphangulatát jellemzi viszont a fényre nyíló székely kapu. Bemutatkozásul csak ezt a néhány sort küldte: „Az erdők könyve meséit még Németországban, a fiaimnak írtam (egyikük ma az amerikai hadsereg tábornoka). A Hagyaték 1985-ből való, ez az utolsó könyvem. A kettő között 46 könyv rejtőzködik magyarul, angolul, németül és spanyolul. Egy hosszú élet munkája. Magyar szeretettel köszöntöm a hazai olvasót”.[252]

A könyv hátsó borítóján pedig ez áll: „Az Örökségünk könyvsorozat élő irodalmunk legjavát a szerzők kézjegyével hitelesítve őrzi meg az időnek. Idősebb íróink, összeálló gazdag életművükből személyesen válogatják ki legkedvesebb, általunk legtöbbre értékelt, legsikerültebbnek tartott s – mintegy szellemi hagyatékként – az utókornak leginkább ajánlott írásaikat”.

Wass Albert jól körvonalazható hitvilágot épít fel. Műveiben az „élő Isten valóságát” hirdeti. Wass Albert hitvilágában az Isten Fia felemeli magához azt a hívőt, Isten gyermekét, aki a Szentlélek által befogadta az Atyát. Aki úgy él és érez, úgy szeret, úgy gyakorolja és adja tovább hitét, mint Wass Albert látó emberei, az ennek a különös istenvilágnak a

[252] Wass Albert: *Hagyaték.* Budapest; Ungvár: Örökségünk Alapítvány, 1994.

részese. *Hagyaték* című könyvében Wass Albert különböző korok időrendben bekövetkező csodáiról – egyazon sámánszerű, a leginkább valamifajta magyar Krisztus által művelt csodákról – ír krónikát. Kezdi a legrégebbi időkkel, mintha csak Csaba királyfi kelne életre, akiről a székelyek hinni vélik, hogy bajban eljön a székelyek segedelmére, majd a saját koráig pergeti az eseményeket, a „román világ”-ig, amelyben nagy ínséget szenved az erdélyi magyarság. A könyvben szereplő jövendőmondó ember a hit erejével gyógyítja a szükséget látó, hívő népet, s közben két, teológiát végzett papot is okít. Kis inasának, Ferkőnek továbbadja tudását: „az igaz valóság tudásának a mesterségét”, mely „az egyetlen valóság, Isten valósága”, „az Úristen mestersége”. A látó ember szerint a két pap ugyanis csak a „szolgaság mesterségét” tanulta meg, a rácsodálkozást és megfélemlést. De a hit adta szabadságot és csodatevő erőt már nem. A látó ember pedig a következőképpen oktatja a hozzá szegődött papokat: „… fejedbe kalapáltak minden szót, amit az apostolok leírtak s azt is, amit őelőttük vén zsidók tettek és mondottak. Mindent megtanítottak neked, csak Istent nem. Elhitették veled, hogy Jézus Urunk meg a tanítványai csodákat míveltek, amikor feltámasztották a holtakat, meggyógyították a betegeket és kenyérrel látták el az éhezőket. Meg amikor a zsidó próféták néhai időkben túlélték a katlanok tüzét, oroszlánok barlangját s kettéválasztották a vizeket. Csodákat míveltek! Pedig mindez nem volt csoda, dehogy is volt az” – dorgálja a „színleg papot” a látó ember. S itt következik Wass Albert hittételeinek rendszere. Sajátos biblia- értelmezés ez: amit a bibliai csodaként ismernek az emberek, az „az Úr valóságának ismeretéből fakadó cselekedet volt, Isten mestersége. Nem tanította-e Jézus, hogy mindnyájan az Atya Úr

gyermekei vagyunk? S hogy amit az Atya Úr mível, azt mívelhetik a gyermekei is, mert hogy az Atya megtanítja gyermekeit a maga mesterségére? Erről, nem esett szó ott az oskolában, ugye? Pedig Isten valóságának ismeretéhez nem kell ám ész. Szív kell csupán, meg lélek. Hogy is mondja az Írás? Ismerjétek meg az igaz valóságot s az igaz valóság szabadokká tészen! Mitől szabadít meg? Hát a tudatlanságból eredő bajoktól meg nyomorúságoktól…"

Wass Albert hitének elemei röviden a következő pontokban foglalhatók össze:

- amit az Úr cselekszik, azt tehetik a gyermekei is;
- az Atya megtanítja gyermekeit a maga mesterségére;
- ez a tudás az Úr valóságának ismerete, Isten mestersége;
- ehhez a tudáshoz nem kell ész, csak szív és lélek;
- ez a valóság szabaddá tesz: megszabadít a tudatlanságból eredő bajoktól és nyomorúságtól;
- mint ahogy Jézus is megbocsát kínzóinak, akik nem tudják, mit cselekednek.

És hogyan működik az Úr? Álljon itt a „különös vénember" elbeszélése arról, hogyan tudta meg, hogy „dolga", azaz küldetése van; ez a regényepizód a két fogoly pap kiszabadításának története: „Nem véletlenségből tévedtem én oda tegnap éccaka a csűr közelibe, ahol a románok őriztek benneteket. Az Úr küldött oda. No, nem úgy, ahogy a régi zsidó könyvek mondják, hogy az Úr odakurjantott volt Mózesnek vagy Ézsaiásnak hogy 'hé! Tedd ezt vagy amazt' s utána megbeszélték a dolgot ügyesen, az Úristen meg a vén zsidó. Nem úgy történik ez, ahogy a könyvében van. A könyv azoknak

való, akik másképpen nem értenék meg. Mert az Úr nem a hegy tetején ül s nem is valamelyik bokorban bujkál, mint ahogy a könyv mondja, hanem bennünk él és bennünk dolgozik Isten a mi életünk, és érzéseinken, gondolatainkon keresztül szól hozzánk. Mint most is. Itt ültem ennél a kis tűznél, három éjszakával ezelőtt és egyszerre csak tudtam, hogy mennem kell valahova." (Ugyanígy telik el megmagyarázhatatlan érzéssel, jó vagy rossz érzéssel: a várni kell vagy menni kell érzésével Nuca, a hegyi lány is). „Megvártam a reggelt s azt mondtam Ferkőnek: 'maradj itt, s várd meg, míg visszatérek'. Mondtam neki egyebet is, emlékszem. Hogy menjen le a faluba egy bizonyos házhoz s vigyen gyógyulást annak, aki beteg. Mondtam azt is, hogy gondoskodjék ennivalóról, mert nem magamban térek majd vissza. Aztán csak tettem valami[253] falnivalót a tarisznyámba s mentem. Csúnya idő volt, de östére odaértem, ahova mennem kellett." S az Úr arról is gondoskodott, hogy a csendőrök házát véletlenül felgyújtsa egy csendőrlegény. „Az Úr csodásan dolgozik" – parafrazálja a református éneket az író (Az Úr csodásan működik kezdetű dicséret). És ki az, akin az Úr, s az Úr küldötte segíteni tud? „Aki nem mer cselekedni, mert fél […], az olyan ember nem bízik sem, az Úristenben sem önmagában. S az ilyen számára nincs szabadság. […] Vékony hitű ember számára vékonyan jut hely Isten világában."

Wass Albert ilyen módon tanítja példázatokkal az Úr igazságát. Ám a hit önmagában nem elég. Le kell vetni a sok helytelen tudást, amit a hamis emberi világ rak az emberekre, s amitől az ember homályosan lát (I. Kor. 13): „Tibennetek ott él a jövendő magja, csak elő kell hámozni a sok helytelen tudás

[253] Wass A., 1994. 254. 144.

alól, amit reátok rakott az a hamis emberi világ, ami olyan, mint a köd: ma itt van, holnap nincs. De amíg itt van, bétakar mindent, amit Isten teremtett, hogy ne lássatok tisztán". (Gyönyörű nyelvi asszociáció: a csíkdánfalvi székelyek 'öreghomály'-nak nevezik a ködöt.) Isten folyton működik, dolgozik: teremt. „Isten teremtett mindent és egy percre abba nem hagyja a teremtés munkáját". Ám Isten csak jót teremt. Istentől nem eredhet rossz, csak jó. A rossz az embertől ered. Egy rossz emberi gondolatból: az ember helytelen gondolatából, mellyel Isten gondolatát félreértelmezi. Amellyel Isten benne levő gondolatát „nézte, látta". A rossz látás eredménye pedig a rossz, a betegség. Isten gondolatát isteni látással olvashatjuk: „De csak azt teremt, ami van. Soha sem azt, ami nincs. Rossz pedig nincs, mert az Isten jó s a jó nem teremthet rosszat. Csak jó van. Minden, ami van, Isten gondolata. Ami nem Isten gondolata, az nincs. Tik Isten gondolatai vagytok. A fák is Isten gondolatai. A hegyek. A csillagok. A harmat meg a fűszál. De a gonoszság nem Isten gondolata. A betegség nem Isten gondolata. A beteg ember, a gonosz ember, a bűnt cselekvő ember nem egyéb, mint egy elrontott gondolat. Nem Isten gondolata romlott el, értsük meg, mert Isten gondolata nem romlandó. Bennünk, emberekben romlott meg a látás, amivel Isten gondolatait nézzük. Ha sikerül megtisztítanunk azt a belső pápaszemet, amin keresztül Isten világát nézzük: eltűnik a rossz, a betegség, a gonoszság, a bűn… Eltűnik, mert valójában ott se volt soha. Csak az ember szeme lát, Isten szeme nem."[254]

S a *Hagyaték* két papjában megvan a jóérzés gyökere, mellyel „idővel s gondozással […] istentudókká

[254] Wass A., 1994. 255-256. 20, 21.

növekedhetnek”. Ez Wass Albert hitvallása. Számtalan művészünk feldolgozta már – Katona József a Bánk bánban, Arany János a *Toldi*ban, Ratkó József a *Segítsd a királyt!* című drámájában, Sütő András pedig szinte teljes életművében –, hogy István királynak Imre herceghez írt intelmeit sajátos magyar módon, radikálisan értelmezték és alkalmazták eleink, s az egynyelvű országba betelepülő idegenek „elszemtelenedtek”, s visszaéltek helyzetükkel. Így kerülhetett az ország sorozatosan olyan helyzetbe, hogy az idegenek szavára magyar magyar ellen fordult. Elég csak a kereszténység felvételének történetére gondolnunk. Néhai Farkas András gondolatát (*Az zsidó és az magyar népről*), miszerint kiválasztottsága folytán a magyar nép ugyanolyan üldözött, mint a zsidó, Wass Albert nem bontja tovább. Pedig ez a szál ihlette meg Szózat- és Himnusz-íróinkat is (Vörösmartyt és Kölcseyt).

Wass Albert a rosszul látott isteni gondolatból fakadó bűnt láttatja, és szeretne rávilágítani a baj forrására és orvoslásának lehetőségére, arra, hogy magyar magyarral fordult szembe. S mindaddig, míg magyar bántja a magyart, nincs jövendő. Addig csak megszenvedett múlt van. Addig ez a nép csak önmagát pusztítja. Az Úr mesterségének míveléséhez pedig nem kell engedély: „Akik a jövendőt dolgozzák, azoknak nem ad pecsétes írást a világ. De ez is eljöhet egyszer. Megadja ezt is az Úr, mihelyt eljutunk oda, hogy nem csak egynéhányan, de jó sokan, kik magyarok vagyunk, kiérdemeljük azt, hogy ne csak múltunk, de jövendőnk is legyen. A jövendőt pedig […] meg kell szolgálni. Nem terem magától, mint mezőn a virág. Először is tudni kell az igazat. Aztán meg gyakorolni kell az igazat, mert

az Úr csak azon segít, aki az Ő útját járja, aki az ő erejének irányába halad”.

„Az ő rendelése pedig az […], hogy emberelje meg magát végre a magyar! Térjen vissza Urához, ki ide hozta az ígéretek földjére, hazát adott neki, szépséges országot, hatalmat és dicsőséget, népek élére emelte, népek és nemzetek védelmezőjévé tette, pajzsán tartotta, magosan mindaddig, míg önzés és kapzsi hiúság egymás ellen nem fordított magyart a magyarral, és idegen tanácsadók sima nyelvére hallgatva meg nem szegték az Úr törvényét, mely kimondja: szeresd a te magyar testvéredet, mint önmagadat, s fegyvert ellene ne emelj, rosszat ellene ne cselekedj, se tettben, se szóban. Aki e törvény ellen vét, annak nyelve kivágassék, karja megbénuljon, s utak árka legyen szálláshelye, mondá az Úr. De aki megtartja törvényeimet, annak szerető édesatyja vagyok, az meghallja lelkében az én szavamat, s minden tettével gondolataimat végzi. Annak hatalmat adok a világ felett, amit az ő számára teremtettem volt… Na. Ez az Úr törvénye – fejezte be az öreg – , s akinek esze van, él vele…”.[255]

Nemcsak irodalomtudományi szempontból érdemes itt kissé elidőzni. Kultúrtörténeti és talán teológiai szempontból is újat hoz e tantétel, melyet megóv Wass Albert székely humora attól, hogy előadója, az öreg látó ember prófétai magasságokba emelkedjen, vagy retorikája dagályossá váljon. Tanításából nem vesz vissza a „Na. Ez az Úr törvénye”-befejezés. Inkább mintegy használati utasítást adja ínséges időkben a magyarság kezébe: „akinek esze van, él vele”. Tehát nem szív és lélek kell a

[255] Wass A., 1994. 274, 275.

befogadásához, hanem furfang, egy kis góbéság, hogy a törvény a helyére kerüljön, azaz helyes alkalmazásra találjon.

Kultúrtörténeti és teológiai újdonság lenne Erdély szószékeiről így prédikálni. Hiszen a magyar nép tudatában Mohács óta közismerten erős a bűntudat. Mintha ennek ellensúlyozására rajzolná Wass Albert meg annak az Atyának a képét, aki nem félelmetes, hanem szerető, gyermekeit nem büntetni, ostorozni kívánó, hanem róla gondoskodó, őt saját mesterségére megtanító magyar Istenatya, aki egyetlen bűnt ró fel magyar gyermekének: hogy magyar testvérére káini módon kezet emelt. Mert az Édenből – Erdély földjéről – még nem űzetett ki a magyar. Csakhogy az Édenben meg kell tanulni élni. Mintha csak a vasárnapi ige mellé szánta volna Wass Albert e gondolatot – elmélkedésre. És hol is van ez írva? Mert a Szentírásban nem, nyilván. Talán valamely apokrif iratban? Mintha ezt sugallná a magyarázat, melyet az elbeszélő úgy vezet fel, mint egy mesét: Hát volt valaha egy magyar apostol is, aki emlékezet után „írásba tette" Jézus Krisztus tanításait. „Meg amit az Úr táltosai róttak föl régi időkben a törvényoszlopokra…"[256]

Confessio (2003/2);

Új Kezdet (2003. augusztus).

[256] Wass A., i.m. 274. 24.

Egy forgatásra váró forgatókönyv

Az Antikrisztus és a pásztorok

Negatív rendkeresés *Az Antikrisztus és a pásztorok* főszereplőjének, a vörös hajú Emmánuelnek az útja. A főszereplő neve beszédes név: Emánuel jelentése 'velünk az Isten'. Az ideológiával teletömött fejű fiatalember a szerző sugallata szerint a „jó rendbe" felfordulást, megbolydulást hoz, s eredendő jó szándéka erőszakot, gyűlöletet, barbár pusztítást, ártatlan és kiszolgáltatott emberek szenvedését, mártíriumát eredményezi. Negatív rendkeresése, sokak számára halált hozó tévútja, majd tévedésének szégyenletes, kései, tehetetlen felismerése, utána törvényszerű bűnhődése és megtérése.

A keretbe helyezett történet elején Emmánuel megérkezik a havasba, ahol találkozik a vak Rozival (*A funtineli boszorkány* Nucájának alakmásával). A regény végén pedig felvillan Isten, s a vele harmóniában élő „látók" világa, azoké az istenkeresőké, akik a természettel, a felsőbb elvvel utopisztikus közösséget alkotnak. E látóemberek és a falubeli emberek mindennapjai peregnek békességben, miközben Emmánuel megérkezése után, az ő segédletével elszabadul a pokol, s az Antikrisztus diadalt ül.

A regény három részre osztható. Szerkesztési elve szimmetrikus. Az első rész statikus békevilágába mintegy kamera-módszerrel közeledik a szem: megjelenik a rég- óta eltávozott és szerettei által régen visszavárt szereplő,

Emmánuel. Ahogy közeledik szülőfalujához, úgy kerül lencsevégre a falu, annak lakosai, s az életükből kinövő szimbólumok. A második rész mozgalmas pokolforrongását az író a faluban, helyben „kamerázza”, majd a harmadik, befejező részben a kipusztult, elnéptelenedett, gazzal benőtt falu képét ismét egy közeledő vándor látása nyitja meg, s tárja az olvasó szeme elé. Wass Albert regénye mintha a filmgyártás számára íródott volna. Izgalmas, mozgalmas, pergő eseményű forgatókönyvnek is beválna. Kritikusainak viszont támadási felületet nyújt az, hogy a szerző akárhaha egy úri fiú prizmáján át láttatná szépnek, idillinek, problémátlannak a régi világot, melyet nem kell megváltoztatni. Sokkal hitelesebbnek hatna egy olyan írói beállítás, melynek értelmében a régi világ megérett ugyan változtatásra, de nem a regényben bemutatott módon.

A régi világ idillizálását a figurák is mutatják. Szinte semmit nem fejlődnek, statikusak, ezt jelzi a nagybetű is, amellyel az író nem a nevüket, hanem a foglalkozásukat, pontosabban a hivatásukat jelöli: a Békebíró, aki szentenciákban beszél, és nem élethű a retorikája, mivel a szerző a bemutatott események idejénél jóval későbbi tanulságokat ad a szájába. A történelem friss, meglepetés-áradata nem készteti a Békebírót csodálkozásra; az író a rácsodálkozás gesztusát más műveiben dolgozza ki: *Jönnek, Egyedül a világ ellen, Adjátok vissza a hegyeimet!, Ember az országút szélén*. Sokkal életszerűbb Dominik, a csősz, valamint Pattanás, a sírásó alakja. Alakjukhoz anekdotákat mesél, történetük, amint a „kamera” végigvisz a falun, s útba ejti őket, a regényből különváló novellákba szökken. Ők azok, akik a bekövetkezett szörnyűségek hatására lényük legjavát mutatják fel: a szeretetet, hűséget, helytállást.

Vak Rozi, Kicsi Ágnes szintén statikus figurák. Bár Kicsi Ágnes mókás neve nem illik ugyan a tenyeres-talpas vénlányhoz, aki mindhalálig hűségesen szolgálja a „kis kisasszony”-t, a Békebíró lányát, Teréziát. Ágnes neve biztonságot, állandóságot sugall: a szolgálólány kislánykora, azaz kicsi Ágnes kora óta szolgál a Békebírónál, a mivel a világ semmit nem változik, az ő neve is változatlan marad. Bátorsága, hűsége rendíthetetlen: csak egyetlenegyszer érzékenyül el, amikor az orosz tiszt „mamá”-nak szólítja, s ezzel anyai érzéseket csalogat elő belőle. Katonás alakjában a szerző a régi világ mindhalálig hűséges, talpig becsületes cselédalakjának állít emléket. Korábbi novellájában, a *Márika hitet tesz* című írásában is megjelenik egy hasonló cselédlány, aki feláldozza magát az uraságért, a szeretett úrnőjéért. A feudális hűségeszmény 20. századi továbbörökítése, példaszerű megtestesülése.

Fejlődő jellem Piluc, a cigány. Története szintén a regény keretéből kipattanó anekdota vagy rövid elbeszélés. Cigány mivoltában meghasonulva, asszonykeresésének félig megmosolyogtató, félig megríkató kudarctörténete után hűséget tesz gazdái, először Manó úrfi, majd Samu, a boltos mellett. S félig-meddig a keresztény világ szokásrendjét átvéve, a szovjet pribékek kínvallatása során mártírrá emelkedik pontosan cigány hitvilága, babonássága, halott-tisztelete folytán. A félős, buta cigányból rendíthetetlen hős lesz. S aki a leginkább fejlődik, pontosabban teljesen megváltozik a regény mondanivalójának szolgálatában, az Manó úrfi, a vörös Emmánuel.

Ennek a változásnak a története a regény.

Erdélyi Napló (2002. szeptember 3).

Zsoltár és trombitaszó mellett

Wass Albert közéleti munkássága

Wass Albert a két világháború közötti erdélyi magyar irodalmi élet egyik legtehetségesebb prózaírója, a nyugat-európai, majd amerikai magyar emigráció irodalmi és kulturális életének jelentős szervezője. Jelen megemlékezés csak a száraz tényekre[257] kívánja felhívni a figyelmet, amelyek azt igazolják, hogy egész élete nemzete szolgálatában telt el. Míg szépírói művei, például *A funtineli boszorkány*, a lélek öngyógyítását, a felszakadó honvágy kezelését és saját megbékélésén túl a népek megbékélését szolgálja, a *Kard és kasza* című nagyszabású családregényében a krónikás feladatát látja el. Idegen nyelven írt tanulmánykötetei pedig „amerikaiak okulására" szánta.

Több mint félévszázadot töltött emigrációban. Az otthonától elszakadt írónak – legkisebb fia, Wass Endre szavaival – „kimondhatatlan fájdalmat jelentett távol élni a szülőföldtől". Ám itt is mindvégig átérezte az otthon maradottak szenvedéseit, figyelemmel követte az egykori keleti tömbben és szűkebb hazájában zajló politikai eseményeket. Nemzetben gondolkodott „Először is nemzetté kell emeljük újra a fél évszázados kommunista diktatúra során megtört, hitét vesztett, néppé alázott magyarságot. Népünk nemzeti öntudatát kell

---

[257] *Wass Albert szellemisége ma is köztünk él*. = American Hungarian Panorama-Online (2003. május-június); *Fenyőktől a pálmafákig*. = Magyar Nemzet (2002. december 7); másodközlés: = Magyar Élet, Toronto (2003. január 11). 136,

visszaszereznünk, mert ezen a földön csak nemzetnek lehet hazája. Népnek mindössze otthona van. A Haza: lelki, szellemi, politikai és gazdasági egység. Az otthon mindössze födelet nyújt, védelmet nem" – írja *Magyar örökségünk* című tanulmányában. Bánffy Miklós, Kós Károly, Nyírő József vagy Makkai Sándor módján gondos figyelemmel tárta fel Erdély múltját. Jól látja és láttatja az országvesztés okait. A *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* című kétkötetes családregényében egy mezőségi magyar mágnáscsalád életét beszéli el az 1948-as szabadságharc bukásától a századfordulóig. „Arról ad képet, hogy az 1918-as összeomlás nem véletlen műve volt, hiszen a kiegyezés utáni korszak erdélyi politikája homokra épült, az erdélyi magyar társadalom végzetes meggyengülése ekkor következett be. Megfontolt telepítési politika híján román bankok vásárolták fel a magyar birokokat, a 'székely népfelesleg' kivándorlásra kényszerült. Az erdélyi magyarság következésképp fokozatosan gyengült, a lendületes fejlődésnek indult román nacionalizmus pedig látványos sikereket aratott. Erdély igazán ekkor veszett el a magyar állam számára: a kiegyezés és a trianoni kényszerrendezés közötti fél évszázadban. Trianon már csak lezárt egy jóval korábban megindult szerencsétlen – vétkekkel és mulasztásokkal terhes – történelmi folyamatot" – írja Pomogáts Béla irodalomtörténész.

Wass Albert szellemi elkötelezettsége e mulasztások helyrehozatala volt. 1945 húsvétján Németországba menekült, ahol a németek május 8-i kapitulálását követően mintegy egymillió magyar menekült tartózkodott. Már itt tevékenykedett: 1948-ban megalapították Münchenben a Külföldi Magyar Újságírók Egyesületét, Nyírő József

elnökségével. Amikor 1951. szeptember 21-én megérkezett az Egyesült Államokba, először gazdasági munkát végzett egy farmon, s közben a Szabad Európa Rádió munkatársaként dolgozott. Majd a floridai Delandban az ottani katonaiskola számtan- és mértantanára lett. Onnan került később a Gainesville-i Florida Egyetemre, ahonnan 1970-ben nyugdíjba ment, s ettől kezdve az írásnak szentelhette életét.

„Magyarország sohasem létezett”

Második felesége, a skót-amerikai Elisabeth McClain határozott felszólítására, miszerint ne csak siránkozzon hazája helyzete miatt, hanem tegyen is érte valamit, elkezdte a „mulasztások” következményeire felhívni Amerika felelős politikusainak és magyar származású állampolgárainak figyelmét. Az egyetemen tanártársai döbbentették rá, hogy Amerikának teljesen hamis képe van Magyarországról. A magyarokat ugyan mindenki sajnálta, ám a trianoni döntést igazságosnak tartották. Meggyőződésüket a könyvtáraikban levő történelmi művekkel igazolták, melyek közül egyetlenegy sem származott magyar történész tollából. „Egyetemem három óriási méretű könyvtárában alig leltem valami kevés adatot Erdélyről” – írja Wass Albert. – „Földrajzkönyvek, enciklopédiák csak annyit tudtak róla, hogy Románia nyugati tartománya, mely annak idején Dácia néven a római birodalomhoz tartozott, és őslakói ma is a latin nyelvet beszélik. A népvándorlás során több ázsiai horda rohant keresztül rajta, a hunok, avarok, magyarok, tarárok és törökök. Az utóbbi évszázadok alatt a Habsburg Birodalomhoz tartozott, majd az

első világháború után Románia vette át. Lakosai nagyrészt románok, de élnek ott németek és magyarok is […] Minden könyv, tanulmány, melyben Magyarországról vagy általában a magyarokról volt szó, az 1870-es évek utáni időből eredt és a szerzők neve nagyobbára német vagy cseh, de akadt román és horvát is. A szerzők legtöbbje Sorbonne-i diplomával rendelkező egyetemi tanár volt, akik egy Masaryk által alapított könyvkiadó vállalaton keresztül beépítették magukat az amerikai, angol és francia közoktatás tankönyvellátást szolgáló intézményeibe, és terjeszteni kezdték azt a jól megszervezett magyarellenes propagandát, ami végül is Trianonhoz vezetett. Magyar szerzők vagy nem írtak jó tankönyveket abban az időben, avagy a magyar tanügyi intézmények nem gondoskodtak arról, hogy ezek a könyvek idegen nyelvekre fordítva utat leljenek külföldi egyetemek felé. Több, különböző kiadású és különböző időben kiadott enciklopédiában például a következő, szóról szóra azonos mondatokat találtam, amiről arra lehetett következtetni, hogy azok ugyanattól a személytől származtak: 'Magyarország, mint olyan, a valóságban sohasem létezett, mindössze egy soknépű laza egység a 'szentkorona országai' összefoglaló név alatt. Ennek az országnak voltak kezdetben magyar uralkodói is, azonban a tizennegyedik századtól kezdve már csak cseh, német, olasz, lengyel és román királyok viselték az országalapító magyar király, Szent István koronáját. Ugyanezek az országok az utolsó négy évszázad során már a Habsburg Birodalom alá tartoztak' – írta bizonyos Wertheimer a *History of Europe* (1891) című könyvében." – Ez volt Wass Albert kutatásának siralmas eredménye.

Éjszakai vakrepülés

Wass Albert ettől kezdve küldetést teljesített. Kiadóvállalatot hozott létre, könyvterjesztéssel foglalkozott azzal a céllal, hogy országa „image”-át helyrehozza, azaz országáról helyes képet terjesszen.

Az erdélyi mintájára a megszületett az Amerikai Szépmíves Czéh. Az 1960-as évek elején, hosszú nyári szabadságuk ideje alatt az Egyesült Államok és Kanada országútjait járták feleségével. Megtették az első nagy körutat, több mint huszonötezer mérföldet, magyarlakta városok felkutatására. Előfizetőket gyűjtöttek tervezett kiadványaikra, ám a tervezett ezerötszáz helyett csak hétszázat sikerült szerezni, akiktől évi 10 dollárt kaptak. Első kiadványuk Zathureczky Gyula *Transylvania, Citadel of the West* (Erdély, Nyugat védőbástyája) című munkája volt, melyben a szerző tömören és könnyeden tárta a világ elé Erdély „igazolható, adatokon épülő történelmét, földrajzát és kultúráját”. A következő nyáron újra nekiindultak „magyart keresni”. Hétvégeken irodalmi esteket tartottak, könyveket árultak, beszéltek a magyaroknak arról, hogy mit kell tenniük ahhoz, hogy a világgal megismertessék az igazságot. S bár évről évre az előfizetők száma hétszáz maradt, a könyveket továbbra is kiadták. Hokky Károly *Ruthenia* című munkájából 300 példányt osztottak ki a kongresszus tagjai között. Szemák Antal könyve, a *Living History of Hungary* (Magyarország jelenkori története) két kiadást is megért. Wass Albert tanulmánya, az *Our Hungarian Heritage* (Magyar örökségünk) három kiadást ért meg, a *Transylvania and the Hungarian-Romanian Problem* (Erdély és a magyar-román nézeteltérés) pedig kongresszusi dicséretet is kapott. Ám

elképzelésük, miszerint a „magyar igazság”-ot angol nyelven, az amerikai magyarok által terjesszék, megbukott. Nem értették meg a vállalkozás célját, miszerint a magyaroknak kell terjeszteni ezeket a könyveket szomszédaik, ismerőseik között, nekik kell elvinniük az iskolákba, könyvtárakba, ha azt akarják, hogy megtudják az igazságot.

Az amerikai magyaroknak nem kellett az angol nyelvű könyv, mely országuk nyomorúságát tárja fel. – Vegyék meg az amerikaiak – érveltek, nekik pedig írjanak magyar nyelven szórakoztató könyveket. Ekkor Wass Albert megalakította a Danubian Press kiadóvállalatot, majd a Dunamenti Kutató és Információs Központot. A kiadó segítségével 1985-ig negyvenhat könyvet adtak ki magyar és angol nyelven. A százezer dolláros tőke helyett azonban csak húszezer dollár gyűlt össze, ezzel belekezdtek az *Hungarian Package* könyvsorozat kiadásába, mely magába foglalta a magyar nemzet történelmét, legendáit, népmeséit és táncait, sötétzöld vászonkötésben és fehér díszkötésben, arany betűkkel a fedőlapon. A torontói nyomda – bár szép munkát végzett – nem dolgozott időre, a megrendelőket elvesztették, s a könyvtárak besorolták a Danubian Presst a „fly by night” (éjszakai vakrepülés) kategóriájú, megbízhatatlan kiadók közé. Évekbe került, míg ezt a sorozatot el tudták helyezni. Így a Danubian Press évekig egy tőkétlen vállalkozás maradt.

Mindennek ellenére 24 angol nyelvű könyv jelent meg „Amerika okulására”, ezres, kétezres példányszámokban. Az eddig felsoroltakon kívül, íme, még néhány: *Genocide in Transylvania, a documentary* (Népirtás Erdélyben: a tények); *Origin of the Hungarian Nation* (A magyar nép eredete); *Origin*

of the Rumanians (A románok eredete); *The Etnic History of Transylvania* (Erdély népeinek története). Wass Albert angol nyelven még a következő tanulmányokkal bővítette a sorozatot: *Documented Facts and Figures on Transylvania* és *Transylvanian Hungarian Folk Art*, (Erdélyi magyar népművészet), mely „ismerteti a magyar motívumok magyarázatát, és tudtára adja a világnak, hogy mit történik ma [1983-ban] odahaza a magyar népművészet időt látott remekeivel, miképpen igyekszik eltörölni még a nyomukat is az ellenséges román kormány". 1989-ben még 1000 példány kallódott belőle, nem kellett a magyaroknak, mert angolul van.

Czéhek, mesterek – kuncsaftok

Wass Albert folyóiratokat is indított, amelyek sorra jelentek meg, és sorra meg is buktak. 1979-ben indítja el a *Transylvanian Quarterly*-t, mely az erdélyi magyarság panaszait vitte a világ elé, s amiből 500 példányt osztottak szét negyedévenként Washingtonban. Amikor ez megbukott, átalakították *Hungarian Quarterly*-vé, azzal a gondolattal, hogy így talán szélesebb olvasóréteget érdekel. Két év alatt kiderült, hogy ez sem érdekelte őket. „Eleget olvassuk magyar nyelven mindazt a rosszat, ami odahaza történik – írta egy Erdélyből Amerikába sodródott, jómódú magyar –, minek gyötrődjünk rajta angolul is". A kiadók célját, azaz, hogy minél több amerikai polgár tudja meg, mi történt a Trianonban elszakított területek magyarjaival, nem ismerte fel az olvasótábor – akárcsak a könyvek esetében. Végül átalakították a folyóiratukat *Central European Forum*-má, mely Közép-Európa népeinek

problémáival foglalkozott. A lapban érdekelt volt a lengyel exilkormány, csatlakozott a szerkesztőbizottsághoz egy erdélyi román emigráns, egy szlovák egyetemi tanár és egy ruszin lapszerkesztő, akik a magyarokkal való békés együttműködés útját keresték. S noha mindenki, aki olvasta a folyóiratot, dicsérte, az előfizetők száma nem érte el a kétszázat. Ezerkétszáz példányból, amit nyomtattak, nyolc-kilencszázat tiszteletpéldányként osztottak szét, a többi raktáron maradt. A folyamat szinte azonos a két világháború között az Erdélyi Magyar Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon történetével: írók és könyvek voltak, de hiányzott az olvasóközönség.

Wass Albert és segítőtársai munkálkodásának mégis volt haszna. Miután kiadványaikat megküldték vagy személyesen adták át minden szenátornak, képviselőnek, külön tíz példányt a Fehér Házba és harmincat a State Department (Külügyminisztérium) hivatalainak, az amerikai politikusok másképp kezdtek gondolkodni Magyarországról. Többek közt ennek a kultúrhadjáratnak az eredménye volt az is, hogy az Egyesült Államok 1978-ban visszaszolgáltatta a magyar szent koronát Magyarországnak.

A hatalmas munkát végző Wass Albert idős korában kudarcsorozatnak érzékelte erőfeszítéseit, mert késett az elismerés, a támogatás. Sem az anyaországi, sem az erdélyi magyar irodalmi élettel semmilyen kapcsolata nem volt. Amikor 1989-ben a keleti tömb összeomlik, annak a Wass Albertnek, aki immár egy teljes, rendkívül gazdag életművet tudhat maga mögött, a neve szinte ismeretlen a magyar nyelvterületen élő olvasók körében. Ám néhányan mégis emlékeznek rá. Emlékeznek, hogy ő volt az, akit 1936-ban az Erdélyi Helikon,

majd 1939-ben az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kisfaludy Társaság tagjává fogadott, s aki 1940-ben Baumgarten-díjat kapott évi 3000 pengős jutalommal, ezt követően 1942-ben megkapja a Klebelsberg-díjat, majd 1944-ben a Zrínyi Irodalmi Díjat. Ő volt az, akit 1944-ben a Magyar Tudományos Akadémia Irodalmi Tagozatának tagjává választott, s ugyanebben az évben, a magyar impérium idejében a kolozsvári egyetem díszdoktorrá avatott. Emigrációja alatt ő volt az Erdélyi Világszövetség első elnöke, majd társelnöke (mely már 1919-ben a világ 134 erdélyi csoportosulását és társaságát foglalta magába!), az Amerikai Magyarok Országos Szövetségének (AMOSZ) alapítója és örökös tiszteletbeli elnöke, a Lengyel-Magyar Világszövetség igazgatója. Tagja volt az Árpád Akadémiának és a Nemzetközi Pen Clubnak.

1998-ban, tehát halála évében ő az Erdélyi Helikon utolsó élő írója, így a rendszerváltás után a hamvaiból felélesztett Erdélyi Szépmíves Céh tiszteletbeli elnökévé választja. Még az amerikaiak is elismeréssel adóztak kiváló regényírói tehetségének, és 1998-ban irodalmi Nobel-díjra való felterjesztésével is foglalkoztak magyar híveivel együtt, többek közt Teller Ede Nobel-díjas atomfizikus támogatásával. További díjai: 1979: Az Év Magyarja, 1995: A Magyar Köztársaság Érdemrendje, 1998: Balassi Bálint-emlékkard – életműdíj; 1999: Magyar Művészetért Díj és Magyar Örökség Díj, 2002-ben Kiállás a Magyarságért Díjat.

Egy hosszú, küzdelmes élet tükre – száraz adatokban.

Erdélyi Napló (2003. február 18).

Hol áll Wass Albert rehabilitációjának ügye?

Elakadt perújrafelvétel

Wass Albertet 1946-ban halálra ítélte a román népbíróság in absentia. A vád ellene felbujtás négy személy meggyilkolásában, ezek közül kettő zsidó volt. Wass Albert a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom oszlopos tagja, a Baumgarten-díj elnyerője (1940. január), a Magyar Irodalompártoló Társaság díjának nyertese (1944. január), a kolozsvári református egyházkerület főgondnoka (1934-1944), a kolozsvári egyetem díszdoktora – csak találomra szemelvényezve tisztségei között. Irodalmi tevékenysége mellett már igen fiatalon kötelezettséget vállalt közösségszervező munkájával.

Megmásíthatatlan tény, hogy Wass Albert irodalmi hagyatéka a Jókaiéval vetekszik nagyságban, népszerűségben. Népszerűségét a magyarországi könyvtárelosztó megrendelései és a kiadók által – adott esetben üzleti titokként kezelt – eladási arányszámok bizonyítják. Szintén üzleti titok a boltokban eladott könyvek száma, ám némi fogódzót adhatnak a slágerkönyvek mutatói, melyet a lapok (*Magyar Nemzet, Népszabadság, Magyar Hírlap, Élet és Irodalom*) időnként közreadnak. Szintén népszerűségét jelzik a kiadást állandóan nyomon követő könyvkatalógusok.

Zajló Wass-kutatás

Megindult irodalmi kutatása is, eddig egy megvédett doktori disszertáció (ELTE, Harkóné Szücs Enikő) írt pályaképet róla, Wass Albert emigrációs korszakára helyezve a hangsúlyt. Jelen sorok írója az erdélyi korszakát igyekszik feltárni hasonló doktori program keretében, egy harmadik doktorandusz pedig irodalompolitikai szempontból vizsgálja Wass Albert és a nemzeti érzésű fiatalok viszonyát. Emellett több szakdolgozat született, kiemelten említendő Latrán Ibolya debreceni hallgató 1999-ben írt diplomadolgozata, akinek a Farkasverem és Csaba című regényekről írt elemzései megjelentek a *Hitel*ben, valamint a szegedi *Forrás*ban. Ugyancsak ide tartozik az a felsorolás: Pomogáts Béla, Bertha Zoltán tanulmányai, tehát neves irodalomtörténészek elemzései, bemutatásai. Számos könyvtáros kutatja a korabeli lapokat (Beyer László, Bakó Endre). Tehát az irodalomtudomány és filológia már nem adósa Wass Albertnek. De népszerűségét jelzik az állandó irodalmi megemlékezések, a 2004 elején a világ 18 városában megrendezett Wass-felolvasó maratoni is. Akárcsak a szoborállítóknak, most már a felolvasás szervezőinek is az ügyészségre kell járniuk. Miért?

Antonescu sétány Marosvásárhelyen

A kelet-európai rendszerváltást követően Antonescu táboroknak, akit háborús bűnösként halálra ítéltek és ki is végeztek, szobrot akartak állítani Marosvásárhelyen, azon az Erzsébet királynőről elnevezett sétányon, mely a szocialista

érában a Bulevardul 1. Mai (Május 1. sétány) nevet viselte. A talapzat most is ott áll üresen.

Az ezredforduló táján Wass Albert irodalmi és közösségszervező emléke előtt tisztelegve iskolát neveztek el róla a székelyföldi Bögözön, továbbá Erdélyben négy szobrot állítottak a tiszteletére. Debrecen-Pallagon, volt iskolája falán emléktábla és plakett jelzi emlékét, és egy polgári kezdeményezés során utcát is szeretnének róla Debrecenben elnevezni. Debrecenben, Budapesten és Szegeden polgári körök vették fel a nevét. Miamiban, ahol Wass Albert a magyar egyházi közösségben többször megfordult, elnevezték róla a könyvtárat. Ma már ezek az események békésen végbemehetnek, de az erdélyi iskola nevét törölni kellett, illetve a négy erdélyi szobrot le kellett venni a talapzatáról: revánsként, amiért Antonescu emlékét nem ápolhatják megfelelően, törvényt hozott a román szenátus, és megtiltotta a háborús bűnösök kultuszát. Ennek értelmében jelenleg ebbe a kategóriába – Antonescuval egy kategóriába – tartozik Wass Albert. Az – elsősorban Maros megye egyik román napilapjában összpontosuló – ellene folytatott sajtóhadjárat minden etikai határon túlmegy. A dolog iróniája, hogy míg Romániában a Wass-szoborállítók és a Wass-felolvasás szervezői a fenti törvény értelmében törvénysértőnek minősülnek, a marosvásárhelyi sétány – melyen egy Antonescu-szoborkezdeményezés megrekedt talapzata árválkodik – a mai napig hivatalosan Antonescu tábornok nevét viseli. Több más helységben is közteret vagy utcát neveztek el róla.

Justitia sokarcú.

Mit írhatott Wass Albert a kolozsvári Ellenzékben?

Wass Albert irodalmi megítélését vitathatatlanul pozitívan befolyásolná – népszerűsége ellenére-mellett –, ha emberileg is tisztázódna „bűnössége”. A Wass család, az író öt fia perújrafelvételt kezdeményezett. A perújrafelvétel pedig elakadt. Mégpedig az antiszemitizmus vádja miatt. Az amerikai szenátus ugyanis tudni véli, hogy az *Ellenzék* című kolozsvári lapban 1943-ban Wass Albert antiszemita cikkeket írt volna.

Cui prodest?

Messze van Amerika. S tőle Európa. Attól pedig a magyar nyelvterület jelentős könyvtárai, legyenek azok Budapesten, Kolozsváron vagy Szegeden, ahol – a háborús viszonyok ellenére, az akadozó posta mellett – hozzáférhető az Ellenzék 1943-as évfolyama. Ám az időszakot szűkíthetjük, ha megnézzük Wass Albert angol nyelvű önéletrajzát: Wass Albert ugyanis – Huba nevű hivatásos katona fia miatt – többször átvilágításon ment át Amerikában. A fia karrierje tovább ívelhetett, hiszen apja ellen nem találtak semmiféle terhelőt.

1979-ben az író Önéletrajzot írt (ennek magyarra fordított szövege megjelent Szakács István Péter *A vádlott neve: Wass Albert! Dokumentumok és Önéletrajz a Wass Albert-dossziéból* című gyűjteményében). Ebben szól az *Ellenzék*-beli működéséről is: „Amikor 1943 márciusában az Ellenzék főszerkesztőjét behívták a hadseregbe, ideiglenesen engem bíztak meg a helyettesítésével. Július elsején azonban, amikor két német a Gestapótól behatolt a szerkesztőségbe, felmutatva a

parancsot, hogy a német hadsereg megbízásából felügyelniük kell a lapot, egyszerűen kisétáltam az irodámból és felmentem a hegyekbe." Ennyi az Ellenzék-beli történet – Wass Albert emlékezése szerint.

De mit tud Wass Albertnek az Ellenzékhez fűződő munkásságáról az irodalom és sajtótudomány? A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szocializmus érájában íródott első kötetében a következőket olvashatjuk: „Ellenzék – politikai, közgazdasági és társadalmi napilap; Kolozsvárt jelent meg 1880 és 1944 között, megszakítás nélkül. Alapítója és felelős, 1895-től főszerkesztője Bartha Miklós függetlenségi párti politikus és közíró. Alcíme 1919-től „független politikai napilap", 1923-tól „magyar politikai napilap". […] főszerkesztői Dobó Ferenc (1919-1921), Grois László (1921-1925), Sulyok István (1925-1926), Somodi András (1926- 1932), Szentimrei Jenő (1932-1935), Grois László (1935-1938), Végh József (1938-1940), Zathureczky Gyula (1941-1944), majd Szász Béla (1944). Tehát a vizsgált időszakban Zathurecky Gyula volt a főszerkesztő, Wass Albert őt válthatta fel a szerkesztésben 1943. március-júniusban. A fenti lexikon az Ellenzék arculatáról is ír: „Az Ellenzéknek jelentős szerepe volt az irodalmi élet alakításában és szervezésében; irodalmi melléklete különösen a Napkelet megszűnése és az Erdélyi Helikon megindulása közt eltelt években játszott fontos szerepet. Kuncz Aladár hazatérése után, 1923 nyarán veszi át a vasárnapi irodalmi melléket szerkesztését, majd 1925-től társszerkesztőül meghívja Áprily Lajost is. Kuncz szerkesztésében a hetenként négyoldalas melléket s a hétköznapi számokban is rendszeresített irodalmi – művészeti zenei rovatok számottevően járultak hozzá a romániai

magyar irodalom önálló arculatának kialakításához, a művészetkritika és a tudományok művelésének fellendítéséhez. Irodalomeszményét a Nyugathoz való kötődése határozza meg, de annak képviselői mellett közli néhány baloldali költő, így Becski Andor, Becski Irén és Salamon László verseit, Franyó Zoltán, Gaál Gábor, Osvát Kálmán írásait is". A későbbi időszakról ez olvasható: „A '30-as évek végén válik az irodalmi rovat ismét szervezetté. Tamási Áron szerkesztésében 1939. okt. 15-én indul a *Vasárnapi Szó* című melléklet. *Programadó Szellemi őrség* című cikkében Tamási Áron leszögezi, hogy annak a nemzedéknek nevében szól, amely évek óta keresi „a széles körű munka és megnyilatkozás lehetőségét", megbecsüli a román népet, s „Figyelemmel kísérjük a román népi kultúrát", ugyanakkor „a magunk népét azonban, az értékelésen és megbecsülésen túl a lélek és vér szerelmével szolgájuk".

„A Vasárnapi Szó irodalmi anyaga fejlődést jelentett az előbbi évek irodalmi anyagához viszonyítva, amikor is ebben még a 'szórakoztató irodalom' uralkodott." Itt említi a lexikon Wass Albert nevét: „A lap elbeszéléseket közöl Kosztolányi, Kodolányi, Móricz, Karinthy, Márai írásai mellett Tamási Áron, Kovács György, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Wass Albert, László Béla, Kós Károly, Molter Károly, Kemény János tollából." Majd az utolsó sorokban: „Az utolsó években a lap irodalmi színvonala esett. Zathurecky Gyula főszerkesztői érájában előbb a radikális, majd liberális szellemű írókat rekesztették ki, faji szempontokat alkalmaztak, s felhagytak a haladó hagyományok ápolásával. Részleges visszatérés a demokratizmus vonalára csak 1944-ben közvetkezett be: erre utal a lap burkoltan antihitlerista publicisztikája a német

megszállás alatt. (Az Ellenzék esti bulvárkiadásaként Demeter Béla szerkesztésében megjelenő *Esti lapok* nyílt konfliktusba került a német megszállással uralomra jutott Sztójay-kormánnyal, s hatóságilag is betiltották.) Nagy Józsefet, az Ellenzék haditudósítóját, a Gestapo elhurcolta és meggyilkolta."

Záhony Éva, az Országos Széchenyi Könyvtár egyik munkatársa 1983-ban repertóriumot készített a két világháború közötti erdélyi magyar lapokról, melyben kikeresi az OSZK-ba járó lapokból a szerzők irodalmi alkotásait (irodalmi alkotás kevésbé terhelő). A szerzőnő feltünteti, mely évszámok hiányosak, mely lapszámok csonkák. Wass Alberttől tizenhat verset és novellát sorol fel, melyeket a szerző 1925 és 1940 között jelentetett meg az Ellenzékben, ifjúkori, kevésbé ismert rövid írások, melyek megjelentek azóta a marosvásárhelyi Mentor gondozásában, a Nagy Pál szerkesztésében napvilágot látott *Hűség bilincsében* című novelláskötetben (*Anina, A tiszteletes, Elvira bárónő*). Tudjuk a könyvtári kutatás alapján, hogy az *Ellenzék*ben ennél valamivel több mű jelent meg. E sorok írója 23 tételt gyűjtött össze.

1. Alkonyati rózsák. = Ellenzék, 46/280. (1925. december 7.) – p. 10.

2. Őszi hangulat. = Ellenzék, 46/250. (1925. november 2.) – p. 13.

3. Virágok. = Ellenzék, 46/226. (1925. október 5.) – p. 12.

4. Ősz van. = Ellenzék, 1929. November 20.

5. Őszi levél… (prózavers) = Ellenzék, 50/265. (1929. november 20.) – p. 5-6.

6. A Jánosbogárka lepke akar lenni. = Ellenzék, 52/79. (1931. április 5.) – p. 7-9.

7. A kínai virág. = Ellenzék, 52/1. (1931. január 1.) – p. 5-6.

8. A rongyos ember. = Ellenzék, 52/215. (1931. szeptember 20.) – p. 7-8.

9. A Volga-parti lány. = Ellenzék, 52/185. (1931. augusztus 15.) – p. 5-7.

10. Csóka. = Ellenzék, 52/257. (1931. november 8.) – p. 5.

11. Erna. = Ellenzék, 52/227. (1931. október 4.) – p. 7-8.

12. 52 fillér. =Ellenzék, 52/174. (1931. augusztus 2.) – p. 5-6.

13. Halállovag. = Ellenzék, 52/111. (1931. május 17.) – p. 7-8.

14. Tenger az élet. = Ellenzék, 52/1. (1931) – p. 5-6.

15. Anina. = Ellenzék, 56/170. (1935. július 28.) – p. 9-10.

16. Aranysineken. Mese az emberről. = Ellenzék, 56/11. (1935. január 13.) – p. 5-6.

17. Mezőségi levél. = Ellenzék, 11/9. (1938) – p. 666-670.

18. A tiszteletes úr. = Ellenzék, 60/60. (1939. március 14.) – p. 13.

19. A tiszteletes. = Ellenzék, 60/274. (1939. november 26.) – p. 13.

20. Elvira bárónő. = Ellenzék, 61/21. (1940. január 28.) – p. 13.

21. Karácsonyi levél. = Ellenzék, 63/291. (1941) – p. 1.

22. Magyarok Oroszföldön = Ellenzék, 64/194. (1943) – p. 6-7.

23. Vállalkozásom. = Ellenzék, 64/183. (1943) – p. 7. 158

A vizsgált időszakban (1943. március-június) – úgy tűnik – Wass Albertnek egyetlen sora sem látott nyomdafestéket. Két 1943-as írása július utolsó harmadában és augusztus elején jelennek meg. Mit is írt erről Wass Albert a szenátusnak szóló jelentésében? „Július elsején… egyszerűen kisétáltam a

szerkesztőségből és felmentem a hegyekbe. Két hét múlva édesapám régi barátja, Veress Lajos tábornok üzent, hogy a németek 'keresnek' engem. Hogy elkerülje a kellemetlenségeket, Veress tábornok, aki az Erdélyben állomásozó magyar hadsereg parancsnoka volt, egyenruhát adott nekem, s mint alhadnagyot Ukrajnába küldött a 9. Magyar Királyi Lovassággal, ahonnan csak karácsonykor tértem vissza". Tehát a fenti két, 1943-as elbeszélésben már az oroszföldön gyűjtött katonai élményeiről számol be, egyfajta irodalmi vénájú haditudósítóként, aki viszont egyben katona is. Mindkét elbeszélés olvasható a *Hűség bilincsében* című novelláskötetben. Tehát az Ellenzékben írt antiszemita cikk vádja a fentiekkel megdőlni látszik. Sajtójogi és etikai szabály: ha a lap hasábjain valaki véleményt formál, azért vagy a főszerkesztő vagy – külön szerkesztőségi megjegyzés esetén – a szerző visel felelősséget. Ám mégiscsak érdemes utánanézni az inkriminált időszaknak: 1943. március – 1943. július 1. Vajon mit írhatott Wass Albert ebben a hónapban az *Ellenzék*be? Zathurecky Gyula felelős főszerkesztőt helyettesítve, az ő neve felelősségével? S vajon ezért akadt el a perújrafelvétel?

Majd ha itt az Unió!

És mit ír a Szakács István Péter történész által összeállított *Dokumentumok*ban olvasható *Önéletrajz*ában (1979) Wass Albert az amerikai szenátusnak? A székelyudvarhelyi Litera könyvkiadó által megjelentetett, majd a magyarországi *PoLíSz* című lap mellékleteként is napvilágot látott dokumentumgyűjtemény közismert. Wass Albertet és

édesapját, Wass Endrét egy 1940. szeptember 23. történt esemény miatt ítélték halálra 1946-ban, kizárólagosan tanúvallomások alapján. A történet zavarosnak tűnik, még a nyíregyházi 19. honvédezred egyik felelős tisztje is benne van. Wass Albert és felesége a *Dokumentumok*ban egyértelműen állítja, hogy az adott napokon nem tartózkodott otthon, sem a kivégzettek letartóztatása, sem a kivégzése helyszínén nem volt jelen, és semmilyen részessége nem volt a gyilkosságokban.

Várdy Béla amerikai történészprofesszor, aki a Wass család kérésére koordinálja a Wass-rehabilitációt, pillanatnyilag sokkal súlyosabbnak tartja a Wass Albert elleni antiszemitizmus vádját, mint azokat az eseményeket, amelyekért 1946-ban a román népbíróság halálra ítélte. Ezeket egyszerűen komolytalannak minősíti, és reményének ad kifejezést, hogy Románia Uniós csatlakozása előtt úgyis felül kell bírálni ezeket a népbírósági ítéleteket – úgymond. Ha megvizsgáljuk Wass Albert irodalmi termését: mély empátiával, nagy emberismerettel embereket ábrázol.

Jelent ugyan meg Amerikában az ötvenes években *Kimazsolázom Wass Albertet* címmel egy cikk irodalmi írásaiban „fröcsögő antiszemitizmusról" az *Elvész a nyom* regény kapcsán, valamint halálát követően egy nekrológ az *Élet és irodalom*ban egy glosszistától, aki ítéletet mond fölötte úgy, hogy bevallása szerint nem olvassa a műveit. A dolog attól skizofrén, hogy Wass Albertnek azok az írásai, melyek miatt nyakába varrták az antiszemita jelzőt, állítólag Amerikában születtek 1951 után. A szabadság földjén, ahol pedig senkit világnézetéért, véleményéért el nem ítélhetnek.

Cui prodest?

1940-ben megöltek négy személyt Erdélyben, állítólag a gyilkosság részese volt Wass Albert. 1943-ban az Ellenzékben állítólag antiszemita cikkeket írt. 1951 után Amerikában, a szólásszabadság földjén állítólag végképp antiszemita lett. Matatias Carp, aki *Holocaust Romániában* (1944, 1994) című dokumentumkönyvében bemutatja a romániai zsidó genocídiumot, megállapítja, hogy amíg az igazság ki nem derül, és a bűneiket a bűnösök meg nem ismerik, tudathasadásos állapotok fognak fennállni. Ezt a könyvet annak idején nemcsak betiltották Romániában, hanem Európa könyvtáraiból el is tüntették román ügynökök. Régi reflex: saját árnyékvilágunk kivetítése másokra. A lélektan projekciónak nevezi ezt. Kabátlopásos ügy? Állítólag ezen akadt el egy író rehabilitációja. Az állítólagosság – a jogi kifejezést kifacsarva: a bűnösség vélelmének – meglehetősen erőltetett és meglehetősen hosszas fenntartása mellett. Cui prodest? Mert kinek használ az, ha – Wass Alberttel szólva – „néppé taposnak egy nemzetet" azáltal, hogy szellemi nagyjait sárba tiporják?

Wass Albertnek nemcsak az élete volt küzdelmes. Utóélete ugyanolyan hánytatott, mint az Adyé. Akivel szemben – ma már ki emlékszik rá? – egykor szintén felmerült az antiszemitizmus vádja.

Erdély Ma (2004. május 6).

[A Szerző jelenlegi álláspontja szerint Románia gazdaságilag ellenérdekelt a koncepciós perek újrafelvételében, hiszen nagy értékű és számos ingatlanról kellene lemondania részben az államnak, részben magánszemélyeknek vagy cégeknek, melyek az államosítás során gazdát cseréltek, ill. az egykori koncepciós perek áldozataitól elvettek.]

Két levél

Adalék egy készülő Wass-monográfiához

Wass Albertnek, a nyugati magyar irodalom jelentős képviselőjének teljes írásművészete jajkiáltás a trianoni békediktátum során elcsatolt, tágabb értelemben vett Erdélyért. Nem csoda hát, ha az elmúlt évtizedekben agyonhallgatták. Noha teljes életművét folyamatosan jelenteti meg a pomázi Kráter Műhely Egyesület, valamint a marosvásárhelyi Mentor Kiadó, úgyhogy lassan bestsellerré válnak regényei, irodalomtörténeti szerepe valójában tisztázatlan.

Az okok, amelyek életművének itthoni - a történelmi Magyarország területén való - közlését késleltették, nem képezik jelen írásom tárgyát. Csak utalok rá, hogy hiányzik egy objektív az írói életmű sokszínűségét feltáró monográfia. Elsősorban ez ösztökélt arra, hogy a minden tekintetben „élő" - s a szójáték kínálja magát: - kortárs irodalmat oktató tanár Wass Albert műveivel foglalkozzam. Eközben fedeztem fel Wass Albertet önmagam számára is: azt, hogy műveinek íze, illata van, mely megfog, írói világa pedig lebilincsel *és* elkötelez.

A második okom származásom: Balázs Róza nagyanyám Déstől nyolc kilométerre, a mezőségi Szásznyíresen született. Jómagam születésemtől, 1965-től huszonhárom éves koromig „Ceaușescu Romániájában" éltem, s életemben számtalan kapcsolódási pont kínálkozik a Wass Albert regényeinek hátterét képező történelmi, társadalmi, politikai eseményekkel.

Ő a „régi román világ”, én pedig a második trianoni döntés utáni Nagyrománia magyarellenességéből kaptam életre szóló kóstolót - ami gondolkozásomat hajlékonnyá, viselkedésemet bizonyos határig diplomatikussá, ám értékeimet, életfelfogásomat szilárddá edzette.

Harmadik okom ugyancsak személyes. Wass Albertnél mindössze egy évvel fiatalabb apám, Balázs András (1909-2000), a harmincas évek végén fiatal gazdatisztként az író vasasszentgotthárdi (ma: sucutardi) birtokán „szolgált”. Itt ismerkedett meg első feleségével, Kelemen Magdolnával, aki az „idős gróf” feleségének, Wass Endrénének közvetlen alkalmazottja volt.

1921-ben a román földtörvény következtében államosították és szétosztották a - többnyire magyar - nagybirtokokat. Így a vasasszentgotthárdi Wass-uradalom nem biztosított kellő megélhetést sem a Wass családnak, sem apáméknak, mint alkalmazottaknak. Így apám a regátba, az olténiai Craiova környékére ment az akkori Vajda Sándor (Alexandru Voda) miniszter János nevű fivérének egy tagban maradt földbirtokát igazgatni.

Noha a Wass család alkalmazásában töltött rövid szolgálat a nagyon hosszú, megpróbáltatásban, nélkülözésben, bölcsességet igénylő, bonyolult élethelyzetben bővelkedő élet viszonylatában kevésnek tűnik, mégis, mint kortársakban, több közös vonást fedeztem fel bennük. (Wass Albert 90 éves korában önként távozott, apám hosszú szenvedés után 92 éves korában hunyt el.) Az ugyancsak anya nélkül felnőtt apám tisztelte Wass Albertet, s még habitusbeli tulajdonságokat is

„eltanult” tőle, amelyek számomra gyermekként bizalmasan tapadtak apám aurájához, s amelyekre Wass Albert regényeinek olvasása közben ráismerek, mint történeteinek cselekvéshordozóira. A szivarozás - gesztusként, de nem élet-viteli tartozékként - példa erre:

- Csak akkor gyújtottam rá, ha megkínált szivarral „a gróf” - emlegette apám, ha a dohányzás szóba került. Noha apámnak gazdatisztként több arisztokratával is dolga, mondjuk úgy: munkája volt, „a gróf” az ő szóhasználatában egyedül az írót jelentette. „Az idős gróf” pedig annak apját, Wass Endrét. Apám, aki egyáltalán nem volt mesélőkedvű ember, más grófról nem tett említést.

S ahogy néha visszaemlékezett a tiszta eszű, az ésszerűség határáig takarékos, ám humoros, vadászatot kedvelő grófra, ugyanúgy mosolyogva emlegetett egy szellemileg leépült Wass-családtagot, aki élete alkonyán nemcsak a közvetlen környezetében élő emberek nevét, hanem a közhasználatú szavakat is elfelejtette, s mindennapos tevékenysége különféle, összekevert magvak hamupipőkéi válogatásából állt:

- Maga izé, hozza csak ide azt az izét - kérte a magvas tálat. Én azt szoktam...

Az író első feleségének az édesanyja, Siemers Ilona, aki Wass Albertnek egyben nagynénje is volt, könyvet írt a Wass családról, amelyben elismeréssel említi író unokaöcs-vejét, akit nemcsak a mezőségi táj, a benne lakó emberek ihlettek meg, hanem széles rokonságának egynémely furcsára sikeredett, különféle tagja is: a „Farkasmama” (a Farkasverem

Vénasszonya), a három vénlány akik aggkorukban is kérőre vártak, fittyet hányva az idő múlásának, mely csúfondárosan eljárt felettük (Csaba regényének három nőalakja).

Siemers Ilona *Wass-kor* című könyvének illusztrációi, fényképei közül kettőt láttam az apám albumában is: az egyiken az író Vid fiával és egy dajkával, egy másikon *a* vasasszentgotthárdi udvarház, előtte lovas fogattal. Apám szűkszavú emlékezéseinek objektivitását igazolja ez a dokumentumértékű könyv is, mely németül íródott, s magyarul a kissé együgyűen nagyzoló *Wass-kor* címet kapta a fordítóktól. (Sajnos a marosvásárhelyi Mentor Kiadó nem tünteti fel a könyv eredeti német címét, mely feltehetőleg *Die Wass-Zeit* lehetett, s így jelentésmezeje bővülne ‚kor'-ra, ‚korszak'- ra, ‚idő'-re, ám semmiképpen nem játszana rá a magyar ‚vaskor' fogalmának nosztalgiázó, héroszi múltat idéző jelentésére.)

Apám 1990-ben ismerte fel a Duna Televízióban a „volt gazdáját", s elérzékenyült. A műsorban az író felhívást tett közzé: arra kérte a televízió nézőit, hogy küldjenek neki tárgyi emlékeket, fényképeket, melyek a régi otthont idézik. Wass Albert 1990-ben még szembe tudott nézni a fájdalmas múlttal.

Ekkor vette ki apám a családi albumából azt a két fényképet, melyek közül egy megjelent a Wass-korban is: *A tarantász lóval.* Sajnos a fényképek nem jutottak el a floridai címzetthez, így apám levelet íratott velem az írónak, s a levélváltást itt közlöm némi aggodalommal, mert eszemben van egy Wass-felmenő véleménye az ilyen dokumentumok közzétételéről.

„...es ist eine unerlaubte und unsittliche Handlung, auch nur eine Zeile von einem Schriftsteller zu veröffentlichen, die er nicht selber für das große Publikum bestimmt hat. Dieses gilt ganz besonders von Briefen, die an Privatpersonen gerichtet sind. Wer sie drucken lässt, oder verlegt, macht sich einer Felonie schuldig, die Verachtung verdient..."[258]

[...meg nem engedett és erkölcstelen cselekedet egy írónak akárcsak egyetlen sorát is közölni, melyet ő maga nem szánt a nagyközönségnek. S ez különösképpen vonatkozik az olyan levelekre, melyeket magánszemélyekhez intézett. Aki ezeket kinyomtatja vagy kiadja, árulást követ el, mely megvetést érdemel...]

A fenti idézet Wass Ottilia késői feljegyzései közül való: a Kemény Zsigmonddal való „regényeihez", azaz beteljesületlen szerelméhez fűzött rövid kommentár.

Ám Wass Albert nincs már az élők sorában, így nem kérdezhetem meg, hozzájárul-e ahhoz, hogy apám levelét s az ő arra írt válaszát közzétegyem. Mégis remélem, hogy nem követek el árulást.

[1996.]
Tisztelt Gróf Úr!

1939-ben az Ön szentgotthárdi birtokán gazdasági teendőket végeztem. A napokban örömmel értesültem a Magyar Rádió hullámhosszán keresztül, hogy jó egészségnek örvend, aminek

---

[258] Kántor Lajos: *Czegei Gróf Wass Ottilia az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1938/96. sz. (2129. leltárszámmal). Szerk. György Lajos. Cluj: E.M.E., 1938. 22. I.

hasonló korú idős ember létemre nagyon megörültem. Az üggyel kapcsolatban jutott eszembe Önnek a Magyar Rádión keresztül / 990-ben tett felhívása, melyben családi ereklyéket kért közeli ismerőseitől. Abban az időben borítékba helyeztem 2 db családi képet, amelyeket el szerettem volna küldeni Önnek, de mivel nem ismertem az Ön címét, a Magyar Rádión keresztül voltam kényetlen továbbítani. Mindez ideig sem a rádiótól, sem Öntől semmiféle visszajelzést nem kaptam. Feltételezem, hogy a küldemény nem jutott el Önhöz. Az egyik kép a Berta nevű nevelőnőt ábrázolta, mellette Vid nevű, kb. kétéves kisfia, valamint a kisebbik gyermek a gyermekkocsiban. A másik kép a Taranta[259] *nevű vadászszekeret ábrázolta befogott lovakkal, s a szekéren az udvar személyzete, rajta a Jánoska nevű erdésszel, Rebi szakácsnővel, valamint Kelemen Magdával, aki közvetlen alkalmazottja volt az idősebbik grófnőnek. Tudatom továbbá, hogy Kelemen Magdával még az év végén mind a ketten eltávoztunk az udvarból, s karácsony előtti napokban Székelykálon megesküdtünk. Jelen levelemet Debrecenben lakó lányom közvetítésével küldöm /...*[260]

Jómagam jelenleg Marosvásárhelyen lakom, s nyugdíjazásom előtti időben többször átutaztam Szentgotthárdon szomorúan látva az ottani pusztítást.

---

[259] Tarantász: orosz szó, jelentése rugózatlan, fedett utazókocsi. A képen egy szekér volt, melynek leszedték az oldaldeszkáit, így akár tíz személy is felfért rá lovaglóülésben.

[260] [...] jelzetű kihagyást ott alkalmaztam, ahol a levél a személyes adataimra vonatkozik. A Szerző.

Tudatom továbbá a riporternő, É. Szabó Márta nevét, aki - állítása szerint - a fényképes levelet, melyet 1990-ben küldtem Önnek, átadta az Ön kedves feleségének, aki Budapesten épp átutazóban volt.

Szeretném megtudni, hogy mi lett a küldemény sorsa.

Válaszát várva további jó egészséget kívánok. Kérem a választ a lányom nevére, Debrecenbe küldeni.

Tisztelettel,

Balázs András, született 1909.

Levélbeli érdeklődésemre E. Szabó Márta riporternő tudatta, hogy a képeket átadta az író feleségének. Ám az író nem kaphatta kézhez, mert a fenti levélre a következő válasz érkezett:

[írógéppel írt levél]

1996. Május 1.

Kedves jó Ildikó!

Édesapja kért meg hogy erre a címre küldjem válaszomat. Bizony az idő erősen elszaladt fölöttem s fölötte is, de ezen már nem segíthetünk. A régi otthon már nincs: semmi se maradt belőle, csak az emlékeink. Édesapja küldeményét sajnos nem

kaptam meg. De nem is fontos már. Én féllábbal oda-túl vagyok már s fiaim, bár öten vannak, sajnos beszélni se tudnak már magyarul. Az amerikai jólét és ennek elnyerhető lehetőségei megbabonázták őket. Több mint féléve nem láttam már egyiket sem. [261] *De már nekem sincs sok időm hátra és akkor „hazatérek" megint Isten országába, kedves-szép Erdélyembe. S ha az ÚR lehetőséget nyújt ahhoz, hogy időnként „kísértet"* is *lehetek: jól megriasztom a bocskorosok leszármazottait!*

Szeretettel:

[kézírással] Wass Albert bácsi

Életem egy része könyvek közt telt el. Szűkszavú apámat, aki végigélte hol magyar, hol román állampolgárként ezt a századot, én, mint kései gyerek, mindig könyvvel a kezében láttam. Bár olvasmányairól nem beszélt, mégis időről időre kezembe adott egy-egy könyvet:

- Ezt olvasd el.

Majd némán követte az olvasmány sorsát, egy-két célirányos kérdéssel ellenőrizte, hogy végére jártam-e a könyvnek, s utána

[261] Wass Albert fiaira vonatkozó közlése elkeseredett hangulatából fakadhatott, ezért ezeket a mondatokat nem valóságtartalmuk miatt, hanem a szöveghűség kedvéért közlöm (a Szerző).

közölte velem egymondatos véleményét. A funtineli boszorkányról így nyilatkozott:

- Olyan, mint a *Víziboszorkány.* Ki is írta azt?

- Kemény János.

Amikor apám könyvespolcára megszereztem a rendszerváltás után közvetlenül megjelent *A funtineli boszorkányt,* melyet már vaksága miatt nem tudott végig-olvasni, Marosvásárhelyre hazautazva többször neki akartam fogni a trilógiának, melyet nyári olvasmánynak szántam. Ám az szőrén-szálán eltűnt. Betűéhes sógorom elvitte. S mire végigolvastam Wass Albert szinte teljes életművét, az „Ezt olvasd el!”-adósság kamatozni kezdett.

Wass Albert életművét már nem elég végigolvasnom. Írnom kell róla.

PoLíSz, 69. (2003. február-március).

[A két levelet átadtam a Kráter Könyvesház Wass Albert Termének kiállításra, megőrzésre, 1075 Budapest, Rákóczi út 8. A Szerző]

Mi a titka?
Gondolatok a Wass Albert-díj átvételét követően

Elefánt voltam, jámbor és szegény,
hűvös és bölcs vizeket ittam én,
a dombon álltam s ormányommal ott
megsimogattam a holdat, a napot.
(József Attila: Medáliák)

Meguntuk a racionális világot, divat lett titkokat keresni. Titkokat, melyek meghaladják emberi határainkat, túllépnek rajtunk. Szokás? Vagy kényszer lett szem-sose-látott, fül-sose hallott-dolgokat keresni?

Talán fogódzókat keresünk világunkban? Vagy sóvárgunk valami többre, valami szebbre? Értékre, melyet nem mi teremtünk, de megadjuk magunknak a tisztességet, hogy közünk legyen hozzá.

A minap megkérdezték tőlem, mi a titka Wass Albertnek. Azóta ezen gondolkozom. Kiváltságos dolog egy nagyember szellemi társaságában élni. Már negyedik éve az ő titkait kutatom. Megpróbáltam őt, mint titoktudót bemutatni. Láttattam, érzékeltettem derűs-borús írói világát, kutakodtam gondolatai közt, emberismeretét faggattam. Ám legelőször is istenhite iránt érdeklődtem. Kíváncsi voltam arra, mit tud. S nem elégedtem meg tudása boncolgatásával: szóba akartam foglalni és másokkal is megértetni, miféle tudással ruházta fel őt a Mindenható.

A kiváltságosok titkait felfejteni nem lehet. Előttünk meg nem nyílnak, meg nem mutatkoznak. A titkok szentek, megfejtik magukat a látó előtt, ám a tükör által homályosan látó szem számára rejtve maradnak. Az emberi nagyság meglapul, s az emberek elmennek mellette. A szerénység ibolyaillatát csak kevesek érzik. Halk. Valami megérintett elhaladtában, a bőrünket hűvös fuvallat borzolta, egy másodperctöredékre megállt szívdobbanásunk, tekintetünk átfogta a képet, melyet akkor és ott egy papírlap kínált, s melyből hirtelenfeltárult egy másik dimenzió.

Mi a titka egy művésznek?

Mi a titka a látónak, aki számára nem létezik az idő? Aki ugyanúgy látja a jelent, a múltat és a jövőt? Egyszerre. S tud különbséget tenni köztük, látóképességét pedig nem szórja méltatlanra. Szeretné megosztani tudását. S tanítványt keres. Mi a titka annak az embernek, akire több embernyi sorsot mért a világ Ura? S állta a sarat keményen. Nemzete szószólójaként – kisebbségbe rekesztve, majd száműzetésbe vetve.

Mi a titka annak az írónak, aki a vele élő embereket nemcsak hallgatta-meghallgatta, hanem megtanult a nyelvükön szólni-írni, aki nemcsak figyelte őket, de ábrázolni is tudta mindnyájukat. Embereknek, gyarlóknak – megbocsátón, értőn és megértőn, elfogulatlanul. Olykor távolságtartó iróniával, tudva, hogy a kulturális különbség nem jogosít fel sem istenítésre, sem becsmérlésre. Ne ítélj. Emberek vagyunk.

Mi a titka annak, aki elcsente embertársai beszédének ízét-zamatát, hogy írói tollán megérlelve a nyelv aszúját, kiszáradt szó-kelyhünkbe italt cseppentsen? Hűvös-üdítőt. Igyátok, mert ez adatott miérettünk.

A mindenség szilánkokra tört, darabokra szaggattatott. Így lettünk apró részei az egésznek. Kicsinységünk feladata: illeszkedni a nagy fogaskerékbe. Aki pedig megkapta a titoktudás kincsét, a maga kicsinységében az egész világot hordozza. Teste határai elmosódnak, lelke végtelenbe szökken, s egyetlen szívdobbanása az emberiség századait fogja át. Nincs idő, nincs tér. Számunkra ez érthetetlen számunkra ez titok.

Wass Albert egyike a kiváltságosoknak. Akik erük ütésén érzik egy hangya moccanását, egy tank dübörgését. Aki egy másik ember lelkét tenyerébe véve vizsgálgatja, faggatja: miféle nyomorúság ragasztott reád vakságot? Hogy tegyelek tisztánlátóvá? S bántja, hogy segíteni nem tud.

Lelke madárként röppen, jelen van, figyel. Mint szem a szoba sarkából, óva, vigyázva. Teste végtelenbe nyúlik, lelke a föld maga – szeretete határokat szüntet. Nem kutakodik. Mégis előtte minden megnyílik. S lelke zokog minden részecskéért, szíve ővelük együtt ujjong.

Maradjunk részek. A titkok terhe – titkai terhe - agyonnyomna. Világába lépve egy másodpercre felsejlik az elfeledett éden.

PoLíSz, 82. (2005. március).

Felhasznált irodalom

» *A Kemény Zsigmond Társaság szerzőavató estéje…* = Székelyföld, XXXV/46. (1933. november 12). 1.

» *A Kemény Zsigmond Társaság…* = Székelyföld, XXXV/45. (1933. november 5). 7.

» *A temető megindul [Színház rovat].* = Hétfő Reggel, Targu-Mures, I/2. (1933. november 13). 4.

» *A titokzatos őzbak. Wass Albert regényes vallomása*. = Esti Kurír, 223. (1941. szeptember 30).

» *Wass Albert misztériumát óriási sikerrel mutatták be Marosvásárhelyen.* = Székelyföld (Marosvásárhely), XXXV/47. (1933. november 19).

» *Albert Wass: Mire a fák megnőnek (Bis die Bäume gewachsen sind) Budapest, Révai. 1942.* = Pester Lloyd (esti), LXXXIX/269. (1942. november 27). 6.

» *Wass Albert: Csaba, Budapest, Révai, 1940.* = Pester Lloyd, 234. (1940. október 13). 14.

» (Kardos Tibor), *Wass Albert: A titokzatos őzbak. (Révai.)* = Diárium, XI/12. (1941. december). 319.

» (-nyi), *A Kemény Zsigmond Társaság nagy estje*. = Székelyföld, XXXV/47. (1933. november 19). 2.

» *Vass Albert: A titokzatos őzbak.* = Nemzeti Újság, XXIII/226. (1941. október 4). 9.

» *Wass Albert: A titokzatos őzbak*. = Új Nemzedék, XXIII/251. (1941. november 4). 6.

» *Wass Albert: A titokzatos őzbak*. = Újság, VII/217. (1941. szeptember 24). 10.

» [Csuka Zoltán], *Wass Albert gróf pacifista kórusdrámája Marosvásárhelyen*. = Láthatár, I/3. (1933. december). 7.

» [k.e.]: *Gróf Wass Albert: Virágtemetés: Gróf Wass Albert versei: Kolozsvár. Minerva, 1927.* = Pásztortűz, Kolozsvár, XIII/9. (1927). 215.

» [Lokodi Imre] (lokodi), *Kemény Zsigmond Társaság: Szerkesztő az író sorsáról, hegyekről és rágalmakról*. = Népújság (Marosvásárhely), LV/49. (2003. február 28). 2.

» *A vádlott neve Wass Albert. Dokumentumok és önéletrajz a Wass Albert-dossziéból*. = Polísz, 9. Melléklet, 2003. február-március. 1-6.

» Jászó Anna: *Wass Albert prózai műveinek stílusa*. = PoLíSz, 68. (2002. december-2003. január).

» Adamikné Jászó Anna és Erdélyi Kiss Mihály előadása a pomázi Wass Albert konferencián (2008. február).

» *Az expresszionizmus*. Szerk., vál., ford. Koczogh Ákos. Budapest: Gondolat, 1981. 330.

» B[aróthi] G[éza?], *Wass Albert: Tavak könyve.* = Élet, XXXV/7. (1944. február 13). 137.

» B[ertalan] I[István], *Erdélyi könyvek: Erdélyi csillagok - Wass Albert: Farkasverem.* = Budapesti Hírlap, LV/125. (1935. június 2). 18.

» Bahr, Hermann, *Az expresszionizmus*. In Koczogh Á., 1981. 179-198.

» Bakó Endre, *Wass Albert debreceni évei (1928-1931).* In *Könyv és könyvtár. A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának közleményei,* XXIV/232. Debrecen, 2002. 6.

» Balázs Ildikó, *Egy értelmezési lehetőség. Sütő András: Advent a Hargitán drámájának motívumrendszere*. = Iskolakultúra, VI/6-7. (1996. június-július). Szerk. GÉCZI János. 66-74.; teljes tanulmány: Balázs Ildikó: Egy értelmezési lehetőség. *Sütő András* Advent a Hargitán *című drámájának motívumrendszere*. Hegyhátszentpéter: Balázs Ildikó, 2012. 110. : http://mek.oszk.hu/10800/10863/

» Balázs Ildikó, *Utazások a katedra körül. Válogatott publicisztika.* Szerk. Reszler Gábor. Miskolc: Felsőmagyarország, 2010. 212.

» Balázs Ildikó, *Wass Albert életmű-bibliográfia.* Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 2004. 208.

» Balázs Ildikó, *Wass Albert erdélyi korszaka, 1923-1944.* Marosvásárhely: Mentor, 2010. 345.; második kiadás: Hegyhátszentpéter: Balázs Ildikó, 2012: http://mek.oszk.hu/10900/10916/

» Balázs Ildikó, *Wass Albert istenkeresése.* = Confessio, szerk. Tenke Sándor, 2. sz. (2003). 22-36.; rövidített másodközlés: = *Új Kezdet. Református folyóirat* (Marosvásárhely), szerk. Fülöp G. Dénes, IV/8. (2003. augusztus). 5-7.

» Balázs Ildikó, *Wass Albert német nyelvű elbeszélései a Pester Lloydban*. = PoLíSz, 115. (2008. június). Szerk. Turcsány Péter. 18-21; másodközlés: In *és lészen csillagfordulás. Örökségük Wass Albert. Centenáriumi írások 1908-2008.* Szerk. TURCSÁNY Péter. Pomáz: Kráter, 2009. 207-211.

» Bársony István, *Vadásztörténetek.* Budapest: Lampel Róbert; Wodianer F. és fiai. [s.a.]. 65.

» Bíró Béla, *Kultusz és ellenkultusz*. = Múltunk. Politikatörténeti folyóirat. 2008/2. 275-283.

» Bóka, Ladislaus, *Adalberto Wass: A titokzatos őzbak (Il capriolo misterioso).* = Corvina, (1941). 821-822. [Olaszból fordította Tusnády László].

» Bölöni Domokos, *Wass Albert - marad.* = Szászrégen és Vidéke (Románia), III/8. (2001. augusztus). 15.

» Bözödi György, *Wass Albert: A titokzatos őzbak*. = Egyedül Vagyunk, IV/22. (1941. november). 33.

» Brachfeld, Sigfried, *Deutsche Literatur im Pester Lloyd zwischen 1933 und 1944*. Budapest: ELTE, 1971. 216.

» Büjti László, *Wass Albert: A titokzatos őzbak. - Révai. Budapest, 1941*. = Új Élet, 11. (1941). 335.

» *Cot la cot - Vállvetve. Culegeri literare române si maghiare…* [román-magyar kétnyelvű antológia]. Szerk. Kertész Ákos; Gherasim, Emil. Előszó: Antalffy Endre; Dandea, Emil. Târgu-Mures [Marosvásárhely]: Pax, 1936. 96.

» *Czegei és szentegyedi gróf Wass Albert gimnáziumi tanuló és vadász […] zsengéi és egyéb szakmai irományai.* [Kézirat 9 példányban.] Szerk. Danis István. 2008.

» Cs. Gyímesi Éva, *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. In Cs. Gyímesi Éva, *Honvágy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*. Budapest: Pesti Szalon, 1993. 364.

» *Csodakút: tanulmányok a népmeséről*. Szerk. Pap Gábor. Budapest: Pontifex, 1994. 202.

» Dalos György, *Az erdélyi magyar irodalom a német nyelvterületen*. = Korunk, III. folyam, XVI/7. (2005. július). 26-28.

» Danis István. ld. *Czegei és szentegyedi gróf Wass Albert gimnáziumi tanuló és vadász…*

» Domokos Mátyás; Lator László, *Versekről, költőkkel*. Budapest, Szépirodalmi Kvk., 1982. 531.

» Dsida Jenő, *Fenyő a hegytetőn. Versek. Minerva Rt. kiadása, Kolozsvár.* = Pásztortűz, XV. (1929). 189.

» *Erdélyi elbeszélők válogatott munkái.* Szerk. Marék Antal. Bev. Molter Károly. Budapest: Magyar Népművelők Társasága, [1942]. 96.

» Erdélyi Erzsébet; Nobel Iván, *Én otthon vagyok költő... 18 disputa határon túli alkotókkal verseikről, novelláikról. Oktatási segédlet a magyar irodalom tanulásához 14-18 éveseknek.* Budapest: Tárogató, 1993. 166.

» *Erdélyi köszöntő.* [Budapest]: Révai, 1938. 7-22.

» *Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag: a forradalom és a szabadságharc olvasókönyve.* Szerk. Medvigy Endre. Előszó: Pozsgay Imre. Budapest: Püski, 1997. 278.

» Fazekas, Tiborc: *Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774-1999).* Hamburg: Tiborc, Fazekas, 1999. [s.p.]

» Féja Géza, *Két új regény. Wass Albert: A titokzatos őzbak; Tatay Sándor: Zápor*. = Híd, II/45. (1941. október 28). 20.

» Fráter Olivér, *Tündöklő csillagunk: Wass Albert életpályája*. = Hunnia, 10. (1999. október 25). 4-11.; másodközlés: *Wass Albert életpályája a kezdetektől az emigrációba kényszerülésig*. = PoLíSz, 63. (2002. február-március). 41-46.; *Wass Albert életpályája az emigrációba kényszerüléstől haláláig*. = PoLíSz, 64. (2002. április-május). 31-36.

» Gál János, *Gróf Wass Albert: Virágtemetés.* = Napkelet, X. köt., 6-13. (1927. június-december). 563.

» *Gróf Wass Endréné naplójából* [folytatásban]. = Szászrégen és Vidéke, IV/3-12. (2002. március - december). 63

» Gyulai Pál: *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn. Versek*. = Vadász Újság, VIII/2. (1929. február 1). 36.

» Györi Ferenc, *Virágtemetés: Wass Albert verskötete*. = Ifjú Erdély, Kolozsvár, V. (1927. június 10). 195.

» Hamsun, Knut, *Az anyaföld áldása*. Budapest: Athenaeum, 1920. 165.

» Hoppál Mihály; Jankovics Marcell; Nagy András; Szemadám György, *Jelképtár.* [Gyula]: Helikon, [1995]. 256 [8].

» Gy. L., *Wass Albert: A titokzatos őzbak. (Révai kiadás).* = Református Élet, VIII/35. (1941. október 4). 10.

» Ilosvay Ferenc, *Tizenkét ösvény. Egy vadászév regénye*. Pozsony/Bratislava; Bécs: Madách-Posonium; Sodalitas, 1995. 260.

» Jankovics Marcell, *A szarvas könyve*. Debrecen: Csokonai, 2004. 355.

» Jánosi Zoltán, *Ilosvay Ferenc portréjához.* In *Az Ilosvayak.* Szerk. Lakatos Sarolta. A Jósa András Múzeum Kiadványai, 56. sz. Nyíregyháza, 2004. 17-39.

» K., *Fenyő a hegytetőn: versek: írta Wass Albert (Minerva kiadása. Kolozsvár).* = Vasárnap, Arad, XII/1. (1929. január 6). 16.

» Kádár Erzsébet, *Három erdélyi író: Nyírő József, Tamási Áron, Wass Albert új könyvei [A titokzatos őzbak]*. = Nyugat, 1941/I. 556-559.; újraközlés: In Kádár E., *Ritka madár*. Budapest: Nyilvánosság Klub; Századvég. 1993. 58-63.

» Kántor Lajos, *Czegei Gróf Wass Ottilia az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője.* Szerk. György Lajos. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1938/96. Cluj: E.M.E., 1938. 22.

» Kántor Lajos, *Itt valami más van. Erdélyi krónika 1911-1959*. [Budapest]: Héttorony Kvk., [1992]. 337.

» Kanyar József, *Wass Albert: A bujdosó imája: összegyűjtött versek. Püski Kiadó, 1998.* = Confessio, 3. (1999). 116-118.

» Király István, 1979. Ld. *Világirodalmi lexikon VI.*

» Koczogh Ákos, Ld. *Az expresszionizmus.*

» Kocsis Rózsa, *Igen és nem. A magyar avantgárd színjáték története.* Budapest: Magvető, 1973. 654.

» L. Dala Mária; Lothringer Miklós, …Somogyváry Gyula. [2001]. Ld. *Szeress engem, Istenem […].*

» L. Dala Mária; Lothringer Miklós, 2002. Ld. *Ó, örök Isten…*
» Lagerlöf, Selma, *Gösta Berling*. Ford. Benedek Marcell. Budapest: Franklin Társulat, [1920]. - 2 db: 234, 241.
» Ligeti Ernő, *Súly alatt a pálma: egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Kolozsvár: Fraternitas R.T.. [1941]. 209.
» Lőcsei Gabriella, *„Pusztuló gyümölcsfák vagyunk...": Wass Albert örökre elbujdosott.* = Magyar Nemzet, LXI/44. (1998. február 21). ?
» Lőcsei Gabriella, *A bujdosó hazatér. Szülőföldjén, Erdélyben helyezik végső nyugalomra Wass Albert hamvait.* = Magyar Nemzet, LXI/185. (1998. augusztus 8). 18.
» Lukácsi Éva; Balázs Ildikó, *Műsorról levett nemzeti fájdalom. Wass Albert: Tavaszi szél.* = PoLíSz, 73. (2003. október-november). 41-45.; rövidített másodközlés: Múzsa: Népújságmelléklet (Marosvásárhely), 614. (2003. november 1). 5-6.
» Maeterlinck, Maurice, *A kék madár. Költői mesejáték*. Budapest: Montázs, 1991. 93.
» *Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk. Ványi Ferenc et al. Budapest: Kassák [s.a.] / Studium, [1926.] reprint kiadása. 877.
» Majthényi György, *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn.* = Napkelet, VII/11. (1929. június 1). 861.
» Makkai Sándor, *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete.* Budapest: Soli Deo Gloria, 1927. 142.
» Marék Antal, [1942]. Ld. *Erdélyi elbeszélők válogatott munkái.*
» Marosi Ildikó, 2001. Ld. *Molter Károly levelezése II.*
» Medvigy Endre előadása a Szent László Akadémia és az Irodalmi Társaságok Szövetségének szervezésében. Budapest, 1998. április; sajtóvisszhang: Földessy [Dénes], *Virágtemetés: emlékezés Wass Albertre*. = Napi Magyarország, (1998. április 10). 13.
» Medvigy Endre, 1997. Ld. *Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag […].*
» Mérő Mihály, *Wass Albert: A titokzatos őzbak. Révai*. = Magyar Kultúra, XXVIII/22. (1941. november 20). 160.
» *Molter Károly levelezése II. 1927-1932.* Szerk: Marosi Ildikó. Budapest; Kolozsvár: Argumentum; Polis, 2001. 475.
» Nagy Pál, *A kiadásról*. In Wass Albert, *Hűség bilincsében*. 2003. 389.

» *Ó, örök Isten*: *versek a magyar irodalomból.* Vál. és szerk. L. *Dala Mária*; *Lothringer Miklós*. Budapest: Auktor Kvk., *2002.*

» Pap Gábor, 1994. Ld. *Csodakút: tanulmányok a népmeséről*.

» Pápai Szabó György, *Gróf Wass Albert művei újra itthon.* = Szózat, VII/1. (1997. január).

» Pilinszky János, *A csodálatos őzbak*. = Piarista Öregdiák, (1941. november 15).

» Pomogáts B., *A nemzetiségi irodalom hőskora*. In Záhony É., 1984. 20.

» Pomogáts Béla, *Erdély krónikása. Emlékezés Wass Albertre.* [Elhangzott a Wass Albert emlékére rendezett ünnepségen 1998. április 25-én]. = Helikon, IX/11. (1998. június 10). 4.

» Pomogáts Béla, *Messzi kert embere, Erdély hűségében. Wass Albertről.* = Világszövetség, 14. (1993. július 6). 31.

» Pomogáts Béla, *Politika és poétika. Tanulmányok a népi irodalomról.* Miskolc: Felsőmagyarország, 1996. 338.

» Rahner, Karl, *Nature and Grace*, NY, 1963. 134. In Hilkert, *Naming Grace*. 32-35.

» Rákosi Viktor, *Elnémult harangok:* regény. Budapest: Református Zsinati Iroda, 1991. 328.

» *Református egyházi énekeskönyv a Kolozsvári Református Egyházkerület használatára.* Cluj-Napoca [Kolozsvár], 1974.

» Reviczky Gyula, *Összes költeményei*. Budapest: Unikornis, 1996. 335.

» Rónay László, *A hazaszeretet versei. Wass Albert költészetéről.* = Somogy, XXV/4. (1997. július-augusztus). 367-371.

» Stănescu, C[onstantin], *„Trecutul nu se întoarce niciodată”*. = Adevărul, Bukarest, (2000. október 14-15). 3.

» Szabédi László, *Wass Albert: A temető megindul: kórus-játék, kórusra átdolgozta Z. Szentgyörgyi Mária.* = Pásztortűz, XX/10. (1934. május 31). 215.

» Szabó Ferenc, 1971. Ld. *Ismertek minket? […]*

» Szabó T. Ádám, *Erdélytől Bajorerdőig. Beszélgetés Czegei és Szentegyedi Wass Albertné Szül. Siemers Éva grófnéval (1914-1991) otthonában, Hamburg hanzavárosában.* = Studia Nova = Új

Tanulmányok, I/1. (1994). 199-215; újraközlés: *Töretlen hittel ember és magyar. Wass Albert élete a sajtó tükrében*. Szerk. Turcsány Péter. Pomáz: Kráter, 2004. 138-154.

» Szakács István Péter, *„…egyedül érted üzen az erdő”. A transzszilvanizmus tájszemlélete Wass Albert epikájában*. = PoLíSz 101. (2007. február).

» Szakolczay Lajos, *Pokolra szállás nélkül? Wass Albert költészetéről.* = Hitel, XV/2. (2002. február). 115-118.

» Szalacsy; Rácz, *Hulló csillagok kurucz csillagok.* = Ifjú Erdély, VI/12. (1928. augusztus). 240.

» Szénási Sándor, *„Dalol a honvágy”.* = Reformátusok Lapja, XXXXIII/12. (1999. március 21). 21.

» Szuromi Lajos, *A szimultán verselés*. Budapest: Akadémiai, 1990. 397.

» Szücsné Harkó Ágnes Enikő, *Wass Albert írói pályaképe* (2. kiadás). Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely: Havas, 2005. 252.

» Szücsné Harkó Enikő, *Wass Albert írói pályaképe*. Dunaújváros: Meritum Text, [2004]. 252.

» Tabéry Géza, *Szarvasbika*. Bukarest: Kriterion, 1989. 129.

» Turcsány Péter, *Karácsonyos lélekkel*. In Wass Albert, *Ötven erdélyi gyermek levele a Jézuskához. A Temető megindul: kórusjáték. Karácsonyi üzenetek: válogatás Wass Albert karácsonyi írásaiból.* Szerk. Turcsány Péter. Pomáz: Kráter, 2003.164.

» Turgenyev, Ivan Szergejevics, *Egy vadász feljegyzései*. Ford. Áprily Lajos. Budapest: Új Magyar Kvk., 1953. 329.

» Turóczi-Trostler, Josef, *Albert Wass: Wolfsgrube (Farkasverem, Budapest, 1935).* = Pester Lloyd (esti), LXXXII/145. (1935. június 28). 4.

» Varró Dezső, *Wass Albert: Fenyő a hegytetőn: versek. (Minerva kiadása.)* = Ifjú Erdély, Kolozsvár, VII. (1929. május 9). 213.

» Vidonyi Zoltán: *A titokzatos őzbak*. = Nimród Vadászlap (1941. augusztus 1). 352. In: Danis I., 2008.

» *Világirodalmi lexikon VI. Kamc-Lane.* [Szerk. Király István]. Budapest: Akadémiai, 1979. 899.

» *Világirodalmi lexikon: tizenhetedik kötet, Vie-Y.* [Szerk. Szerdahelyi István et al.] Budapest: Akadémiai Kiadó, [1994.] - 739

» Wass Albert, *Zörög az avar*. = Vadász Újság, III/11. (1924. november 1). 167-168.

» *Wass Albert levele Lapohos Andráshoz*. In: *Szászrégen és Vidéke*, 11/7. 2000. július 10.

» *Wass Albert minden verse.* Szerk. Turcsány Péter. Pomáz: Kráter, 2003. 293.

» *Wass Albert szellemisége ma is köztünk él*. = American Hungarian Panorama-Online (2003. május-június); *Fenyőktől a pálmafákig*. = Magyar Nemzet (2002. december 7); másodközlés: = Magyar Élet, Toronto (2003. január 11). 136,

» Wass Albert, „*Erdélyt nem lehet elfelejteni*". = Korunk online, (2002. december).

» Wass Albert, *A bujdosó imája.* Budapest: Püski, 1998. 112.

» Wass Albert, *A gazda ornithológiája I-II*. [előadás]. 1929-1930-ban több előadást tartott a debreceni gazdasági akadémián az Ifjúsági Egyesület Széchenyi Gazdasági Osztály szakosztályán.

» Wass Albert, *A költő és a macska: kiadatlan elbeszélések, 1945-1989*. Vál., előszó: Dunai Ákos. Boardman, Ohio; Toronto, Ontario: Hazánk; Pannonia Books, 1989. 149.

» Wass Albert, *A rézkígyó. Hagyaték*. Pomáz: Kráter, 2002. 265, [2].

» Wass Albert, *A titokzatos őzbak. Történetek egy ember életéből.* Pomáz: Kráter, 2001. 119.

» Wass Albert, *A titokzatos őzbak: történetek egy ember életéből*. Kolozsvár: Erdélyi Szépmíves Céh, 1941. 185.

» Wass Albert, *Anyám meg én:* vers. = Színházi Élet, 30. (1932. július 17). 101.

» Wass Albert, *Az emlékek*. = Vadász Újság, III/7. (1924. július 1). 98-100.

» Wass Albert, *Elkésett levél, Reményik Sándorhoz.* = Erdélyi Helikon, 14. (1941). 803.

» Wass Albert, *Elvész a nyom.* Cleveland: Kossuth Publishing Co., [1952]. 315.

» Wass Albert, *Hagyaték: a szerző válogatása életművéből.* Budapest; Ungvár: Trikolor; Intermix, 1994. 323.
» Wass Albert, *Hűség bilincsében. Elbeszélések, novellák, karcolatok, emlékezések I. 1928-1938. II. 1938-1944.* Szerk., előszó: Nagy Pál. Marosvásárhely: Mentor, 2002. - 2 db: 256, 308.
» Wass Albert, *Józan magyar szemmel: közéleti írások 1934-1994.* Pomáz: Kráter, 2002. - 2 db: 296, 320.
» Wass Albert, *Kunyhó a Komárnyikon*. Marosvásárhely: Mentor, 1999. 404.
» Wass Albert, *Lângă Scaunul Domnului I-III*. Târgu-Mureș: Mentor, 2000.
» Wass Albert, *Nagypénteki sirató: kiadott és hagyatékban maradt versek.* Marosvásárhely: Mentor, 2003. 415.
» Wass Albert, *Összegyűjtött versek.* Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 2001. 167.
» Wass Albert, *Ötven erdélyi gyermek levele a Jézuskához. A Temető megindul: kórusjáték. Karácsonyi üzenetek: válogatás Wass Albert karácsonyi írásaiból.* Szerk. Turcsány Péter. Pomáz: Kráter, 2003.164.
» Wass Albert, *Valaki tévedett: elbeszélések, 1945-1950.* Astor Park, Florida: Amerikai Magyar Szépmíves Czéh, 1970. 158.
» Wass Albert, *Virágtemetés. [Gróf Wass Albert versei]*. Kolozsvár: Minerva, 1927. 83.
» Wass Albert, *Vlči pelech [Farkasverem]:* cseh. Ford. Kutny', Preložil Pavel. Praha: Volesky, 1941. 236.
» Wass Albert, *Vlčia jama [Farkasverem]:* szlovák. Ford. Lukáč, Emil Boleslav. [193?]. 236.
» Wass Albert, *Zsoltár és trombitaszó […]*. Pomáz: Kráter, 2003. 437-438.
» Záhony Éva, *Romániai magyar szépirodalom a két világháború között 1919-1944. Válogatott bibliográfia és irodalmi repertórium. I: Önálló művek, írások és kritikák. II: Írások és kritikák*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1984. - 2 db. 752.

Balázs Ildikó

„Látható az Isten”. Wass Albert hitvilága

Balázs Ildikó új kötete
igazi irodalmi csemege,
nagyszerű olvasmány,
kiváló s egyben nemzeti
összetartozástudatunkat,
hovatartozásérzetünket
példásan szilárdító szakmunka.
Dokumentatív értéke és
felemelő morális, irodalom-
és kultúrtörténeti jelentősége
révén egyaránt lebilincselő
szaktudományos, illetve széles
közérdeklődésre is számot tartó
könyvremekké minősülhet.

Bertha Zoltán

2500 Ft
ISBN 978-615-00-1272-8
9 786150 012728

MyBook